

**Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program**

Takács Izabella

78 NAP

**A médiapropaganda nyelve az 1999-es évek NATO-
bombázásai idején a *Magyar Szó* című napilap
címlapjain**

PhD-értekezés

Témavezetők:

**Témavezető: Dr. Gúti Erika habilitált egyetemi docens
Konzulens: Dr. Háhn Judit PhD egyetemi adjunktus**

Pécs, 2020

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	4
1.1. A témaválasztás aktualitása, értelmezése.....	4
1.2. Az értekezés kutatási kérdései és a kutatás módszere.....	7
1.3. A kutatás forrásai, a felhasznált irodalom értékelése és az értekezés felépítése	9
2. TÖRTÉNELMI, SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN.....	12
2.1. A vizsgált időszak történelmi háttere	12
2.2. A közelmúlt sajtópolitikája Szerbiában	17
2.2.1. A sajtópolitika fordulatai	18
2.2.1.1. A Tito-korszak jellemzői	18
2.2.1.2. A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Memoranduma	19
2.2.1.3. A NATO-bombázások hírzáratos korszaka	21
2.2.1.4. A médianyelv revitalizációja	22
2.3. Médiaszabályozás a vizsgált időszakban	24
2.3.1. A Szerb Köztársaság Alkotmánya	24
2.3.2. A külföldi tömegkommunikációs eszközök behozataláról és szórásáról, valamint a külföldi informatív működésről szóló törvény Jugoszláviában (1996).....	26
2.3.3. A Tájékoztatási törvény (1988).....	27
2.3.4. Az alkotmánymódosítást követő időszak (2003-tól napjainkig).....	31
2.4. A <i>Magyar Szó</i> c. napilap helyzete Szerbiában	34
2.4.1. A lap alapítása, története	34
2.4.2. A lap eladási statisztikája, az adatok elemzése	36
3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ.....	39
3.1. A politikai kommunikáció legfontosabb eszközei: a befolyásolás, a meggyőzés és a manipuláció.....	42
3.2. A propaganda mint a meggyőzés manipulatív formája.....	45
3.2.1. A propaganda értelmezése	45

3.2.2. A propagandagépezet (köz)gazdaságtana	49
3.2.3. A hatalmi propaganda eszközei	52
3.2.4. A (hatalmi) propaganda hatásai	55
3.3. A gyűlöletbeszéd.....	57
3.3.1. Nyelvi (in)tolerancia	60
3.4. Nyelv és háborús politika (a volt Jugoszláviában).....	64
4. KUTATÁS	69
4.1. A kutatás tárgya	69
4.2. A kutatás célja.....	69
4.3. A kutatási kérdések	71
4.4. Az adatok	74
4.4.1. Adatgyűjtés és módszertan.....	74
4.5. A kutatás menete, módszere.....	75
4.5.1. A kutatás menete.....	75
4.5.2. A kutatás módszere	76
4.6. A kutatás felépítése	80
5. KUTATÁSI EREDMÉNYEK	84
5.1. A nemzetközi és hazai sajtó hírzárlata	84
5.2. A cím mint metaszöveg	92
5.2.1. A címek típusainak csoportosítása	92
5.2.1.1. A <i>Magyar Szó</i> című napilap címeinek tipológiája	94
5.2.2. A <i>Magyar Szó</i> című napilap vezércikk-címeinek csoportosítása szintaktikai/ szerkezeti szempontból	99
5.2.3. A címek tartalmi csoportosítása	103
5.2.3.1. A <i>Magyar Szó</i> című napilap címeinek tartalmi csoportosítása	105
5.3. Nyelvi eszközök a stílushatás és a stilisztikai hatásszándék szolgálatában	110
5.3.1. A metafora	111

5.3.2. A metonímia.....	115
5.3.3. Az ismétlés vagy repetíció	116
5.3.4. Az expresszivitás (A valóság elferdítése, eufemizálása és diszfemizmusok) ...	117
5.3.5. Szinonim megkülönböztetések	122
5.3.6. (Gyűjtő)szimbólumok	124
5.3.7. Toponimák	126
5.4. Írásjelhasználat a címekben	131
5.4.1. A mondatokat záró írásjelek	133
5.4.2. A tagmondatok közötti írásjelek (244–247.).....	135
5.4.3. A mondatrészek közötti írásjelek (248–250.)	137
5.4.4. A szövegbe ékelődést jelző írásjelek (251–260.).....	137
5.5. A képi kommunikáció.....	139
5.5.1. Vizuális eszközök a sajtó szolgálatában	139
5.5.2. Képi eszközök a <i>Magyar Szó</i> című napilapban.....	141
5.5.2.1. Kép és szöveg elrendezése	144
5.5.3. (Röp)manipuláció.....	147
5.5.3.1. A röpcédulák/röplapok tipológiája.....	148
5.5.3.2. A röplapok funkciója	149
6. ÖSSZEGZÉS.....	156
REZIME	159
BIBLIOGRÁFIA.....	167
MELLÉKLETEK.....	201
A DISSZERTÁCIÓBAN ELŐFORDULÓ MOZAIKSZÓK/RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	222
A DISSZERTÁCIÓBAN ELŐFORDULÓ KÉPEK JEGYZÉKE	223
A DISSZERTÁCIÓBAN ELŐFORDULÓ ÁBRÁK JEGYZÉKE	224
A DISSZERTÁCIÓBAN ELŐFORDULÓ TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	225

1. BEVEZETÉS

1.1. A témaválasztás aktualitása, értelmezése

Az értekezés a médiapropaganda nyelvével foglalkozik az 1999-es években a NATO-bombázások idején.

A témaválasztást elsősorban Klemperer: *A harmadik birodalom nyelve* (1984) című könyve indukálta, mert olvasása közben ismertem fel olyan nyelvi, manipulatív stratégiákat, melynek részese voltam a miloševići-rezsim alatt Szerbiában az 1990-es évek során. A kilencvenes években a volt Jugoszlávia tagállamai között zajló háborúkat Slobodan Milošević azzal magyarázta, hogy ő csupán az ország (Szerbia) területi integritását igyekezett megvédeni. Tette ezt a nacionalizmus eszméit hirdetve. A NATO-bombázások Szerbia területén ezt a miloševići polgárháborút szándékoztak megállítani erőszakos úton. Az Ellenállás nevezetű polgári szerveződés valójában azzal a céllal lépett a politikai színtérre, hogy Milošević leváltásával véget vessen az értelmetlen háborúnak a köztársaságok között, valamint a NATO beavatkozásával (bombázással) se veszélyeztesse a polgárok életét. Értekezésemben ezt a hármas ideológiát igyekeztem megközelíteni kisebbségi nézőpontból.

Másodsorban kutatómunkám közben megismertem Renaud de La Brosse 2003-ban írt jelentését, amelyet a Nemzetközi Bűnügyi Törvényszék régi Jugoszlávia bűnügyeivel foglalkozó bizottságának felkérésére írt. A szöveg szerb és angol nyelven található a világhálón, melyben de La Brosse a klempereri szempontok alapján szerkesztette meg jelentését, pontról pontra, példákkal igazolva a médiapropaganda meglétét a szerb médiában. Mivel az említett jelentés csak a szerb médiában elhangzottakkal foglalkozott, még inkább megerősített abban, hogy ezt az értekezést megírjam, hogy kisebbségi perspektívából is megmutassam a médiapropaganda működését Szerbiában.

A vajdasági magyar nyelvészeket nem foglalkoztatta ez a téma, ezért fontosnak tartottam (tartom), hogy írjak a közelmúlt eseményeiről, és rámutassak, hogy a nyelvi manipuláció hogyan működött a szerbiai háborúk idején. Az anyaggyűjtés során egyértelművé vált, hogy magyar nyelven nem született a közelmúlt eseményeiről, a miloševići nyelvi manipulációról elemzés, sem a Vajdaságban, sem az anyaországban.

Ahhoz, hogy objektíven tudjak írni és gondolkodni egy megélt eseményről, fel kellett tárnai a korszak történelmi, politikai háttérét, valamint megismerni az időszak jogrendszerének működését, és azt, hogy a hatalom miként szabályozta a média működését. Mivel ezek a jogszabályok csak szerb nyelven jelentek meg, ezért azokat lefordítottam magyar nyelvre. A jogi dokumentumoknak csupán az adott időszakra vonatkozó részei kerültek az értekezésbe.

A szerb anyanyelvű nyelvészek közül Goati (2001), Bugarski (2002a, 2002b) és Popović (2010) fogalmaz írásaiban nyíltan a nyelvi manipulációról az általam is tárgyalt periódusra vonatkozólag. Mindhárom nyelvész esszészerűen ír a szerb sajtóban megjelenő gyűlöletbeszédéről, nyelvi manipulációról, ami ismételten megerősített témaválasztásomban, azaz hogy feltárjam a manipulatív beszéd magyar nyelvi beszélőkre gyakorolt hatását az 1990-es években.

A történelmi háttér ismertetésénél is objektivitásra törekedtem, ezért igyekeztem tényeket közölni, és nem véleményt formálni a háborúról. Ezért a Jugoszlávia széthullását megelőző történelmi tényeket írtam le, valamint felvázoltam Milošević hatalmi ideológiáját, politikai törekvéseit. Ismertettem a délszláv háborúk eseményeinek kronológiai sorrendjét, valamint azt is, hogy milyen indokkal avatkozott be a NATO a délszláv háborúba. Mind a délszláv háborúk, mind a NATO közbenjárása esetében a külpolitikai reflexiókra támaszkodtam elsősorban. Mészáros Zoltán, szabadkai történész véleményét igyekeztem szem előtt tartani, akitől szakirodalmi ajánlást kértem: véleménye szerint a közelmúlt eseményeiről még a szláv történészek sem tudnak pártatlanul írni (hiszen a háborúban minden fél a saját történelmi, politikai nézőpontját tartja helyesnek), ezért érdemes távolabbi perspektívából is ismertetni a történelmi korszakot. Ezért törekedtem minél több szerzőtől idézni (Chinkin 1999, Ranta 1999, Gulyás 2007, Chomsky 2007, Popović 2010 etc.) a történelmi, politikai háttér ismertetése során.

Miután körvonalazódott előttem a kilencvenes évek jogi és történelmi háttere, kijelöltem azt a konkrét időintervallumot is, amelyben vizsgálni tudtam a nyelvi manipulációt. Természetesen az időszak kijelölése körültekintést igényelt, hiszen az elhúzódó háború rányomta bélyegét a 1990-es évek közhangulatára. Azonban engem konkrétan a vajdasági magyarságot érintő propaganda/manipuláció érdekelt. Ezért esett választásom a NATO-bombázások idejére, mert ez területileg is érintette a Vajdaságban élőket (míg a háború a vajdasági településeket területileg nem

érintette), másrészt a miloševići propaganda ekkor vált szélsőségesé, elfogadhatatlanná.

Ahhoz, hogy nyelvészeti kutatást tudjak végezni, egyértelműen a *Magyar Szó* című napilapra esett a választásom, mivel egyetlen vajdasági napilapként végig tudtam követni az általam kijelölt napok eseményeit. A NATO 1999. március 24-én kezdte meg Szerbia bombázását, ami 78 napig tartott. Értekezésem a szerbiai háborúk ezen 78 napos időszakára vonatkozik, ahol kiélezetté vált a „külső ellenség” jelenléte, ami indukálta a hatalmi propagandagépezet működésbe lépését. Ugyanekkor a polgári tömörülésként létrejött ellenzéki csoport ekkor növi ki magát mozgalommá, ezt a nevet is viselve: Ellenállás-mozgalom. A mozgalom politikai színrelépésével hárompólusú konfliktus teremtődik: Milošević hatalmi politikája, a NATO légitámadásai és politikája, valamint a miloševići uralom és a NATO-bombázások végét követelő mozgalom között. Számomra különös jelentőségű a téma, mivel személyesen is megéltem ezt a háborús időszakot, és már akkor igyekeztem a „sorok között” értelmezni a szemben álló felek hol burkolt, hol nyílt üzenetét.

Az értekezés fő tárgyaként pedig a *Magyar Szó* című egyetlen vajdasági napilap címlapcíméit jelöltem ki a NATO-bombázások ideje alatt: 1999. március 24-től 1999. június 10-ig. Azért is esett a választásom a *Magyar Szóra*, mert nyelvészeti kutatást nem tudtam volna hitelesen végezni szerb napilap fordításával, más magyar nyelvű napilap pedig nincs a Vajdaságban.

A történelem aspektusából az 1999-es események közelmúltnak számítanak, melynek politikai- és társadalmi utórezgései napjainkig rányomták bélyegét a volt Jugoszlávia tagállamaira. A sajtó helyzete ma is bizonytalan és változó, míg a sajtószabadság nap mint nap falakba ütközik, és a nacionalizmus a politika színterein verbálisan is megmutatkozik. A *Magyar Szó* c. egyetlen vajdasági napilap körüli viták az elmúlt években is a jelenkori politika nyomására történtek – legalábbis ez az ellenzéki politikum és a közvélemény állásfoglalása. Napjainkig vitatott a megítélése az október 5-ei eseményeknek is¹: forradalom, puccs, rezsim- vagy hatalomváltás történt-e valójában. A NATO-bombázások idején a Milošević vezette hatalom a

¹ 2000. október 5-én, a 12 éve hatalmon lévő Slobodan Milošević diktatúrája az ellenzéki tüntetések következményeként, lemondásával véget ér.

nyomtatott sajtókra kiható törvényekkel és cenzúrával, valamint a televízióban előre kibiztosított monopol helyzetével televíziós kampányt/propagandát folytatott.

A szavak ereje helyett itt gyakran a szimbólumok erejére bízva a propagandahatást. Az értekezésben ezért kap jelentőséget a jó és rossz szembeállításának manipulatív, szuggesztív ereje.

1.2. Az értekezés kutatási kérdései és a kutatás módszere

Az értekezés fő kérdése, hogy **a sajtó nyelve változik-e, és amennyiben igen, miként háborúk idején.** A médiapropaganda gazdag irodalmat biztosít ennek kutatásáról és vizsgálatáról (Lasswell 1949, Dieckmann 1969, Barthes 1970, Hymes 1972, Bourdieu 1978, Klemperer 1984, Labrie 1993, Kiss 1995, Parsons 1997, Koselleck 1998, 2003; Szabó 1998, 1999, 2004; Halmai 2002, Síklaki 2008 stb.). Az értekezés a meglévő kutatásokra támaszkodva, egyben új dokumentumokat feltárva vizsgálja és bizonyítja a propaganda működését a szerbiai NATO-bombázások idején a vajdasági magyar sajtó, valamint ezt kiegészítve, a rölapok nyelvi eszközeinek vizsgálatával. Az értekezés elsősorban a sajtócímekre fókuszál (a *Magyar Szó* c. napilapban).

Az elméleti vizsgálatok eredményeként a következő kutatási kérdések rajzolódtak ki:

1. Létezett-e hírzárlat a vizsgált időszakban Szerbia területén, ami érintette a magyar anyanyelvű lakosságot is?

A forrásként használt *Magyar Szó* című napilap cikkeire támaszkodva tényszerűen megkerestem azokat a híreket, amelyek segítségével pontos adatokkal igazolhatom, hogy mikor és milyen hírforrások kerültek hírzárlat alá, és milyen politikai döntések eredményei alapján. Módszerként a tartalomelemzést használtam. A hírzárlat meglétét Renaud de La Brosse (2003) a Nemzetközi Bűnügyi Törvényszék volt Jugoszlávia bűnügyeivel foglalkozó testületének írt jelentése is igazolja. Azonban a jelentés nem foglalkozik a magyar médiával, csak a nemzeti (a centralizált hírszolgáltatás) és a nemzetközi (elsősorban angol nyelvű) hírzárlatokkal.

2. A propaganda hatására változnak-e a *Magyar Szó* című napilap címlapcíméi a háború alatti és a háború utáni időszakban?

A *Magyar Szó* címeit a meglévő címtipológiák (Pléh–Terestyéni 1980, Simon 1998, Szikszai 2006, Bańcerowski 2009, Náday 2013) alapján csoportosítom, hogy láthatóvá váljék, mi a jellemző sajátosságuk, mely típusok a leggyakoribbak. Ehhez a *kritikai diskurzuselemzést* (*Critical Discourse Analysis – CDA*) használtam.

3. Milyen nyelvi eszközök álltak a stílushatás és stilisztikai hatásszándék szolgálatában?

Az 5.3. fejezetben a háború diskurzusait mutatom be (Sapir 1971, Dieckmann 2000b, Edelman 2004); feltárva azt, hogy vajon a *Magyar Szó* címlapcímeiben megjelenik-e a valóság elferdítése, az expresszivitás; megjelennek-e a háborús metaforák és metonímiák. Módszerként a kritikai diskurzuselemzést vettem alapul, hangsúlyozva az intertextualitás fontosságát is, tehát a szövegre nem önmagában tekintek, hanem mint olyan egységre, amelyek utalásokkal, tematikus kapcsolatokkal más tartalmakhoz kapcsolódnak.

A nyelvi jelenségek közül a toponímák (Tóth 2011) kvantitatív vizsgálatát végzem el; ezek gyakori megjelenése a címekben közelebb hozza a történelmi eseményeket az olvasóhoz.

4. Tartalmaz-e sajátos jellemzőket a címek írásjelhasználata a háború időszakában?

A fejezetben (5.4. fejezet) a címek írásjelhasználatát (Keszler 1985, 2004, 2006; Laczkó–Mártonfi 2004, Szikszainé 2006 szerint) hasonlítom össze a háború előtt és után megjelent *Magyar Szó* címlapcímeiben. Arra keresem a választ, hogy az írásjelek használata meghatározó-e a sajtócímekben háború idején, van-e sajátos jellemzője a tipográfiának a háborús propagandában?

5. Háború idején a propaganda eszközzé válnak-e a vizuális eszközök?

A képi kommunikáció (5.5. fejezet) című részben azokat a vizuális eszközöket ismertetem, amelyek a *Magyar Szó* című napilap címlapján szerepeltek a vizsgált 78 nap alatt. Kontrollcsoportként a háború időszakát követő 78 címlapfotót vettem alapul. Feltételezésem szerint a háború idején megjelentetett röplapok nyelvhasználatában kimutathatóak a propaganda nyelvének ismérvei. A röplapok a kor specifikus jellemzői. A röpcédulák esetében a tartalomelemzés bizonyult járható útnak. A röplapok a NATO és az Ellenállás-mozgalom (Отпор/Отпор) termékei; a szerb hatalom sajtópropagandát folytat, viszont ezek a szórólapok sokat rontanak a hatalmi elit képén.

Az értekezés vizsgálati módszere kvantitatív és kvalitatív tartalomelemzés, dokumentumelemzés, melynek korpuszát: a *Magyar Szó* c. vajdasági napilap valamint a háború időszakában megjelent röplapok alkotják.

Mivel a disszertáció kutatási része (4. fejezet) részletesen tárgyalja a kutatás tárgyát, célját, a kutatási kérdéseket, a kutatás menetét és módszerét, ezért ennek további részletezésére ehelyütt nem térek ki.

1.3. A kutatás forrásai, a felhasznált irodalom értékelése és az értekezés felépítése

Az értekezés 6 fejezetből áll [+ Irodalomjegyzék és Mellékletek.] Az értekezés első harmadát az elméleti áttekintést alkotó fejezetek alkotják. A *Bevezetés* után az értekezés két nagy egységre tagolódik: a *Történelmi/sajtópolitikai kontextus a vizsgált időszakban* c. részre (2. fejezet) és a *Hatalom, nyelv és politikai kommunikáció* c. fejezetre (3. fejezet). A 2. fejezetben a jogi dokumentumokat fordítottam le, módszerként a dokumentumelemzést használtam. Az értekezés jogi részében azok a források, melyek rendelkezésemre álltak, nagy részben szerb nyelvű források voltak: a kor hatályos joganyaga, valamint de La Brosse (2003) törvénytörvényes jelentése. Ezek a dokumentumok nem voltak meg magyar fordításban. Bemutatom a vizsgált korszak jogi és (sajtó)történeti hátterét, példákkal igazolva az értekezés létjogosultságát. A jogi dokumentumok felkutatásában nagy segítségemre volt Beretka Katinka, a Magyar Nemzeti Tanács munkatársa, akivel a vizsgált időszakra vonatkozó jogi dokumentumokról és azok jelentőségéről tudtam konzultálni.

A hatalom és nyelv viszonylatában olyan fogalmak értelmezésére törekedtem, mint a befolyásolás, meggyőzés, manipuláció, propaganda, melyek viszonyrendszerében vizsgáltam későbbiekben a sajtócímeket. Itt a médiapropaganda és diskurzusértelmezés különböző irányvonalait és szemléleteit ismertetem, a propagandanyelv meglétét; a téma elméleti hátterét, valamint az elemzési lehetőségeket.

A 4–6. fejezetig a kutatási részt tartalmazza. A 4. fejezet a kutatás tárgyával, céljával, konkrét kutatási kérdésekkel foglalkozik. Az 5. fejezetben mutatom be a kutatási eredményeket. Az értekezés lezárásaként a kutatás eredményeit

az *Összegzés* c. fejezetben ismertetem, megfogalmazva a témára vonatkozó megállapításaimat és a téma további kutatási lehetőségeit (6. fejezet). A 7. fejezet, az Irodalomjegyzék kifejezetten a felhasznált irodalmat tartalmazza, nem a témára vonatkozó összes szakirodalmat.

Míg a bevezetőben elemzett jogi dokumentumok tehát sajtótörténeti- és történelmi összefoglalók az adott korszak értekezésre vonatkozó releváns politikai keretét rajzolják fel, addig az értekezés fő forrását a *Magyar Szó* című egyetlen vajdasági napilap címlapcímei alkotják a NATO-bombázások ideje alatt: 1999. március 24-től 1999. június 10-ig. Összesen 67 címlap 352 címe. Mivel a napilap koncepciója napjainkra megváltozott, ezért kontroll-csoportnak a közvetlenül ezt követő időszak címeit vizsgáltam 1999. június 11-től 1999. október 9-ig: 80 címlap 495 címét. Ez utólag helyes választásnak bizonyult, mert több olyan eredmény is született, amely hipotéziseimet megcáfolta.

A *Magyar Szó* c. napilap archívuma 2000 környékén került az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának könyvtárába, mikor a Kar tanársegéde voltam. Az archívumot a hallgatók segítségével rendszereztük, hogy hozzáférhető legyen a kutatók számára. Így primér forrásból dolgozhattam.

A címlapcímek mellett a címlapok meghatározó nonverbális, manipulatív eszközei a címlapfotók. Az értekezésben röviden ezt is érintem az adott időszakra vonatkozólag, hiszen a nyelvi eszközök mellett a vizualitás is jelentős stratégiai eszköz. A háború időszakában 95, míg az ezt követő periódusban 124 fotó került a *Magyar Szó* c. napilap elemzett címlapjaira.

A röplapok nyelvi- és vizuális eszközként is specifikumai az elemzett időszaknak. A röplapok nyelvi és tipográfiai jellemzőit vizsgálom, valamint a röplapokon megjelenő fotók sajátosságait. Ezekből 14-et sikerült begyűjteni és lefordítani. A bombázások idején megjelent röplapokat terepmunkával sikerült begyűjteni (nem teljes). Németh Jánost, (nyugalmazott) újságíró kerestem fel otthonában, aki aktívan tudósított a kilencvenes évek eseményeiről, az Ellenállás-mozgalomról – többek között – a Szabadkai Rádióban. A tőle kapott röplapokat (5 db) lefénymásoltam, ami felbátorított arra, hogy ezzel is foglalkozzak értekezésemben. A vele való beszélgetés során tudtam meg, hogy létezett egy kormány által kiadott rendelet 1999-ben, melyben pontosan előírták, hogy a NATO-t kizárólag milyen jelzőkkel szabad említeni a sajtóban. Feltett szándékom volt, hogy

ezt az iratot megszereztem, de a Szabadkai Rádió közben elköltözött, archívuma elkallódott. Az Újvidéki Televízióban is megerősítették, hogy a dokumentum létezett, de eltűnt az archívumból; a szabadkai Yu Eco televízió munkatársától is ugyanezt a választ kaptam. Kérdésem a vajdasági újságírók facebook oldalán is feltettem; többen jelezték, hogy kezükben is járt ilyen utasítás, de sajnos senkinek sincs meg. Így, hiteles dokumentum hiányában dolgozatomban nem használtam fel azt az anyagot, ami az interneten megjelent, mivel felhívtam a jegyzék közreadóját, de állítása szerint ezt a jegyzéket ő az internetről keresgélte össze, források nélkül.² Végül a röplapokból 14-et sikerült begyűjtenem (Németh Jánostól ötöt, és kilencet a világhálóról), lefordítanom és elemeznem.

A kutatással igazolni tudom, hogy működött a médiapropaganda a vizsgált időszakban, és nem csak a többségi nemzetet, hanem a vajdasági magyarságot is érintette, továbbá a hírzárlat meglétét is igazolni tudtam. A hatalmi propaganda eszközeinek (meggyőzés, manipuláció és a befolyásolás) elméleti háttérkutatásai és a jogi dokumentumok fordításai segítettek abban, hogy az értekezésben felvetett hipotézisekre az elemzések során válaszolni tudjak. A kutatómunka az értekezés megírásával nem zárul le. Terveim között szerepel a jövőben a röplapok további gyűjtése, hiszen elemzésük újabb kutatási lehetőségeket kínál, mint például a szemben álló felek (NATO, Ellenállás-mozgalom) által használt szimbólumok, tipográfiai kiemelések, képi- és nyelvi manipulációs eszközök komplex elemzése, összehasonlítása. Ugyanakkor a jelenkori sajtócímek változásainak összehasonlítását is lehetővé teszi az értekezés az 1999-es adatbázissal. A politikai propaganda, pedig egy olyan kimeríthetetlen kutatási terület, amivel minden bizonnyal a továbbiakban is foglalkozom.

² Több ilyen források nélküli gyűjtés is található a világhálón. Itt csak egyet ismertetnék: Kaliterna 2000. jan. 15. Pregled stampe: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2000&mm=01&dd=15&nav_category=1&nav_id=3959 (töltve 2017.03.12.)

2. TÖRTÉNELMI, SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

2.1. A vizsgált időszak történelmi háttere

Az értekezés alcímében megnevezett történelmi háttér nem az adott korszak komplex történelmi ismertetése, inkább történelmi vázlat, ami a hatalmi propagandagépezet működését létrehozta. Az általam vizsgált időszak a propaganda manipulációs technikáinak alkalmazására épült a vajdasági magyar sajtócímlapokon, ez határozta meg a tömegtájékoztató eszközök működését, a propagandagépezet működése eredményezte a NATO-bombázásokat, ahol a háborús propaganda nyelve kiteljesedett.

Kezdetekben, a hatalmi (nem ideológiai) harcban, ez a propaganda a nemzeti nacionalizmus zászlaja alatt erősödött. A kilencvenes évek volt jugoszláv tagállamaiban zajló háborúkat Slobodan Milošević Szlovénia, Horvátország és Bosznia-Hercegovina szeparációs törekvéseivel magyarázta. Ezen álláspontra hivatkozva vetette be a „területek megőrzésére” a katonai erőket, és ezzel az álláspontjával védekezett a Hágai Törvényszék előtt is. Valójában propagandájának ez volt a szerbiai háborúk ideje alatt az alappillére, ezzel magyarázta tetteit: csupán az ország területi integritását igyekszik megvédeni. (Popović 2010: 8) Ez a látszatigazság mögé burkolózik napjaink szerb nacionalizmusa is: a szerb nép megmentése, az anyaország területi integritásának megőrzése.

Valójában Szlovénia kiválása (1991. június 25.) felett szemet hunyt a szerb vezetőség, hiszen a már agyon propagált horvát–szerb nemzeti, kulturális, nyelvi ellentétek előrevetítették, hogy Horvátország is Szlovénia nyomdokaiba lép. Horvátország és Szlovénia egyszerre hirdette ki függetlenségét, de csak Szlovénia lépett ki háború nélkül a volt Jugoszláv Köztársaság tagállamai közül. Erre azonban már a miloševići vezetés felkészült: katonai erőit a „minden szerb egy országban” nacionalista szlogennel polgárháborúba küldte Horvátországba.

Macedónia 1991. szeptember 8-án, Bosznia-Hercegovina pedig 1992. március 1-jén kiáltotta ki függetlenségét.

Slobodan Milošević már megválasztása előtt rigómezei (Kosovo polje-i) programbeszédében előrevetítette politikai elképzeléseit: „*Hat évszázad múltán, ma,*

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

ismét csatákat kell vívnunk. Ez most nem fegyveres harc, habár azt sem lehet kizárni.” (Kosovo Polje, 1989)³

Az utalás jelentőségét világosabbá teszi, ha ismerjük a rigómezei csata legendáját. Eszerint a szerb köztudatban ma is a jó és rossz közötti harcot szimbolizálja az ütközet. A legenda szerint Lázárnak két választása volt: a földi vagy a mennyei birodalom. Ő az örök életet választotta, és mártírhálált halt, az ortodox egyház szentje is lett. A legenda szerint a szerbeket ő és lovagjai példája védte meg az iszlamizálástól. Az értekezésben ezért kap jelentőséget a „*mennyei nép*” fogalmának, valamint a jó és a rossz szembeállításának manipulatív, szuggesztív ereje.

Szükségesnek tartom a délszláv háborúk időrendi sorrendjének ismertetését:

- 1989 Kosovo polje: Slobodan Milošević kampánybeszéde
- 1990 decembere: első többpárti választás: a Slobodan Milošević vezette SZP (kommunista utópárt) 80,5%-kal megnyeri a választásokat
- 1991. június 25-e: Horvátország kikiáltja függetlenségét
- 1991. június–július: 10 napos szlovéniai háború
- 1991–92-ig: horvát–szerb háború
- 1992. február 29-e: Bosznia-Hercegovina kikiáltja függetlenségét
- 1992–95-ig: boszniai háború
- 1999-ben a NATO bombázza Szerbiát
- 2000. október 5-e: belgrádi tüntetés, más néven a *Buldózer-forradalom*, amely a 2000. évi szerbiai választások utáni tüntetésekkel kezdődött szeptember 24-én, majd október 5-én végződött Slobodan Milošević lemondásával.

Értekezésem tárgya az 1999-es NATO-légicsapások idejére korlátozódik, ezért szükségesnek tartom az időszak történelmi/politikai háttérének ismertetését.

Koszovó területén hasonló események zajlottak, mint Bosznia-Hercegovinában pár évvel előtte. A háborús bűnökkel foglalkozó törvényszékek jelentései alapján a hadsereg, a rendőrség és a félkatonai alakulatok albán falvakat

³ Utalt itt az első rigómezei csatára, amikor a ma Koszovónak nevezett Rigómező területén a szerb erők vezette keresztény szövetségesek és az Oszmán Birodalom csapatai vívtak csatát.

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

gyűjtöttak fel, tömeggyilkosságokat hajtottak végre, és otthonaikból elűldözték a civil lakosságot. A lakosság (főként gyermekek, idősek és nők) mészárlása 1998. szeptember 26-án vette kezdetét Gornje Obrinjanban. A gyilkosságok a nemzetközi sajtó tudósításainak középpontjába kerültek. Az Európai Unió is felszólította Slobodan Miloševićet, hogy fejezze be a koszovói népirtást, aki ennek ellenére folytatta tisztogatási politikáját. A tárgyalás eredményét, miszerint a (koszovói) tartományt NATO megfigyelés alá kell vonni, Milošević elfogadhatatlannak tartotta. Belgrád 40 000 katonát toborzott, és etnikai tisztogatásokat folytatott Koszovóban. A NATO a vérengzések elkerülése érdekében a légicsapások mellett döntött. 1999 elejére ezrével égettek fel falvakat, vagy váltak gránátrobbanások martalékává a koszovói falvak. Több mint 200 000 koszovói albán kényszerült elhagyni otthonát, becslések szerint kb. 70 000 ember menekült a szomszédos országokba, 100 000 lakos pedig menedékjogot kért Európa-szerte. Az 1999. január 15-ei račaki mészárlás után várható volt a Nyugat intervenciója. „*This is a crime against humanity*” – írja le a nemzetközi sajtó Helena Ranta, törvényszéki szakértő szavait⁴: „*Kosovo massacre is called revenge*”⁵ – írja a The New York Times. A nemzetközi nyomásnak engedve a szerb és koszovói fél a béketárgyaláshoz 1999. február 6-án Rambouillet-ban ül asztalhoz, eredménytelenül. „*Itt egy humanitárius katasztrófa megelőzéséről van szó. Elég lenne egy telefonhívás Milosevictől [a támadások leállításához]*” – reagált Joschka Fischer német külügyminiszter, miután a NATO 1999. március 24-én megkezdte Jugoszlávia bombázását.

A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság bombázása az *Allied Force* hadművelet nevet kapta, és 1999. március 24-től 1999. június 10-ig tartott, **78 napig**.

Chinkin (1999) a légitámadás nemzetközi jogi aspektusát vizsgáló tanulmányában a következő indokokat sorolja fel a légicsapások céljaként:

1. a jugoszláv hadsereg és a rendőri alakulatok gyilkosságainak megállítása Koszovóban;
2. ezen csapatok visszavonása;
3. a NATO által irányított nemzetközi erők bevetése;

⁴ s.f.: „Az emberiség ellen elkövetett bűn.” In: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/298131.stm>

⁵ A *The New York Times* 1999. január 22-ei számában részletesen leírja a mészárlás módját, A nemzetközi megfigyelők jelentésükben Slobodan Milošević „hibájának” minősítik a történeteket. (Perlez, Jane: Kosovo massacre is called revenge. *The New York Times*. 1999. jan.22. In: <https://www.nytimes.com/1999/01/22/world/kosovo-massacre-is-called-revenge.html>)

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

4. a menekültek visszatelepítése; és
5. a politikai rend visszaállítása Koszovóban.⁶

Az akció „*Milosrdni anđeo*” nevű hadjáratként épült be a szerb nép köztudatába (*Kegyelmes angyal*), ahogyan ezt Milošević használta a sajtóban, ironikusan. Azonban a légitámadások nem állították meg a népiirtás folyamatát, hanem inkább felerősítették az etnikai tisztogatásokat. A légitámadások befejezéséig a szerb katonai erők több mint 800 000 albánt üldöztek el az országból. Míg közel 10 000 albánt lemészároltak; vallási intézményeiket sem kímélték: kb. 150 dzsámit semmisítettek meg.

Szerbiában keveset tudott/hallott a nép az ország déli részén zajló tisztogatásokról.

A hazai sajtó a külső „ellenségre” (NATO) fókuszált, a hatalmon lévő rezsim propagandáját követte, vagy még azt sem tehetette, hiszen az ellenzéki sajtó munkáját ellehetetlenítette a rezsim, a külföldi sajtót pedig kiutasította Koszovóból.

Értekezésemben ismertetem az általános törvényeket [a *Szerb Köztársaság Alkotmányát* (1990), a *Hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvényt* (1991–2010), valamint a *Magyar Nemzeti Tanács hivatalos nyelvhasználati stratégiáját* (2012–2017)] és a médiatörvényeket (*A külföldi tömegkommunikációs eszközök behozataláról és szórásáról, valamint a külföldi informatív működésről szóló törvény Jugoszláviában* valamint a *Tájékoztatási törvényt*), hogy feltárjam, a vajdasági magyar sajtó közvetítette-e a kormány propagandáját (*Magyar Szó* c. napilap), és ha igen, milyen nyelvi/vizuális (*Magyar Szó* címlapfotói, röplapok) eszközökkel tette azt.

A NATO-légicsapások és a koszovói háború lezárását a Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont ekképp summázta: „1999 nyarán Milosevics a NATO-bombázások hatására kénytelen volt visszavonni erőit a tartományból. 1999. június 10-én az ENSZ Biztonsági Tanácsának 1244. számú határozata alapján Koszovó ENSZ védnöksége alá került. A rend fenntartása érdekében 47 ezer fős nemzetközi

⁶ L: Guakdian, May 11, 1999, at 2. For the principles for a political settlement adopted by the Group of Eight Foreign Ministers on May 6, 1999, see SC Res. 1244, Annex 1 (June 10, 1999). Az eredeti szöveg: „1. An end to the killing by Yugoslav army and police forces in Kosovo; 2. Withdrawal of those forces; 3. The deployment of a NATO-led international force; 4. The return of all refugees; and 5. A political settlement for Kosovo.” (Thussu, Daya Kishan 2000. 350.).

Megjegyzés: a szerző a későbbiekben azonban arról is szól, hogy a NATO ezzel megsértette a nemzetközi jogot, valamint egy állam szuverenitását. Viszont a lépések jogosultságának megítélése nem képezi a jelen értekezés tárgyát.

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

haderő érkezett (KFOR – Kosovo Protection Force). Amikor az albán menekültek visszatértek Koszovóba. Sok helyen rátámadtak a szerbekre. Néhány hónapon belül több száz szerbet és romát öltek meg. Megfordultak a szerepek, és hamarosan 150–200 ezer szerb menekült el a tartományból Szerbiába.”⁷

Napjainkig a NATO-agresszióra emlékezve szó esik szerb áldozatokról, a szerb menekültekről, a bombázások kártékony hatásairól, arról, hogy a légitámadások illegitímek voltak, de a légitámadásokat eredményező előzményekről nem szívesen beszél a szerb sajtó.

A koszovói háború Nemzetközi Független Vizsgáló Bizottságának dél-afrikai kiváló jogásza, Goldston az 1999-es szerbiai NATO-bombázásról megállapította, hogy *illegális, de legitim volt*.⁸ Valójában az USA EU-feletti hatalmi erejének fitoktatásaként tartja számon a történeteket Goldston.

A Nyugat politikája valójában nem különbözik Szerbia (sajtó)politikájától, csupán más nézőpontból manipulál. Chomsky, N. *Hatalom és terror* c. könyvében (2005) arról ír, hogy 1999-ben a bombázások előtt két hónappal a britek már arról beszéltek, hogy a KFOR terroristái „átjárnak” Szerbiába öldökölni. Ez azonban a bombázásokig nem öltött jelentős méreteket. A bombázásokkor kezdődött meg a népirtás, a tömeggyilkosságok, a lakosság elűldözése. A visszatelepítés már nem humanitárius eredmény volt, hiszen a lakosságot a bombázások után üldözték el otthonaikból.

A légitámadások a háború egész ideje alatt folytak a Vajdaságban, „...aminek következtében elpusztult hat híd (...), két olajfinomító (...), több üzemanyagraktár, számos gyár, valamint jelentős mennyiségű közlekedési út. Emellett az eltévedt rakéták miatt a polgári lakosság épületállományában is súlyos károk keletkeztek. Kijelenthetjük, hogy a NATO 78 napos légi háborúja szétzilálta a tartomány iparát és infrastruktúráját (...). A *Heti Világgazdaság* becslései szerint a mintegy

⁷ In.: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=83:17-a-koszovoi-haboru-es-a-nato-legicsapasok-1999&root=12&catid=9:v-a-masodik-jugoszlav-polgarhaboru-1991-1999

⁸ In: Comsky 2007. Failed States. 95. „One of the most important is the study by the International Independent Commission of Inquiry on the Kosovo war, headed by the distinguished South African jurist Richard Goldstone.(...) ...the NATO bombing of Serbia in 1999, concluding that the bombing was »illegal but legitimate«.”

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

százmilliárd dolláros NATO-háborús kár mintegy felét a Vajdaságnak kellett elszenvednie. A pusztítás utóhatásai is súlyosak.” (Gulyás 2007: 147)

Azonban az elfogultságot elkerülve, minden fél igazolni próbálja tetteinek létjogosultságát (lásd: NATO Tükör Magazin 1999 nyári számának cikkeit; Javier Solana volt NATO főtitkár nyilatkozatát a légitámadásokról; vagy Jakus János alezredes katonai összefoglalóját). A propaganda diskurzusát az elemzett időszakra legobjektívebben Höijer B.– Nohrstedt, Stig A.–Ottoen, R. *The Kosovo War in the Media – Analysis of a Global Discursive Order* (2002) c. projekt-kutatása foglalja össze. Erre bővebben a propaganda címszó alatt térek ki.

Morton, Jeffrey S. *The Legality Of NATO's Intervention In Yugoslavia in 1999: Implications For The Progressive Development Of International Law* (2002) c. könyvének háborúról szóló fejezetében részletesen ismerteti a háborúk jogi kereteit, a légitámadás bevetési szabályait, a védelemre és önvédelemre előírt jogi kereteket, a Biztonsági Tanács felhatalmazásait, a nemzetközi jogot, a humanitárius beavatkozás feltételeit, valamint a népi támaszra adott válaszként írja le az intervenciót. A történések jogszerűségének megítélését a jogászokra, politológusokra és történészekre bízom. Az értekezés jelen részében igyekeztem objektív lenni, és rávilágítani arra, hogy a háború diskurzusát a háború lezárásával nem fejeződött be.

2.2. A közelmúlt sajtópolitikája Szerbiában

Ebben a fejezetben ismertetem azt a (sajtó)politikai folyamatot, ami a vizsgált időszakra kialakult Szerbiában. Minden politikai beszédmódnak célja volt: a hatalom politikai nézeteinek népszerűsítése, elfogadtatása, a tömegek meggyőzése és manipulálása a rendelkezésre álló eszközökkel (média, jogi szabályozás, presszió a közvéleményre ható értelmiség véleményformálásában stb.).

Közelmúltunk történelmét áttekintve négy sajtópolitikai fordulatról beszélhetünk:

1. a Tito-korszak jellemzőiről;
2. a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (SANU) *Memorandumának* megjelenéséről;
3. a NATO-bombázások hírzárlatos korszakáról; és
4. a médianyelv revitalizációjáról.

2.2.1. A sajtópolitika fordulatai

2.2.1.1. A Tito-korszak jellemzői

A Tito-rendszer a sajtónak kettős feladatot szánt: a tömegek manipulálását, valamint saját jó hírének terjesztését, személyének legendássá tételét. A jóléti társadalom képét kölcsönökből fenntartva ugyan, de egy fejlődő, szorgalmas népű ország képét mutatta a külvilág felé, amit egy bölcs és sikeres államfő vezet. A kommunista rendszernek érdekében állt, hogy a (Jugoszláviában élő) magyarság is megőrizze jó közérzetét, és ehhez az anyanyelvű tájékoztatás is hozzátartozott. „Magának a háborúban szerzett terület népének jutott az a szerep, hogy meggyőzze a világ közvéleményét: nemzeti identitásának megőrzéséhez mindene megvan, életszínvonala a magyarországihoz képest irigylésre méltó, már-már nyugati, nem kívánczik visszatérni az anyaországhoz. Integrálódott az új hazába, és a saját külön útját járja” (Mirnics 2001: 266). Mirnics ugyanitt azt is megjegyzi, hogy a „Magyarországtól való távolságtartás egészen odáig fajult, hogy még a magyar helyesírás is sajátos lett: Noviszád, Szubotica.” (Uo: 266) Ezt az eszmeiséget a magyar tömegtájékoztatási eszközök a nyolcvanas évek derekáig maradéktalanul kiszolgálták, annak tudatában, ha nem szolgálgják a Kommunista Pártot, az öngazgatást stb., akkor támogatásukat is könnyen elveszíthetik. Ez a tájékoztatás is hozzájárult a nemzetiségkénti elbizonytalanodáshoz, gyökeretelenné váláshoz. Valójában a Tito-rendszer a testvériség-egység szlogenje mögé burkolózott.

Roginer (2016) a kommunizmus testvériség-egység szellemiségéről azt írja, hogy „...normarendszerének jelentőségét növeli, hogy a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság⁹ 1963-as és 1974-es Alkotmánya szó szerint, már első bekezdésében rögzíti. Formailag változatlanul jelen van egészen 1992-ig, és bár a nyolcvanas években tartalmilag kimerülni látszik, a szókapcsolat fétis-karaktere és

⁹ „Jugoszlávia - Demokratikus Föderatív Jugoszláv Köztársaság (1943), Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság (1946), Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság (1963), Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (1992), Szerbia és Montenegró (2003–2006).” (Roginer 2016: 23) Ezt kiegészíteném: 2006-tól napjainkig: Szerbia, hivatalos nevén Szerbia Köztársaság (Szerbiában magyarul hivatalosan Szerb Köztársaság).

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

egyfajta jugoszláv márkanévvé alakulása sajátos népszerűséget kölcsönzött neki elsősorban bel-, de bizonyos fokig még külföldön is.” (Roginer 2016: 23)

Kaszás ezt az időszakot a „burkolt asszimiláció” korszakának nevezi, amikor is Tito ügyesen „lavírozott” a nemzetiségek között: „A „burkolt asszimiláció” korszakát így az egyéni szabadságjogok (különösen kulturális, nyelvhasználatra vonatkozó) valamivel szélesebb értelmezése uralta, míg a kollektív, politikai jogok területén minden etnikum számára lehetőség volt a közéletben való részvételre. Ennek ellenére a felsőbb állami tisztségviselői pozíciókban nem egyszer nyomasztó volt a szerbek dominanciája.” (Kaszás 2014)

2.2.1.2. A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Memoranduma

A *Memorandum*, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (továbbiakban SANU = Srpska akademija nauke i umetnosti) egyes tagjai által megfogalmazott, a szerb nép helyzetét elemző irat, ami a koszovói szerbek védelmében készült.

Szükségesnek tartom a *Memorandum* néhány lényeges pontjának ismertetését:

- mentesítsék a szerb népet a történelmi büntudat érzésétől; kapjon a szerb nép is saját államot¹⁰;
- a szerb nép elnyomott saját hazájában, horvátországi asszimilációs szándék áldozata¹¹;
- meg kell szüntetni a „szerb nép, mint elnyomó” mítoszt¹²;
- a szerb nép Koszovó területén (is) áldozat¹³ stb.

¹⁰ „A szerb nemzetre rákényszerítették a történelmi büntudat érzését, egyedül a szerbek nem oldották meg nemzeti kérdésüket, és államot sem kaptak a többi nemzettel ellentétben. Emiatt elsősorban és alapvetően arra van szükség, hogy a szerb nép vállalórol levegyék a történelmi büntudat terhét, hogy hivatalos cáfolatot kapjon azon állítás, miszerint a két háború között kiváltságos gazdasági helyzetet élvezett, hogy ne tagadják le felszabadító történelmét és hozzájárulását Jugoszlávia létrejöttéhez.” (Pro Minoritate 1999/tél 118. Részlet a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-os Memorandumából)

¹¹ „A horvátországi szerb nép egy fondorlatos és hatásos asszimilációs politika áldozata. E politikának része az az intézkedés, amely Horvátországban betiltott minden szerb egyesületet és a kulturális intézmények működését [...] valamint rákényszerített egy más nép nevét hordozó (horvát) hivatalos nyelvet.” (Pro Minoritate 1999/tél 115. Részlet a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-os Memorandumából.)

¹² „A vereség gyökerei a Komintern ideológiájában és a JKP háború előtti nemzeti politikájában rejlenek. Ebbe a politikába beépült a szerb nép mint „elnyomó nép” elleni revansizmus [...]” (Pro Minoritate 1999/tél 118. Részlet a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-os Memorandumából.)

¹³ „Az utóbbi 20 évben Koszovót és Metohiát körülbelül 200 000 szerb hagyta el. Az otthon maradt szerbek maradéka [...] minden hír szerint, az erőszak, a fizikai, morális és pszichikai elnyomás terhe alatt a végső exodusra is felkészült. Ha a dolgok továbbra sem változnak meg [...] az „etnikailag tiszta” Koszovó, a nagyalbán rasszisták egyértelműen kitűzött célja teljességgel megvalósul.” (Pro

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

Arday szerint a „*Memorandum... tartalmazza mindazokat a gondolatokat, amelyek a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején a nagyszerb nacionalizmus kánonjai lettek, és amelyek egységbe kovácsolták a szerb nemzetet. A „Memorandum”-nak, illetve a benne megfogalmazott nagyszerb gondolatoknak óriási hatása volt a szerb közgondolkodásra. Ezen féligazságokon és történelmi csúsztatásokon alapuló gondolatok mögé sorakozott fel egyként úgyszólván a teljes szerb politikai elit, valamint a szerb nemzetiségű lakosság óriási többsége.*” (Arday 2003: 9) A *Memorandum* kimondta azt, ami napjainkig meghatározó eleme a szerb közgondolkodásnak. A tudományos elit a nagyszerb nacionalizmus szlogenjét hirdeti: „*Minden szerbet egy államba!*”

A nacionalizmus mitológiája – Jobbágy (2010) szerint – önálló mitológia, melyhez toposzokat, archetípusokat használ fel: „*igazságos vezérek, bátor harcosok, hű barátok, gonosz ellenségek és aljas árulók népesítik be tereit, vívják világrengető harcaikat. Dicsőséges győzelmek és fájdalmas vereségek, súlyos veszteségek követik egymást. Élesen elválasztja a jót a rossztól, magasabb eszményt hirdet: a nemzetet, amiért érdemes, sőt kell áldozatot vállalni. Példaként hősokeket teremt, mártírokat avat, akik ezt már megtették. Szüntelen önképét keresi a múltban, letűnt aranykorokat állít a jelen mellé, és újra átélhetővé tesz, konzervál egykori traumákat.*” (Jobbágy 2010) Működésében azonosulási pontokat ajánl az egyénnek, egyszerűsége által teszi magát befogadhatóvá.

A *Memorandum* megerősítette a szerb nemzeti identitást, amelyek közül csak néhányat említek: valamilyen fölény minden szomszédal szemben; fegyverrel megszerezni és megvédeni mindent; közös ortodox barátság; iszlám-, Nyugat- és katolikus-ellenesség; összetartás, kitartás minden helyzetben (Arday 2003).¹⁴

Minoritate 1999/tél. Részlet a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia 1986-os *Memorandumából.*)

¹⁴ Teljes szöveg: „*A szerb nemzeti identitás jellemzői: erkölcsi, tulajdonságokbeli fölény valamennyi szomszédal szemben, különösen a fegyverforgatásban; mindent fegyverrel, erőszakkal lehet és kell kivívni, s a megszerzett egészében meg kell védeni; a közös ortodox vallásban gyökerező orosz- és kevésbé általános görög- és románbarátság; a fél évezredes állandó harc és alávettség miatt kialakult iszlám-ellenesség, és a részben ebből következő bosnyák-, muzulmán- és albán-gyűlölet, megvetés; Nyugat- és katolikus-ellenesség, amely elsősorban a csaknem azonos nyelvet beszélő horvátok ellen irányul; ellenségekkel vannak körülveve, akiknek semmilyen engedményt nem szabad tenni; alkalmazkodó-készség és összetartás, kitartás a legnehezebb megpróbáltatások közepette; az egységes paraszttársadalomból eredeztethető demokratikus közszellem. A nemzeti identitás kialakulásának folyamatában az első nagy jelentőségű esemény.*” (Arday 2003: 1)

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

A fentiek alapján összefoglalható, hogy a SANU 1986-os *Memorandum*ának megjelenése legalizálta a szerb nacionalizmust. Megkezdődött a belgrádi központosítás. 1990-ben a két autonóm tartomány (Koszovó és Vajdaság) elveszítette függetlenségét. A tömegek meggyőzésének fókuszában az állt, hogy a volt Jugoszlávia tagállamai Szerbia szuverenitására törnek, hogy védekeznünk kell, hogy az ország nemzetközi összeesküvés áldozata; a normális élet mítoszát erőltetve a népre, hirdetve a szállóigét: „*Beszélgj szerbül, hogy az egész világ értsen!*”. Tulajdonképpen a *Memorandum* átértékelte a történelmet, támadást indítva a titói Jugoszlávia ellen. A *Memorandum* eszméinek hirdetője és végrehajtója pedig Slobodan Milošević lett. A tömegtájékoztatás a belgrádi monopólium kezébe került, számos új csatorna indult különböző rétegeket célozva meg (*Košava, Karić, Art, Pink*). Miloševićet elsősorban a képekkel történő manipulálás érdekelte, eleinte az elektronikus médiát irányította. A munka teljes ellehetetlenítésével csaknem teljes információs blokádnak alakul ki, ennek következménye: a manipuláció teljeskörű érvényesíthetősége a nézőn/hallgatón.

2.2.1.3. A NATO-bombázások hírzárlatos korszaka

„A hírek a valós világ helyett egy szelektált világba helyeznek el bennünket, a tényleges helyett a virtuális valóságra figyelünk. Olyannak kívánják láttatni a valóságot velünk, amilyennek azt a médiahatalom érdekei kívánják. A média meghatározza, hogy hova nézzünk, mit lássunk, mire hallgassunk, mire gondoljunk, miben higgyünk.” (Hódi S. Háborús napló. Részlet. 1999.)

A szerbiai bombázások idején két fontos médiapolitikai stratégia lépett életbe: az egyik, az ellenfél gyengítése szavakkal és képekkel, egyben a szerb nép, „*nebeski narod*” („*mennyei nép*”) dicsőítése; a másik pedig a hírzárlat bevezetése, ami teljesen ellehetetlenítette az objektív tájékoztatást.

„A cenzúra rendkívüli méreteket öltött. Egész nap propaganda műsorokat sugárzott minden létező adó. A kábeltévé-szolgáltatók – elmondásuk szerint felsőbb utasításra – a híradók idejére kikapcsolták a magyarországi adókat, mivel azok ellenségesen kezelik a Jugoszláviával kapcsolatos híreket.” (Korom 2016: 443)

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

Itt csak a NATO-bombázások idejére vonatkozóan térnek ki néhány adatra a központi stratégia működését illetően:

- 1999.03.25. a *B92 televízió* adásának megszüntetése;
- 1999.03.27. a *021 rádió* adásának megszüntetése;
- 1999.04.09. az *RTL Klub* magyar televízió adásának megszüntetése (arra hivatkozva, hogy egyoldalúan tájékoztatja a közvéleményt a háborús eseményekről, és nem objektív a szerb néppel szemben);
- 1999.04.23. a szerbiai *RTV* állomását NATO-találat éri.
- 1999.04.24. az *MTVI*, *MTV2*, *TV2* és *Duna TV* informatív műsorainak „letakarása”.
- 1999.05.04. bombatalálat éri az *Újvidéki Rádió és Televízió* épületét;
- Koszovó: *CNN*-t kitiltják, a külföldi újságírókat is (a *Los Angeles Times* az egyetlen, akinek a tudósítója maradhat).

Mivel a manipuláció lényege az egységes központi stratégia volt, ki kellett iktatni a nem manipulálható csatornákat. Szerbia hírzárlatos szigetté lett. Hódi háborús naplójában a következőket írja: *„Mindenféle hatalom legfontosabb célja a hírforrások ellenőrzése. Szerbiában teljes a cenzúra. Nemcsak az állami tévében. A helyi kábeltévé tulajdonosok is segítenek a hatalomnak abban, hogy mint lovakra, szemellenzőt rakjanak ránk, amennyiben lekapcsolják a külföldi adókat. Mint a gügyéknek, meg van mondva, hogy mit lássunk, mit halljunk meg a világból.”* (Hódi 1999)

2.2.1.4. A médianyelv revitalizációja

A szerbiai közszolgálati tévé és rádió az 1990-es években valóban kivette részét a háborús uszításból. Ezt igazolja a 2011. május 5-én közzétett nyilatkozat is, miszerint *„A rádió és televízió igazgatóbizottsága mai közleményében bocsánatot kér azoktól a szerbiai és szomszédos országokbeli lakosoktól, akik az 1990-es években ebben a médiában sértések, rágalmozások tárgyai voltak, és olyan tartalmaknak, amelyeket ma jogi értelemben gyűlöletbeszédnek neveznénk.”* (Blic 2011) A média azzal magyarázta ezt a döntést, hogy ötéves mandátumát tiszta lappal szeretné kezdeni. Természetesen ezt az időzítést másként is magyarázták, mint ahogyan arról Losonc is írt cikkében: *„A szerb jobboldal azonban, mint mindig, most is elégedetlen,*

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

*és vádol. Slobodan Antonić belgrádi szociológus, a jobboldal talán legfölkészültebb publicistája először is azt kifogásolta, hogy az időzítés a számítás jelét viseli magán. Hiszen mi az oka annak, teszi fel a kérdést, hogy éppen most történt meg a bocsánatkérés? Miért nem kértek bocsánatot korábban, nevezetesen az elmúlt évtizedben, amikor számtalanszor nyílt volna alkalom effajta gesztusokra? A professzor nem mondja ki, de én tudom, mire gondol: a bocsánatkérés a **regnáló** hatalom sugallatára hangzott el, és beépül az Európai Unióhoz való csatlakozás menetrendjébe. Ha ez igaz, akkor azt is jelentené, hogy a bocsánatkérés nem azért fogalmazódott meg, mert a hatalom helyesnek találta, hanem azért, mert hasznosnak minősítette." (Losonc 2011) Hozzáfüzve a szerző, hogy a helyzet azért nem ennyire egyértelműsíthető. A média-átállás 2011-ig nem történt meg az említett nyilvános „beismerésig”, aminek – mint láttuk – politikai háttere is volt.*

Bugarski szerint a változás már előbb bekövetkezett (Bugarski 2009: 185–192). A politikai nyelv kapcsán írja, hogy 2000. október 6-ától a nyelv látványosan megváltozott: úgy a köznyelvből, mint a politikai nyelvhasználatból is, pillanatok alatt eltűnt a gyűlöletbeszéd, amely addig meghatározó tényezője volt az említett beszédmódoknak. Valójában a gyűlöletbeszéd megszűnéséről idézőjelben beszélhetünk, hiszen napjainkig jelen van a politikai és a sajtónyelvben is, csak burkoltabb formában.

A „gyűlölet” szó megszűnt a rendszerváltás után a sajtóban. A kormányzati politizálás nyelvének is meg kellett újulnia; nyitnia kellett a polgárok felé:
„A bürokratikus nyelvezet által »elnévszósított« politikai beszéd ismét megtelt dinamizmussal és tenni akarást kifejező igékkal, az alany nélküli szenvedő szerkezeteket felváltották az egyes vagy többes szám első személyű alakok. A száraz szakmai-politikai jellegű érvelést a szemléletes képekkel való meggyőzés cserélte le.”
(Borókai 1999: 66)

2.3. Médiaszabályozás a vizsgált időszakban

„A polgári társadalomban senki sem lehet felmentve annak törvényei alól.”
(Lippmann, W.)

A fejezet azt a társadalmi, politikai, jogi teret/jogszabályi környezetet kívánja bemutatni, amely a Milošević hatalomra jutását követő időszakra jellemző: erős domináns ideológia, intellektuális gettósodás, a többségi nyelv használata. Ennek egyik szűkebb metszete a média szabályozására vonatkozó jogi szabályozás úgy az írott sajtótermékekre, mint a televízióra és rádióra; valamint az internetes hírforrások kisebbségi ellenőrzésére vonatkozóan, amely jogilag máig kidolgozatlan.

A vizsgált időszakot két szűken a mediaszabályozásra vonatkozó jogi dokumentum befolyásolta, valamint a hatályos Alkotmány releváns média-szabályozására vonatkozó részei. A vizsgált időszakban, Szerbiában az 1990-es Alkotmány volt érvényben, amelyben Vajdaságot és Koszovót már megfosztották az 1974-es Alkotmányban kivívott autonóm jogaitól. A média szabályozására vonatkozó két jogi dokumentum: *A külföldi tömegkommunikációs eszközök behozataláról és szórásáról, valamint a külföldi informatív működésről szóló törvény Jugoszláviában* (közzététele: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1974. év, 39. szám, és a Jugoszláv Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1994. év, 24. szám, 1996. év, 28. szám), továbbá a *Tájékoztatási törvény* (közzététele: A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1998 év, 36. szám, 2001. év 1. szám, 2001. év, 11. szám* - a törvény megszűnéséről szóló rendelettel).

2.3.1. A Szerb Köztársaság Alkotmánya

Milošević hatalomra jutását követően Szerbiának új Alkotmánya lett. A szerb Parlament a délszláv állam széthullásának kezdetén új alkotmányt fogadott el, melyben a Vajdaságot és Koszovót megfosztotta az államiságra jellemző elemektől, melyeket még az 1974-es Alkotmány adományozott a tartományoknak. „Az 1990-es szerb Alkotmány 3. cikkelye szerint: »Szerbiában minden megengedett, amit az alkotmány vagy törvények nem tiltanak...« Elismeri a polgárok véleménynyilvánítási és választói jogát, bár a gyakorlatban ez nem érvényesül, hiszen a miloševići diktatúra alatt komoly cenzúra volt, a választási eredményeket

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

pedig manipulálták, gyakorlatilag arra volt joguk a polgároknak, hogy Miloševićre és az ő pártjára adják le voksukat.” (Kálóczy 2010: 7) Ez az állapot – többé-kevésbé – 2003. február 4-ig, az új Alkotmány meghozataláig fennállt.¹⁵ Míg Milošević az 1990-es években a sajtószabadságról és a toleranciáról beszélt Szerbiában, addig egyre szűkült az állampolgárok szabad gondolkodáshoz és a véleménynyilvánításhoz való joga.

Az 1990-es *Szerb Köztársaság Alkotmánya* (továbbiakban: *Alkotmány*) az emberi jogokat (elsősorban) a szociális jogok hálójában helyezi le (közzététele: „*Sl. glasnik RS*”, br. 1/90). Az *Alkotmány* elismeri az egyéni, politikai, nemzetiségi, gazdasági, szociális, kulturális és egyéb emberi és polgári jogokat. (s.f.)¹⁶ Az *Alkotmány* 46. szakaszában foglalkozik a médiaszabályozással: „[az *Alkotmány*] szavatolja a sajtószabadságot és más nyilvános tájékoztatást. A lakosoknak joguk van a hivatalos médiában hangot adni véleményüknek. A sajtókiadványok megjelentetése mindenki számára külön engedély nélkül adott, amennyiben regisztrált a hivatalos szervnél. A rádió és televízió működtetése a törvénnyel összhangban történik.”

Tilos a sajtó, valamint más tájékoztatási eszközök cenzúrázása. Senki sem teheti tönkre a sajtót, és terjeszthet álhíreket, cenzúrázási joga egyedül a bíróságnak van, abban az esetben, ha a bíróság bizonyítja, hogy az *Alkotmánnyal* ellentmondásra kerül sor a Szerb Köztársaság területi egységének és függetlenségének megsértésére, a szavatolt emberi jogok megsértésére, vagy nemzetiségi, faji, vallási gyűlölet szítására. (s.f.)¹⁷

¹⁵ A szerbiai Alkotmány történetéről bővebben L. Kálóczy 2010., Birkás 2014.

¹⁶ Ustavom se jamče i priznaju lična, politička, nacionalna, ekonomska, socijalna, kulturna i druga prava čoveka i građanina. „*Sl. glasnik RS*”, br. 1/90. Član 3.

¹⁷ Jamči se sloboda štampe i drugih vidova javnog obaveštavanja. Građani imaju pravo da u sredstvima javnog obaveštavanja izražavaju i objavljuju svoja mišljenja. Izdavanje novina i javno obaveštavanje drugim sredstvima dostupno je svima i bez odobrenja, uz upis u registar kod nadležnog organa. Organizacije radija i televizije osnivaju se u skladu sa zakonom. (Jamči se pravo na ispravku objavljenog netačnog obaveštenja kojim se povređuje nečije pravo ili interes, kao i pravo na naknadu moralne i materijalne štete nastale po ovom osnovu.) Zabranjena je cenzura štampe i drugih vidova javnog obaveštavanja. Niko ne može sprečavati rasturanje štampe i širenje drugih obaveštenja, osim ako se odlukom nadležnog suda utvrdi da se njima poziva na nasilno rušenje Ustavom utvrđenog uređenja, narušavanje teritorijalne celokupnosti i nezavisnosti Republike Srbije, kršenje zajemčenih sloboda i prava čoveka i građanina ili se izaziva i podstiče nacionalna, rasna ili verska netrppljivost i mržnja.

(Sredstva javnog obaveštavanja koja se finansiraju iz javnih prihoda dužna su da blagovremeno i nepristrasno obaveštavaju javnost.)” *Sl. glasnik RS*”, br. 1/90. član 46.

2.3.2. A külföldi tömegkommunikációs eszközök behozataláról és szórásáról, valamint a külföldi informatív működésről szóló törvény Jugoszláviában (1996)

A törvény lehetővé teszi a külföldi sajtó működését Jugoszlávia területén a hazai jogszabályok és az európai szabályozás tiszteletben tartásával. *„Akkor korlátozható az együttműködés, a törvényben előírtak szerint Jugoszlávia és más országok között, amennyiben az az állam függetlenségét, biztonságát, szabad gazdasági fejlődését veszélyezteti, megsérti az emberi szabadságot és jogokat, a közrendet és közérkölcset (...).”*¹⁸ A külföldi sajtótermékek behozatala (külön előírásokkal), és ezek terjesztése a megfelelő jogi keretek között engedélyezett.

A külföldi sajtótermékek behozatala azokban az esetekben szüntethető meg (a törvény 13. szakasza értelmében), ha:

1. támadja Jugoszlávia szocialista társadalmi rendjét, és veszélyezteti az ország biztonságát;
2. propagálja vagy támogatja az emberiség elleni agressziót, sérti az Egyesült Nemzetek Szervezetének nemzetközi jogait és céljait, vagy más úton sérti a békét és a nemzetközi együttműködést;
3. bomlasztja Jugoszlávia és más országok közötti baráti együttműködést;
4. sérti a jugoszláv népek és nemzetiségek becsületét és tekintélyét, JSZSZK [Socialistička Federativna Republika Jugoslavija – Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság] képviselőházát, Josip Broz Titót, a JSZSZK vezetőségét, a köztársasági és az autonóm tartományok elnökségeit és a képviselő-testületeit;
5. valótlan- vagy vész híreket terjeszt, amelyekkel megzavarja a közbiztonságot és a nyugalmat, felzaklatja a nyilvánosságot;
6. súlyosan sérti a közérkölcset;
7. a gyermekek és az ifjúság nevelését károsan befolyásolja;
8. olyan dokumentumokat, adatokat hoznak nyilvánosságra, amelyekkel akadályozzák a büntetőjogi eljárás lefolytatását Jugoszláviában.¹⁹

¹⁸ „Razmena informacija između Jugoslavije i drugih zemalja može se ograničiti, u slučajevima predviđenim u zakonu, radi zaštite nezavisnosti, bezbednosti i slobodnog razvitka zemlje, poštovanja slobode i prava čoveka, javnog reda i morala (...).” Zakon o unošenju i rasturanju inostranih sredstava masovnog komuniciranja i o inostranoj informativnoj delatnosti u Jugoslaviji, Službeni list SFRJ", broj 39/74 i 74/87 i „Službeni list SRJ", br. 24/94 i 28/96]. 3. szakasz

¹⁹ “1) narušavaju osnove socijalističkog samoupravnog društvenog uređenja Jugoslavije i bezbednosti zemlje;

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

A törvény szól a külföldi filmek vetítésének jogi szabályozásáról a JSZSZK területén a forgatókönyvvel forgató stábokról, és azok jogi lehetőségeiről, de ezek a rendelkezések nem érintik a tömegtájékoztatást közvetlen háború esetén. Közvetetten, természetesen, így is felerősödnek ezek az „ártalmatlannak” tűnő jogi rendelkezések. A külföldi tudósítások létrehozásának feltételei és lehetőségei is szabályba foglaltak (csak engedéllyel rendelkező tudósító írhat, azonban, ha a kormány úgy véli, valótlanúságot terjeszt az országról, jogában áll kiutasítani). A forgatások is azonnali hatállyal megszüntethetőek, amennyiben sértik a fent ismertetett 13. szakaszban megfogalmazott rendelkezések bármelyikét. A jogszabályi előírásnak megfelelően külföldi hírügynökségek és kiadóházak is működhetnek a JSZSZK területén.

2.3.3. A Tájékoztatási törvény (1988)

A Tájékoztatási törvény (közzététele: Službeni glasnik 1998. 36. *Закон о јавном информисању* – A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1998. év, 36. szám, 2001. év 1. szám, 2001. év, 11. szám* - a törvény megszűnéséről szóló rendelettel) a médiára, sajtóra, rádióra, televízióra és információs ügynökségek működésére vonatkozik. A törvényben foglaltak szerint: a lakosoknak joguk van minden közérdekű dologról objektíven tájékozódni, az országban sajtószabadság van; az információk közzététele nem akadályoztatható, nincs cenzúra; nincs monopólium a tömegtájékoztatási intézményekben.

-
- 2) propagira ili podržava agresiju ili drugi akt protiv čovečnosti, međunarodnog prava ili ciljeva Ujedinjenih nacija, ili se na drugi način ugrožava mir ili ravnopravnu međunarodnu saradnju;
 - 3) remeti održavanje i razvijanje prijateljskih odnosa između Jugoslavije i drugih zemalja;
 - 4) vređa čast i ugled naroda i narodnosti Jugoslavije, Skupštine SFRJ, Josipa Broza Tita, Predsedništva SFRJ, predsedništava i skupština republika i autonomnih pokrajina;
 - 5) iznose ili pronose neistine ili alarmantne vesti kojima se ugrožava javni red i mir ili uznemirava javnost;
 - 6) teško vređa moral;
 - 7) nanosi štetu vaspitanju dece i omladine;
 - 8) objavljuju dokumenti ili podaci štetni za vođenje krivičnog postupka u Jugoslaviji. „Zakon o unošenju i rasturanju inostranih sredstava masovnog komuniciranja i o inostranoj informativnoj delatnosti u Jugoslaviji, Službeni list SFRJ”, broj 39/74 i 74/87 i „Službeni list SRJ”, br. 24/94 i 28/96]. 13. szakasz

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

A jogalkotó a korábbi, azaz az 1991-es rendeletből a *Tájékoztatási törvény* 34. és 36. szakaszát tartotta meg, miszerint a kormány rendelkezése értelmében a média köteles azonnal minden jelentős hírt közzétenni (amit a kormány elrendel), valamint a hatósági szervek részére, amennyiben azok kérik, az újságíróknak azonnali hatállyal át kell adniuk a hang-, illetve videofelvételüket. A döntéshozók és állami médiák üdvözölték a döntést, de a független sajtó munkatársai mélységesen csorbítva érezték jogaikat.

A törvény szövege és tartalma ellentmondásban állt a mindenkori – miloševići hatalom valós tetteivel: az objektív tájékoztatásért küzdő médiaházakat kormányrendeletre vagy bezárták ezen időszak alatt, vagy olyan bírságokat szabtak ki, amivel lehetetlenné tették munkájukat. 1998 előtt is nyomás nehezedett a független médiákra, de ez 1998. október 2-a után felerősödött. A *Szerb Köztársaság Tájékoztatási törvényének* 69. szakasza alapján az állam magas pénzbüntetést szab a „törvénysértőkre”, az eseteket nem büntetőjogi kategóriaként, hanem szabálysértésként kezelve. A Szerbiai Független Újságíró Szövetség adatai szerint (*NUNS – Nezavisno Udruženje Novinara Srbije*) 1998 októberétől 2000 februárjáig a független médiákat 47 alkalommal sújtották pénzbírsággal, több mint 6 millió német márkának megfelelő összeggel. Goati szerint a drákói megszorítások több független média megszűnéséhez vezettek (nyomtatott és elektronikus), ami lehetővé tette a hatalmon lévő koalíciónak SZSZSP-nek, SZRP-nek és a JB-nek (SPS [=Szerb Szocialista Párt], SRS [=Szerb Radikális Párt], JUL [=Jugoszláv Baloldal]), hogy még inkább eluralkodjon a szerbiai médián. A törvény hatályba lépése előtt már megszüntették a *Danast*, a *Dnevni telegrafot*, a *Naša Borba* c. napilap pedig, figyelmeztetésben részesült. Ezek a független lapok szerb nyelven igyekeztek a közvéleményt tárgyilagosan tájékoztatni az országot érintő eseményekről. (Goati 2001: 47)

A Tájékoztatási Minisztérium a következőképpen reagált a történetekre:

„A közösség objektív tájékoztatása érdekében hangsúlyozzuk, hogy a törvényes előírásoknak megfelelően jártunk el a Tájékoztatási Minisztérium rendelete és hatásköre szerint, és nem szegtük meg az Alkotmány és törvény általi szavatolt

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

*szabad tájékoztatáshoz való jogot, hanem pontosan ezek védelmét szolgáljuk.”*²⁰
(s.f.)

A Vajdaság egyetlen magyar nyelvű napilapját, a *Magyar Szót* is érinti a törvényrendelet: „Köztudott, hogy a Tartományi Képviselőház még 1990-ben közvállalatosította az összes vajdasági (többségi és kisebbségi) médiát. Így, kizárólagos állami tulajdonná vált, úgymond ismét nacionalizálva lett a magyar kisebbség egyetlen sajtóháza, a *Forum*-kiadó, a *Magyar Szó*, a *7 Nap* és a *Képes Ifjúság* is (a *Forum* kereteiben).” (Bozóki 2001: 150)

1. kép: A *Dnevni telegraf* nyomtatványa beszüntetésekor (Cím: *KÖSZÖNJÜK!...hogyan betiltottak*)

Slavko Ćuruvija 1998. október 19-én a kormány rendelkezéseire reflektálva nyílt levélben fordult a sajtószabadság megsértése miatt Szerbia elnökéhez, Slobodan Miloševićhez: „Mi lesz a következő, Milošević?”²¹ (*Evropljanin* 13. sz. 1998. 10.

²⁰ Eredeti szöveg: „Radi istinitog informisanja javnosti ističemo da navedene mere proističu iz Zakonom i Uredbom utvrđenih dužnosti i ovlašćenja Ministarstva za informacije i ne predstavljaju kršenje Ustavom i zakonom garantovanih sloboda javnog informisanja, već su upravo u službi zaštite tih sloboda.” (*Glas javnosti*, 15. 10. 1998. godine)

²¹ Slavko Ćuruvija demokratikus újságíró, az *Evropljanin* c. magazin alapítója. Lapjában jelentette meg nyílt levelét is.

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

19.) A miloševići rezsim ideje alatti legmerészebb szöveg megjelenése után a kormány emberei (a szabálysértési rendeletet Milorad Radević, a belgrádi Patrióta Szövetség elnöke nyújtotta be), hadjáratot indítottak az *Evropljanin* magazin alapítója, szerkesztője, igazgatója és kiadója ellen. A kiszabott pénzbírság mellett házkutatást hajtottak végre az újságírónál. 1999. április 11-én ismeretlen tettesek Slavko Ćuruviját saját háza előtt lelőtték.

2. kép: Az *Evropljanin* c. napilap címlapja (Cím: Szerbia letartóztatása. Mi a következő, Milošević?)

Az említett napilapokat (*Danas*, *Dnevni telegraf*, *Naša Borba*) 12 napig nem jelentették meg, majd a pénzbírság befizetése után engedélyezték működésüket. Nagyon nehéz helyzetbe került a szerbiai sajtó, de a tiltakozások hiábavalónak bizonyultak, például a következő falfirka jelent meg Belgrád egyik utcáján:

3. kép: Falfirka Belgrád egyik utcáján (Fordításban: Újságok nincsennek, falak vannak.)

2.3.4. Az alkotmánymódosítást követő időszak (2003-tól napjainkig)

2003-ban (Szerbia és Montenegró Államközössége idején) külön jogszabály jelent meg a *Hivatalos Közlönyben* az emberi- és kisebbségi jogokról²² („*Sl. list SCG*”, br. 6/2003), amelyben helyet kapott a sajtószabadságról szóló szakasz is, de az 1990 óta érvényben lévő törvényeket illetően lényeges változtatásokat nem tartalmazott.

Az 1990-es szerbiai alkotmány módosítására 2006. november 11-én került sor. Szerbia és Montenegró Államközössége felbomlott, ekkor lesz hatályos Szerbia²³ új alkotmánya („*Sl. Glasnik Republike Srbije*”, br. 98/2006 od 10.11.2006.). A lényegesebb módosítások értelemszerűen az állami szervek és a képviselő-testületek összetételének és működésének szabályozását érintették, a médiaszabályozást viszont nem.

2008-ban Szerbia Köztársaság elveszti Koszovót is (maígg vitatott terület), az így alakult Szerb Köztársaság ismét felülírja a 2003-as, már módosított Alkotmányát, most Koszovó elvesztése miatt.

A 2008-as Alkotmánnyal – igaz, hogy vitákat kiváltva –, de legalizálták a Magyar Nemzeti Tanács (illetve a nemzeti tanácsok) működését, amely már 2002-ben megalakult, azzal a céllal, hogy a Szerbia Köztársaság területén élő magyar nemzetiségű lakosok alkotmányos jogaira vonatkozó törvénytervezeteket kidolgozzák. Hivatalosan azonban csak a 2010-ben történt nemzeti tanácsi

²² A nemzeti kisebbségek jogait a következő címek alatt fogalmazta meg az említett Alkotmány (47–57. szakasz):

- A nemzeti kisebbségekről szóló törvény alapja és kerete;
- A nemzeti identitás szabad kifejezése;
- A diszkrimináció tiltása;
- Az erőszakos asszimiláció tiltása;
- A faji, nemzetiségi és vallási gyűlölet tiltása;
- Az egyediség megőrzésének joga;
- A közösségi léthez való jog;
- Más államok azonos nemzetiségű tagjaival való kapcsolattartáshoz való jog;
- Az életminőség javításához való jog;
- A tolerancia szellemiségének terjesztéséhez való jog;
- A szerzett jogok védelme.

²³ Szerbiának nevezik röviden, hivatalos nevén Szerbia Köztársaság, de Szerbiában Szerb Köztársaság az elnevezése. A hivatalos Szerbia Köztársaság megnevezés azt a célt (is) szolgálja, hogy könnyebben megkülönböztethető legyen a Boszniai Szerb Köztársaságtól. Az értekezésben a rövidített, illetve a Szerbiában használatos megnevezését használom.

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

választások alapján kezdhette meg működését. A szerv (Magyar Nemzeti Tanács) részvételével a nyelvhasználati jogok és a médiapolitika terén is jelentős lépéseket tudott tenni a törvényhozó testületekben. A Vajdasági Képviselőház 2004. június 29-én a *Magyar Szó* és a *Hét Nap* (vajdasági magyar nyelvű hetilap) alapítójának a Magyar Nemzeti Tanácsot nevezi ki. A Magyar Nemzeti Tanács (MNT) tiltakozott a 2015-ös szerbiai köztájékoztatási és médiatörvény²⁴ ellen is, miszerint 2015. július 1-jéig az állam kivonul a médiumok tulajdonosi struktúráiból. Az MNT tiltakozásában azzal érvelt, hogy magánosítás esetén a kisebbségi elektronikus média és írott sajtó semmiképpen nem tud fennmaradni pusztán kereskedelmi alapon. Tiltakozásuknak köszönhetően a jogszabályok megalkotásakor a törvényalkotók érvelésüket figyelembe vették, így a privatizációs kötelezettség nem vonatkozott a köztársasági és a tartományi közszolgálati médiumokra, valamint a kisebbségi nemzeti tanácsok által alapított sajtóorgánumokra. Ily módon, ha közvetve ugyan, de az MNT részt vett/vesz a törvényhozásban.

2011. november 22-én az MNT elfogadta a *Vajdasági Magyar Médiastratégia 2011–2016* c. dokumentumot.²⁵ A dokumentumban az előzetes médiakutatási eredmények ismertetése után meghatározták az MNT 2011 és 2016 közötti időszakra vonatkozó médiafejlesztési céljait. Ezek:

1. A magyar szellemiségű, közösségépítő, -megtartó és -fejlesztő, közszolgálati tömegkommunikáció megerősítése;
2. A vajdasági magyar írott sajtó színvonalának és olvasottságának a növelése;
3. A Vajdasági Rádió és Televízió magyar szerkesztőségeinek támogatása;
4. Folyamatos magyar nyelvű rádió- és televízió-műsor szolgáltatás biztosítása;
5. A vajdasági magyar médiatársadalom szakmai színvonalának emelése. (*Vajdasági Magyar Médiastratégia* 2011: 22)

A *Vajdasági Magyar Médiastratégia* c. dokumentum részét képezik azok a módszerek is, amelyekkel lehetséges a leírt célok megvalósítása.

²⁴ Zakon o javnom informisanju u medijima. In:

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_javnom_informisanju_i_medijima.html (letöltve 2018.10.21.)

²⁵ http://www.mnt.org.rs/sites/default/files/attachments/vajdasagi_magyar_media_startegia.pdf (letöltve 2018.10.24.)

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

A törekvések pozitívak, viszont mire megvalósulásukra sor kerülhetne, a tervezetek elavulnak, mint ebben az esetben is, hiszen: „Az MNT Vajdasági Magyar Médiastratégia 2011–2016 elnevezésű dokumentumában is nagy hangsúlyt fektettek a digitális átállásra, a hangarchívumok digitalizálására, valamint egy vajdasági magyar rádióhálózat létrehozására. Sajnos ez utóbbi már soha nem fog megvalósulni, hiszen már nem igazán maradt mit hálózatba kötni. Ugyanis abban az időszakban, amelyre a dokumentum vonatkozik, és leginkább épp 2016-ban, mire a stratégiának meg kellett volna valósulnia, a magyar nyelven is műsorokat sugárzó helyi és regionális rádióadók többsége, (tíznél is több!) megszűnt. Vélhetően archívumaik is elvesztek, ezáltal pedig pótolhatatlan kár érte a vajdasági magyarságot.”²⁶

²⁶ Médiaújdonság Vajdaságban. *Szabad Magyar Szó*. 2017. július 30.

2.4. A *Magyar Szó* c. napilap helyzete Szerbiában

The logo of the newspaper 'Magyar Szó' is displayed in a large, bold, black, sans-serif font. The letters are thick and closely spaced, with a slightly irregular, hand-drawn appearance.

4. kép: A *Magyar Szó* logója.

2.4.1. A lap alapítása, története

A délvidéki magyarság Jugoszláviához csatolását (1920) követően nehéz helyzetben volt. Az új délszláv állam, területén megszüntette a magyar intézményeket, elvette az anyanyelvű oktatás jogát, kisajátította az egyházi javakat. *„Annak ellenére, hogy a trianoni békeszerződés kötelezte az utódállamokat a nemzetiségi jogok tiszteletben tartására, a délszláv királyság mindent elkövetett a kisebbségek felszámolása érdekében. Ekkor a félmilliónyi jugoszláviai magyarság felismerte, hogy kultúrájának, nyelvének és nemzeti hagyományai megőrzésének a módját magának kell megtalálnia és ehhez egyedüli eszköz a magyar sajtó”* (Ternovác 2016: 285).

A Jugoszlávia területén élő kisebbségi nemzetek próbálkoztak a lapkiadással, 1939-re már 45 magyar sajtókiadványt tartanak számon a térségben. A számos vidéki lap főként lokális hírekre hagyatkozott; ezért szükségessé vált egy regionális, szélesebb tájékoztatást biztosító kiadvány létrehozása is. Ezt a szerepet a Vajdaságban a *Magyar Szó* c. napilap töltötte be.

A *Magyar Szó* c. közéleti napilap a vajdasági magyarság egyetlen napilapja 1944-től napjainkig. 1944-ben *Szabad Vajdaság* címmel jelent meg, majd 1945-ben változott az elnevezése *Magyar Szóra*. Az első lap 1944-ben karácsony napján jelent meg, nem véletlenül, hanem politikai döntés eredményeképpen a *„testvériség-egység”* eszmeiségének jegyében. Josip Broz Tito a lap indulását a következőképpen üdvözölte: *„A békülés baráti jobbát nyújtjuk minden becsületes polgárnak, aki kész arra, hogy velünk együtt felépítse összerombolt hazánkat.”*

A *Magyar Szó* alapítói: Gál László (író), Kek Zsigmond (lelkész, újságíró, nyelvész, első főszerkesztő), Lévay Endre (író, publicista) és Majtényi Mihály (író). (Ternovác 2016: 286)

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

5. kép: A *Szabad Vajdaság* 1945. január 14-i számának címlapja.

6. kép: A *Magyar Szó* első lapszáma a névváltással (1945. szeptember 27.)

Néhány jelentősebb dátum a napilap történetéből:

- 1944. december 24.: Megjelenik az első lap *Szabad Vajdaság* címmel;
- 1945. szeptember 27.: A lap névváltoztatása: *Magyar Szóra*;
- 1951. július 1.: A lap önálló céggé válik *Magyar Szó Lapkiadó Vállalat* néven;
- 1955–1975. Az aranykor: „*A világ legjobb magyar nyelvű napilapjává válás időszaka*” (Kiszely 2004);
- 1987.: A számítógépes szövegszerkesztés és tördelés bevezetése;
- 1988–2000: Élet-halál harc Slobodan Milošević rezsimje ellen, harc a fennmaradásért;
- 1999. március–június: A szerb állam hivatalosan is cenzúrát vezet be a NATO légi hadjárata alatt. Egyes cikkek az Egyesült Államokban felállított első világhálós kiadásban jelentek meg;
- 2004. június 29.: Az alapítójogot a *Magyar Nemzeti Tanács* veszi át (2011-ben az alapító MNT új médiastratégiát fogad el);
- 2005. őszén: A szerkesztőség átszervezése, decentralizálás (központ Szabadkán, sportrovat Zentán);
- 2011.: A főszerkesztő leváltása alulról jövő kezdeményezéssel (véleményszabadság korlátozása miatt);

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

- 2016. október 23.: A *Szabad Magyar Szó* internetes portál elindítása.

2.4.2. A lap eladási statisztikája, az adatok elemzése²⁷

Átlagos példányszám						
Év	Heti	Vasárnapi	Év	Heti	Év	Heti
1944	3000	4000	1991	23.050	2001	13.081
1955	18.480	38.184	1992	17.075	2002	13.313
1956	20.160	40.822	1993	13.921	2003	13.388
1960	35.190	54.713	1994	14.049		
1965	34.276	62.363	1995	15.529		
1970	34.990	53.050	1996	14.420		
1975	32.803	54.141	1997	13.809		
1980	31.886	53.140	1998	13.884		
1985	30.429	53.519	1999	12.596		
1990	24.033	43.031	2000	12.669		

1. táblázat: A *Magyar Szó* eladási statisztikai adatai.

Az 1990-es évektől a Szerbiában történő gazdasági, majd politikai válságok következtében folyamatosan csökken az eladott példányszám. 2003-tól nincsenek értékelhető statisztikák.

A mélypont az 1999-es év volt, ami a rezsim politikája elleni küzdelemtől szólt; a szerkesztőség független szerkesztéspolitikára törekedett. Az eladott példányszámok statisztikai adataiból az is látható, hogy a délszláv háborúk megkezdésével a lap eladási mutatói is hanyatlottak. 1992–2000-ig, így

²⁷ 1944–1993: Fischer; 1993–2003: Szerkesztőségi adatközlés.

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

a bombázások idején is, a lap főszerkesztője Bálint Sándor volt. „A Milošević rendszer idején a lap országos viszonylatban is példátlan karakánssággal írt a pusztító szerb nacionalizmus térhódításáról, a körmönfont eszközökkel kierőszakolt háborúk baljós előjeleiről. Később ezért nagy árat fizetett: elapadtak a források egészen, és politikai értelemben is elfogyott körülötte a levegő.” (Ternovác 2016: 288)

A lap szerkesztőségének létszáma arányosan csökkent a lap példányszámával: 1990-ben 165 alkalmazottja volt a lapnak, 2000-ben már csak 89.²⁸ A kivándorlás mellett döntő szerkesztőségi tagok nemcsak mennyiségi veszteséget jelentettek a lapnak, hanem a változás a káderállomány minőségén is érezhetővé vált: „Mint mindenhol, innen is a legjobban képzett középgeneráció ment el: sok jó tollú újságíró, akiknek már neve volt a szakmában, és fiatalok, akik ma a legtöbbet nyújthatnák. Jelenleg [2010] a lap 27 alkalmazottjának van egyetemi végzettsége (30,34%), közöttük kettőnek magiszteri tudományos fokozata is, 16 személynek van főiskolai diplomája (17,98%), 41-nek középiskolai végzettsége (46,06%) és 5 szakképzetlen munkás (5,62%). A kivándoroltak végzettségi struktúrája a következő: 25 (62,5%) egyetemi, 8 (20,00%) főiskolai és 3 (7,5%) középiskolai végzettségű foglalkoztatott, 4 (10,00%) kivándorolt iskolai végzettségéről nincsenek pontos adataink.” (Surányi 2001: 242)

Ez természetesen nagy csapás volt az újság számára az elemzett időszakban. A szakképzett újságírók fogyatkozása mellett még egy lényeges tényező befolyásolta a lapkiadást: a pénz kérdése. Ennek politikai háttérében Mirnics (2010) a *Memorandum* megjelenését látja (2.2.1.2. fejezet). Másrészt az 1990-es alkotmánymódosítások is aláásták a kisebbségi tájékoztatást (2.3.1. fejezet): „... ezzel a tartomány elvesztette minden önállóságát. Vajdaságnak az 1974-es alkotmányból adódó gazdasági és jogalkotási önállóságát – mely a sajtó anyagi helyzetének viszonylagos biztonságát is jelentette – az új hatalom úgy számolta fel, hogy szükségesnek sem tartotta, hogy alkotmányos vagy jogi alapot adjon az erőszakkal végrehajtott változásoknak. Ismét nyitottá vált a nemzetiségi kérdés.” (Mirnics 2010. *online forrás*) Ennek jele volt, hogy a vajdasági magyar sajtót, elsősorban a *Magyar Szót*, egyre több támadás érte, végleges csapás pedig

²⁸ Részletes adatok a kivándorló újságírókról. Surányi Zoltán 2001. Kényszerpálya (vagy) az Ígéret Földje? In.: Gábrityné-Molnár–Mirnics szerk. Fészekhagyó Vajdaságiak. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.

2. TÖRTÉNELMI/SAJTÓPOLITIKAI KONTEXTUS A VIZSGÁLT IDŐSZAKBAN

a Tájékoztatási törvény megjelenése volt (2.3.3. fejezet), amit a Szerb Képviselőház sürgősségi eljárással hozott meg, a háborús állapotokra hivatkozva. Ezzel a törvénnyel anyagilag bármelyik sajtóorgánom tönkretétele lehetővé vált.²⁹

Az 1990-es évek története a túlélés története. A lapkiadásban sem történt ez másként. *„A Magyar Szó folyamatosan igyekezett fenntartani korábban kivívott társadalmi státusát, így elsősorban a milosevicsi rendszer ellenzéki hangjaként, a nyomda pedig az ellenzéki lapok megjelenési fórumaként próbált megmaradni – sokszor reménytelennek tűnő küzdelmek árán.”* (Mihók 2002: 261) A kilátástalannak tűnő helyzet egyfajta kollektív elkeseredettséghez, kiábrándultsághoz vezetett. Azonban *„a Magyar Szó szerkesztés politikája, a tartományi cenzúra elmarasztalása és gyakori éles bírálata ellenére is, mindvégig távol tartotta magát a délszláv népek háborújában való pártoskodástól. Halványan ugyan, de a magyarok mozgósítása, behívása ellen állt ki, és az 1999-es háború alatt sem állt be a sajtó számára kötelezővé tett háborús uszító hadjáratba. Európaiságát megőrizte, és egyre fáradva ugyan, de többé-kevésbé megmaradt a demokratikus közvélemény lapjának, a szerb állami lapokkal ellentétben.”* (Mirnics 2000: 198)

A tarthatatlan állapotokat az alapító, a Vajdasági Képviselőház, a tulajdonjogokat is gyakoroló testület, határozatot hozott a lapkiadás strukturális átszervezéséről; ennek volt köszönhető, hogy a milosevići rendszer által felhalmozott több mint 75 millió dináros kárt másfél hónap alatt törleszteni tudta a rendszerváltás után. A NATO-bombázások idején a *Magyar Szó* volt az az **egyetlen** napilap, ami eljuttatta a híreket a vajdasági magyar lakossághoz.

²⁹ A törvény a lapkiadókat 800 000, a főszerkesztőket 400 000 dinárral büntetheti. Fizetéseképtelenség esetén azonnali vagyonekbevitel következik. Továbbiak: Beljanski, Slobodan 1999. *Građanin o pravnom sistemu SR Jugoslavije*. Beograd.

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

A fejezetben a nyelv hatalmi és politikai funkcióit ismertetem. A hatalom, nyelv és politikai kommunikáció c. fejezet két fő területet tárgyal: a politika és kommunikáció kapcsolatát, valamint a propagandát. A politikai kommunikáció legfontosabb eszközeit: a meggyőzést és manipulációt ismérveivel együtt részletesebben mutatom be, de kitérek a gyűlöletbeszéd és a nyelvi (in)tolerancia általános és a vizsgált korszakra jellemző sajátosságaira is. A propaganda értelmezhetősége kapcsán írok Chomsky és Herman (1988) politikai propaganda-modelljéről, a propaganda történetéről, valamint a hatalmi propaganda eszközeiről és hatásairól. Az elméleti felvezetés után a volt Jugoszlávia háborús politikáját ismertetem.

A politikai kommunikáció azóta létezik, amióta az ember közösségben él. Kezde a szakrális, mimetikus kommunikációtól, az írás megjelenésén át az államok, és államapparátusok kialakulásától napjainkig.³⁰ Csepeli a politikai kommunikáció mibenlétét ekként összegzi:

„A politikai kommunikációt a Carl Schmitt-i logika hatja át, ami azt jelenti, hogy amikor a politikus kommunikál, sutba kell vágnia a Grice-féle maximákat, pontosabban azok fordítottjai szerint kell kommunikálnia, mivel akkor jár el helyesen, ha a befogadóban nem bízik meg, potenciális (vagy tényleges) ellenfelet lát benne. Ennek értelmében a politikai kommunikáció a következő maximákra épül: *légy irreleváns!, a szükségesnél mondj többet vagy kevesebbet!, használj homályos, kétértelmű szavakat!, ne mondj olyat, amiről tudod, hogy igaz.* A politikai kommunikáció műfajai széles spektrumot mutatnak: idetartozik a tárgyalás, a beszéd, a nyilatkozat, a vita, a sajtótájékoztató, a kampány. Minden műfaj esetében lényegi fontosságú a stratégiai elem, melynek megfelelően a defenzív vagy az offenzív irány dominál. A modern demokratikus társadalomban a politikai kommunikáció elválaszthatatlan része a közvetett vagy közvetlen manipuláció.”

(Csepeli 2013: 178)

Csepeli könyvében (2013) részletesen ismerteti a politikai kommunikáció maximáit és műfajait, de vajon mi teszi a kommunikációt politikaivá? Mi a nyelvi erőszak, miként alakul ki? Mi a kisebbségi-többségi beszédmód? Milyen

³⁰ A politikai kommunikáció története nem fér az értekezés keretébe. Erről bővebben L.: Csepeli 2013. A hatalom anatómiája. *A politikai kommunikáció*. Budapest: Kossuth Kiadó. 178–197.

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

megközelítése van a politikai kommunikációnak? Ezekre a kérdésekre keresem a választ.

Csepeli szerint a kommunikációt politikaivá tehetik (Csepeli 2013: 178–197):

a) Az *aktorok*. Ha egy politikus nyilvánosan beszél, akkor kommunikációja politikainak minősül. Ez érthető minden olyan megnyilatkozásra, ha valaki egy párt, közösség képviselőjében beszél.

b) Az *ügyek*. Ha egy ügy politikailag fontos, akkor minden, az ügygel kapcsolatos megnyilvánulás, politikainak minősül (pl. választás, kampány, programbeszéd stb.).

c) A *szavak és diskurzusok*. Bizonyos szavak jelentésüket tekintve politikaiak. „Kézenfekvő, hogy mindenhol, ahol olyan szavak, mint politika, párt, nemzet, politikai közösség, szabadság, egyenlőség, testvériség, igazságosság, vagy éppen sajtószabadság stb., és ezek valamilyen diskurzusa, vagyis szavak specifikus és visszatérő konstellációja megjelenik, alighanem politikai kommunikációval van dolgunk. A gond, hasonló az előzőhöz: számos politikainak szánt szöveg fegyverkezik fel ezekkel a szavakkal és marad visszhangtalan, máskor meg szavak, amelyek politikamentesnek tűntek korábban, hirtelen politikai jelentőségre tesznek szert.” (Kiss 2016: 16)

d) A *csatornák*. Bizonyos csatornákon zajló kommunikáció teszi őket politikaivá (pl. állami tulajdonban lévő médiák, politikai fórumok stb.).

Ahhoz, hogy a kommunikáció politikai legyen, elegendő, hogy a felsoroltak egy összetevője jelen legyen a diskurzusban, de a tényezők együttese vagy kombinációja is politikai kommunikációt jelent.

A politikai kommunikáció a közlés szándéka szerint lehet (Csepeli 2013: 178–197):

a) *idealista* – amikor a politikus csupán átadja az információt tudatos, megfontolt lépések, döntések érdekében, hiteles és tárgyilagos kommunikációval;

b) *propagandista* – minden olyan kommunikáció, melynek célja a hatalom megszerzése vagy megtartása. A propagandista politikai kommunikációban minden megengedett, ez utóbbi eszköztárába tartozik a verbális erőszak is, ami a politikai kommunikációban is megjelenik (pl. parlamenti viták). A verbális agresszióval több tudományterület is foglalkozik: a szociológia, pszichológia, politológia, nyelvészet stb. Amit minden tudományterületen egységesen megfogalmaznak a nyelvi

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

agresszióról, az az, hogy egy „... olyan verbális viselkedésforma, olyan verbális aktus, amelynek során a beszélő szándéka az, hogy direkt vagy indirekt módon (de mindenképpen szándékosan), az elhangzott nyelvi megnyilatkozás tartalma és/vagy minősége (pl. hangerő) folytán egy másik személyt bántalmazzon, szidalmazzon, sértessen.” (Kegyesné 2008: 59)

Csányi az agresszió két módját különbözteti meg: a biológiai és a kulturálisat. A biológiai agressziónál az agresszornál élettani állapotváltozások is megjelennek: a düh, harag, és ezeket fiziológiai állapotváltozások (szapora pulzus, izzadás, a vérnyomás emelkedése) is kísérik. A kulturális agresszió esetében a társadalmi normakövetés a hangsúlyosabb. Csányi szerint tehát az agresszió egy veleszületett ösztönök és hajtóerők (drive) által előidézett viselkedés-forma. (Csányi: 1999)

A nyelvi vagy verbális erőszaknak azonban nem csak ez az egy formája létezik. Az agresszió megjelenhet a hangerőben, hanglejtésben, szóhasználatban, fogalmazásmódban, az irónia alkalmazásában, a beszédpartner félbeszakításában, de akár az anyanyelvi nyelvhasználat korlátozása révén is. „A megnyilvánulási módok közül a nyelvi agresszió áldozata számára az explicitebb, könnyebben tetten érhető formák (pl. a nyílt sértés, gúny) értelmezése, pszichés feldolgozása, kezelése feltételezhetően könnyebb, mint a rejtettebb, nehezebben azonosítható formáké.” (Domonkosi 2008: 52)

Marshall (2001) szerint az erőszakos kommunikáció nyelvi viselkedésformái a következők:

- a) összehasonlítgatás, vádaskodás;
- b) általánosítás;
- c) erkölcsi ítéltetés („jó/rossz”, „normális/beteg”, „helyes/helytelen”);
- d) sértések és gorombaság;
- e) az érzéseinkért való felelősség átruházása;
- f) valamint a fenyegetés, büntetés.

Ez a hat viselkedésforma a kommunikációs erőszak három alábbi típusában érvényesül (Vass 2005):

1. „kinyilatkoztatás” vagy „tájékoztatás” – ez nem a kommunikáció folyamatában, hanem a nyilvános beszédben érvényesül. Ez a beszédmód a többséget

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

hallgatásra kényszeríti, míg a nyilvános beszédet hatalmi, kiváltságos helyzetbe pozicionálja.

2. „*meggyőző kommunikáció*”, vagy „*rábeszélés*” – amikor a szemben álló felek saját véleményüket, álláspontjukat, nézetüket a másokra próbálják erőszakolni. Ez a viselkedésforma már kommunikációs szituációként minősíthető.

3. „*szimbolikus erőszak*”- az igazbeszéd lehetőségét korlátozza. Vass azt írja erről az erőszaktípusról, hogy: „Ez a kommunikációs erőszaktípus a kommunikáció folyamatában még a relációs erőszaknál is beljebb fejt ki hatását, s már nem a kommunikáció lehetőségét monopolizálja, nem is a kommunikációs partnerek között fejt ki erőszakot, hanem a kommunikáció tartalmában érvényesül.” (Vass 2005: 155)

Vass szerint a performatívok kínálják magukat a nyelvi erőszakra, érti azokra az alakzatokra, amelyek „... nemcsak leírnak valamely személyt, tárgyat, vagy ideát, hanem egyúttal azt is meghatározzák, hogy azokat hogyan kell értelmezni, mire kell vonatkoztatni, milyen más jelenségekkel lehet azokat kapcsolatba állítani, s melyek azok, amelyekre vonatkoztatásuk büntetés terhe mellett tilos.” (Vass 2005: 121)

3.1. A politikai kommunikáció legfontosabb eszközei: a befolyásolás, a meggyőzés és a manipuláció³¹

Síklaki (1994), Banczerowski (1997) és Breton (2000) – függetlenül attól, hogy különböző tudományterületek szakértői egyetértenek abban, hogy a meggyőzés és a manipuláció különválasztása nem egyszerű. Mindkettő önös célt szolgál, de a manipuláció, sokkal negatívabb konnotációjú főnév. „A meggyőzés és a manipuláció egyaránt a befolyásolás kategóriájába tartozik. Mindkettő célorientált, a kommunikátor arra törekszik, hogy egy neki tetsző álláspontot, véleményt alakítson ki a befogadóban, vagy megváltoztassa (esetleg fenntartsa) a szövegbefogadó véleményét egy adott témában.” (Árvai 2003: 12)

A köznapi diskurzusok célja is a beszédpartner befolyásolása, miközben szükség esetén használjuk a meggyőzés és manipuláció eszköztárát. Bárházi szerint „... a manipulációt és a meggyőzést az különbözteti meg egymástól, hogy míg

³¹ Szakirodalom segítségével a politikai eszközök hasonlóságát, átfedéseit, egyidejűségét igyekszem bemutatni.

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

a meggyőzés során a kommunikátor szándéka ismert a befogadó előtt, a kommunikátor nyíltan megvallja, hogy mit szeretne elérni, és nyíltan felvonultatja az érveit, eszközeit célja elérése érdekében, addig a manipuláció durva megtévesztés, amelynek során vagy a közlő eszközei nem tudatosulnak a befogadóban, vagy a diskurzus valódi célja nem ismeretes a számára, esetleg mindkét eset egyszerre áll fenn.” (Bárházi 2008: 444) Bárházi tanulmányában úgy fogalmaz, hogy a meggyőzés kétoldalú folyamat, hiszen a diskurzus résztvevőinek van esélyük a másik meggyőzésére érveikkel, szemben a manipulációval, ami egyoldalú.

A meggyőzés során a logika és az észérvek kerülnek előtérbe (Miller 1980: 14–5, idézi Síklaki 1994: 15), ahol a meggyőzés sikerességéhez a célszemély aktív közreműködése is szükséges (Zentai 1999: 81). Parret (1994) szerint – Árvai (2003) ellentétben, aki a manipulációt és a meggyőzést a befolyásolás kategóriájába sorolja – a manipuláció szándékos és tudatos manipulációs cselekedet, ami a felbujtás szándékát is magába foglalja. Parret tisztességtelen cselekedetnek tartja a manipulációt, mert szerinte a manipulátor egyoldalúvá teszi a kommunikációt, a manipulátor kezdetektől fogva saját akarata szerint irányít. A manipulált fél lehetséges attitűdjének az engedelmesség, a közömbösség vagy a tehetetlenség marad. (Parret 1994: 13) Ebből következik, hogy a manipuláció olyan interperszonális cselekvés, amelyből aszimmetrikus hatásirány következik, a meggyőzöttség lelkiállapotát idézve elő.

A befolyásolás, manipuláció és meggyőzés elméletét a szociálpszichológiai kutatások is vizsgálják. Aronson (1972) szerint a befolyásolás a szociálpszichológia központi kutatási területe. Az újabb vizsgálatok inkább a meggyőzés sikerességének kutatását állították előtérbe (pl. Petty és Cacioppo 1981). Harré (1997) a meggyőzést és manipulációt tartja szociálpszichológiai fogalomnak.

Árvai a meggyőzés és manipuláció értelmezését a következőképp fogalmazta meg: „A nyelvhasználat által megvalósuló befolyásolás a kommunikátor azon törekvése, hogy az olvasókban vagy a hallgatókban egy adott véleményt alakítson ki, illetve a már meglévő ismereteiket, véleményüket, attitűdjüket megerősítse vagy megváltoztassa. Az e célból írt, precízen megtervezett stratégiai diskurzusok a szövegalkotó kommunikatív szándékától függően azonban lehetnek meggyőző, illetve manipulatív szövegek.” (Árvai 2003: 11)

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

Bárházi a manipulációnak két altípusát különbözteti meg: az egyik, amikor a közlő rejtett eszközökkel manipulál (a rejtett itt úgy értendő, hogy a befogadóban az nem tudatosul), mint például a testbeszéd tudatos alkalmazása; a másik pedig, amikor a közlő a nyelvi interakció valódi célját rejti el a befogadó előtt, azaz a befolyásoló, illetve a manipulatív szándékot. (Bárházi 2008: 443)

Van Dijk *Discourse and manipulation* című könyvében a manipulációt a hatalommal történő visszaélésnek tekinti, ahol a manipulátorok másoknak hisznek olyan dolgokat, amelyek a manipulátor érdekeit szolgálják. (Dijk 2006: 360) A negatív társulások nélkül a manipuláció egyfajta (legitim) meggyőzés lehet. A manipulatív diskurzus e negatív következménye általában akkor fordul elő, amikor a címzettek nem képesek megérteni a valódi szándékokat, vagy látni a manipulátor által támogatott hiedelmek vagy cselekmények teljes következményeit. Van Dijk nem tartja valószínűnek, hogy vannak olyan diskurzív stratégiák, amelyeket kizárólag a manipuláció alkalmával használnak. A nyelv ritkán annyira specifikus eszköz, hiszen különböző ideológiai meggyőződésű emberek használják, különböző helyzetekben. Vagyis ugyanazok a diskurzusszerkezetek használatosak a manipuláció során az információ terjesztésében, az oktatásban és a kommunikáció egyéb hivatalos területein is. (Dijk 2006: 375)

A manipuláció jellemzőit négy tényező határozza meg:

- a) *eszközei és tényezői*,
- b) a *folyamata* (ezt a szándék eltitkolása jellemzi),
- c) az *információ* (ami a manipulátor számára domináns pozíciót biztosít),
- d) és a *logika* (az érvelés logikája). (Aczél 2007)

Először a náci totális rendszer fejlesztette tökélyre a tömegek manipulálására szolgáló propagandagépezetet. Erről Klemperer: *A Harmadik Birodalom nyelve* (1984) című munkájában ad részletes képet, bizonyítva, hogy a hatalmat nemcsak fizikai erőszakkal, hanem a nyelvvel is ki lehet fejezni. Ezek a stiláris jegyek és stratégiák minden totalitárius hatalomra jellemzőek. A disszertáció az elemzésben kitér a klempereri propagandaeszközök szerbiai megjelenésére, hiszen a miloševići korszak propagandája is hasonlóan építkezett:

- szegényes (regisztereiben és stiláris változataiban);
- nyelvvel képi üzeneteket továbbít (metaforák);
- központi stratégia (tv, rádió, „suttogópropaganda”);

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

- patetikus-giccses szavak használata („*mennyei nép*”);
- a valóság elferdítése, módosítása jellemzi („sorok között olvasás”);
- misztikum, liturgia;
- más kontextusban használ egyes szavakat;
- az expresszivitást kifejezéseikkel érik el, de nem írásmódjukkal;
- sértés, megsemmisítés, stigmatizáció jelenléte („*bestiális albán terroristák*”, „*iszlám fundamentalisták*”, „*iszlám sovinszták*”, „*kegyetlen hordák*”).

3.2. A propaganda mint a meggyőzés manipulatív formája

A propaganda terminusa több szempontból is megközelíthető, ezeket a megközelítéseket a teljesség igénye nélkül igyekszik a disszertáció ismertetni, bárminemű politikai állásfoglalás nélkül.

Mivel a disszertáció a miloševići szerb propaganda nyelvi eszközeit vizsgálja a sajtócímlapon, ezért szükségesnek tartottam a propaganda fogalmi megközelítéseinek tisztázását, modelljeinek, jellemzőinek és eszközeinek rövid áttekintését, történetének ismertetését.

3.2.1. A propaganda értelmezése

A propaganda a latin *propagare* szóból ered. A propaganda olyan szándék, amelynek célja „az emberek véleményének megváltoztatása (...) fizikai erőszak alkalmazása nélkül.” (Brown 1971: 9) Valamint „gyakran használják szinonimaként olyan, sok szempontból eltérő jelenségek leírására, mint például a reklám, az agymosás, a kampány, a dezinformáció, a manipuláció, a meggyőzés, a politikai marketing, a public relations és a spin.” (Bajomi–Horváth 2015: 81) A propaganda jelentése alatt értjük valamely (politikai) eszme, elmélet terjesztését, hirdetését is. Ugyanakkor valakinek, valaminek a tervszerű népszerűsítését; hírverését, reklámozását is. Gyakran pejoratív jelentése van: valaki vagy valami ellen folytatott tervszerű hangulatkeltés.

Szociálpszichológiai értelmezésben a propaganda a meggyőzés manipulatív válfaja. (Csepeli 1997: 289) Csepeli a befogadó attitűdjében látja a propaganda iránti fogékonyságot, hiszen a propagandával szemben az ember értékrendje ellenálló, de

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

attitűdjei nem. Az attitűd tartalmazza a tárgy iránti érzelmeket, a rá vonatkozó nézeteket, vélekedéseket, valamint a belőle fakadó cselekvési szándékokat és cselekvési tendenciákat. Akkor kerülhet sor a propaganda alkalmazására, ha a befolyásoló fél információtöbblettel rendelkezik a befolyásolthoz képest. Azonban ezt az aránytalan információbirtoklást a befolyásoló elhallgatja, és a manipuláció eszközét alkalmazva a manipuláltat olyan viselkedésre veszi rá, amelyre a teljes információ birtokában valószínűleg nem volna hajlandó. (Csepeli 1997: 378)

Síklaki pszichológiai értelemben a propagandát a meggyőzés³² egy formájának tartja. A meggyőzésnek a tömegek befolyásolására használt formájaként, amely egy eszmerendszer vagy ideológia elfogadtatását szolgálja, ha kell hazugsággal, manipulációval. (Síklaki 1994: 16)

A propaganda megjelenése és alkalmazása nem a modern kor szüleménye, története egészen az ókorig vezethető vissza (Taylor 2003; Jowett és O'Dunnell 2012). „Az ókori görögök és rómaiak [...] a propaganda olyan eszközeit használják, mint a népnek való hízélgés, az ingyenes népünnepélyek, a győzelmi ünnepek, a történelemhamisítás, az aktuális rend kialakulásáról és szükségszerűségéről szóló mítoszok megteremtése, a közmunkák (...), a véleményvezérek megvásárlása, az ellenzéki közvélemény megosztása, a lojális városoknak szóló privilégiumok osztogatása, valamint az ideológiai szükségleteket kiszolgáló művészek támogatása.” (Bajomi–Horváth 2015: 82 [Ellul 1967])

A későbbiekben a (katolikus) hitterjesztés céljait szolgálta, amikor XV. Gergely pápa létrehozta a *Congregatio propaganda fide* intézményét, amelynek az volt a célja, hogy elvezesse az embereket a „sötétségből” a „világosságba”. „A Hitterjesztés Szent Kongregációja tehát fontos modellt és mintát teremtett a későbbi propagandisták számára. Ez a hagyomány egészen a tömegtársadalom megjelenéséig azonban nem vált élővé. Majdnem háromszáz évig, vagyis a 20. század kezdetéig, sőt tulajdonképpen az első világháborúig a propaganda nem érdekli a megfigyelőket, amiből arra következtethetünk, hogy a jelenség nem túlságosan átható a társadalomban. Ettől kezdve aztán leírások és legendák tömkelege veszi körül a témát” (Kiss 2006: 8). A propaganda fogalmát sokáig pozitív értelemben használták: valaminek a népszerűsítését értették alatta. Negatív jelentést a 20.

³² A 3.1.1. fejezetben részletesen foglalkozom a politikai kommunikáció eszközeivel: a meggyőzéssel, manipulációval és befolyásolással.

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

században kapott, amikor a *hitleri* és a *sztalini* totalitárius rendszerek kapcsán kerül említésre.

Lasswell kifejezetten a háborús propagandáról ír; a sikeres propaganda technikáira és eszközeire helyezve a hangsúlyt (Lasswell, 1928, 1938). Bernays a 20. századi propagandának pedig már nem csupán dokumentálja, hanem művelője is volt, számos gondolata szerepel a *Mein Kampf*ban (Bernays 1923, 2005). Kiss, Ellul 1962-es *Propagandes* c. könyvét tartja fordulópontnak a propagandakutatások történetében. Ebben a könyvében Ellul a következőképpen határozza meg a propaganda lényegét: „A propaganda valamilyen politikai cél elérésének eszköze, amely ilyenképpen helyettesíti az erőszakot. Például a háborús propaganda csökkenti a szükséges harci cselekmények mennyiségét.” (Kiss 2006: 12)³³ Ellulnak más észrevételei is vannak a propagandáról: állítja, hogy a propaganda nyilvánvalóan szükséges eszköz a kormány és a hatóságok számára; terjesztésében az intellektüeleknek fontos szerep jut. (Ellul 1965: 111) Ebben az elluli-gondolatban és a *Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Memorandumában*³⁴ megfogalmazottakban, kísérteties hasonlóság fedezhető fel, amely egy olyan politikai korszakban keletkezett, amikor a mindenkori szerb nacionalista hatalmi elit a nagy szerb állam létrejöttének alaptételeit fogalmazta meg (l.: 2.2.1.1. fejezet) Sok politikai párt a propagandát napjainkban is politikai céljai elérésére használja fel.

A 20. században a propaganda jelentése módosult, fokozottan pejoratív jelentéstartományba került. A politikában a propagandatechnikák használata azt is feltételezi, hogy a célközönségnek van választása különféle doktrínák vagy eszmerendszerek között. (Breton 2000: 75) Ahhoz, hogy propaganda létrejöhessen, eszmei harcoknak is lenniük kell, és a nép véleménye is kellene, hogy számíton. Breton szerint azonban, a propaganda célja valójában a választás lehetőségének megszüntetése, holott éppen ez volna a demokrácia alapja.

³³ Bővebben a propaganda történetéről: Kiss 2006. Missziótól marketingig. Fejezetek a propaganda elmélet-történetéből. *Médiakutató* 2006/1. 7–20.

³⁴ „A Koszovóban állandósult feszültség miatt a helyi szerbek képviselői Belgrádtól kértek segítséget az albánok ellen. A kommunista párt sokáig nem reagált. 1986 januárjában azonban több mint 200 szerb értelmiségi aláírásával a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémián Memorandum készült a koszovói szerbek védelmében. A szöveg szellemi atyja az ismert költő és drámaíró, a párt vezetéséből nacionalizmusa miatt korábban kizárt Dobrica Csošćić volt.”

In.: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=79:4-a-memorandum-a-szerb-nacionalizmus-ujjaszueletese&root=12&catid=8:iv-jugoszlavia-felbomlasi-1980-1991- (letöltve: 2018.11.23.)

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

Polyák a „demokratikus közvélemény” alakítása kapcsán a propaganda fogalmát alkotmányjogi megközelítésben ekként határozza meg: „... a propaganda nem más, mint a demokratikus közvéleményt megalapozó tájékoztatás ellentéte.

A közügyeket érintő olyan politikai kommunikáció, amely többoldalú vita helyett a propagandát folytató szereplő egyoldalú kinyilatkoztatásain alapul, és amelyet a racionális meggyőzést szolgáló érvek helyett kizárólag érzelmi hatás kiváltására alkalmas közlések uralnak.” (Polyák 2018: 267) Teszi ezt a rendszer úgy, hogy szisztematikusan szembeállít csoportokat, akik közt rosszindulatú narratívákat propagál konfliktus előidézése céljából. Az erkölcsi normákat megsértve a csoport tagjai elveszítik önbecslésüket, ami aláássa a csoport identitását. Az identitás elvesztése pedig, erőszakos cselekedetekhez vezethet.

A politikai propagandával foglalkozó munkák gyakran elválasztják a propaganda meggyőző, és szélesebb értelemben felfogott tudatformáló funkcióit, de módszertanilag és gyakorlatilag is a kettő elválaszthatatlan egymástól. A propaganda célja az emberek hangsúlyozottan politikai tudatának a formálása. (Gáll 1982: 164)

A fejezetben ismertetett propagandaeszközök (az előző fejezetekben ismertetett meggyőzés, befolyásolás és manipuláció mellett) egy ritkábban használt fogalmat is bevezetnek jelentésmezőjükbe, a *tömegagitációt*, ami a tömegek politikai meggyőzését jelenti. A tömegagitáció legfontosabb eszközei a sajtó és a rádió. Nem új keletű dolog, hogy a politikusok a számukra megfelelő gondolkodásmódok kialakítására használják fel a nyelvet: „Ez általában a demokratikus intézmények nélküli társadalmakra jellemző, de a jelenség megtalálható a demokratikus közéletben is. A nyelv funkciója ez esetben tulajdonképpen csak a meggyőzésre korlátozódik, vagyis a vevő kényszerítésére, hogy az adó nézeteit fogadja el egyedüli igaznak és helyesnek. A nyelv így nem tölti be az információközvetítés természetes szerepét, és a manipuláció eszközévé válik.” (Bańczerowski 1997: 190) Ez volt a jellemző az 1990-es évek Szerbiájára, ahol úgy értelmezték (értelmeztették) a sajtószabadságot, hogy mindent ki szabad mondani, más nemzeteket szabad verbálisan degradálni, megsérteni, megalázni, és hogy a nem szerbeket „gonoszságuk” miatt ki kell rekeszteni. Ilyen helyzetben a megfélemlítés a manipuláció elsődleges eszközévé vált.

3.2.2. A propagandagépezet (köz)gazdaságtana

Chomsky és Herman politikai propaganda modellje 1988-ban jelent meg *Manufacturing consent: The political economy of the mass media* [=Az Egyetértés-gépezet – A tömegmédiá politikai gazdaságtana 2016] címmel. A modellel a szerzőpárosnak az volt a célja, hogy rámutassanak, hogyan befolyásolja a tömegmédiát a propaganda, az előítélet, a hatalmi nyomás és a kényszerhelyzetek. Továbbá, hogy miként jön létre a gazdasági, társadalmi és politikai propaganda, és hogy miként hat a néptömegekre. A szerzők az 1980-as években a sajtó helyzetét vizsgálták, és arra a következtetésre jutottak, hogy a látszólag független sajtó azokat a társadalmi érdekeket szolgálja, amelyek finanszírozzák. Napjainkban is ez a propaganda (gazdasági) vizsgálatának alapmodellje.

A szerzőpáros elmélete szerint, a vezető média igazolja a hatalom háborús döntéseit, bűncselekményeit, nem utasításra, hanem voltaképpen egy propagandagépezet modelljében működve. A szerzők öt olyan szűrőt neveznek meg, amelyen minden hírnek³⁵ át kell futnia. Ezek a következők:

1. *A média tulajdonosi joga és profitorientáltsága* (A szerzőpáros ez alatt azt érti, hogy a nagy hírforgalmazók nagyvállalatok és konglomerátumok részei, ezért a nyilvánosság számára szolgáltatott információik nagymértékben ezeknek a szervezeteknek az érdekeitől függenek, ami a hírek minőségére közvetlen hatással van.);

2. *Hirdetések/Finanszírozás* (Chomsky és Herman szerint a reklám a tömegtájékoztatás elsődleges bevételi forrása. Abban az esetben, ha a hirdető nem finanszíroznák őket, a médiának nagyobb üzemeltetési és termelési költségeket kellene viselnie.);

3. *A hírforrások szűkössége* (Mivel nem kerülhet be minden hírértékű³⁶ esemény a médiába, elsősorban az állami szervek válnak az információ

³⁵ A hír definiálása külön fejezetet igényelne. Andok: A sajtóhírek a tudományos diskurzusban c. tanulmányában (2001: 109–137) részletesen ismerteti a hír definiálására tett törekvésket. Amennyiben egyet kiemelnék, akkor Domokostól idéznék: „A hír első sajtóértésítés egy legutóbb történt, társadalmilag számottevő eseményről, amely válaszol az 5 w + h - who, what, when, where, why, how - képletben kifejezett kérdésekre.” (Domokos 1994: 213)

³⁶ A hírértéket Aczél definiálja következőképp: „A hírérték bármely üzenetet érdekessé tehet, hírértéke nem csupán a hír- nek, hanem minden műfajú és típusú szövegnek lehet, a hírérték a létrejött

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

közvetítőjévé. Mivel az újságírók rendszeres kiküldetésének költsége mindenütt túl magas lenne a tömegtájékoztatási eszközöket működtető tulajdonosoknak, ezért az újságírók gyakran előszerkesztett sajtóközleményekre támaszkodnak. Emellett a kormány által szponzorált sajtóforumok is hírforrások. Ezekkel a médiaházak sok pénzt és időt takaríthatnak meg);

4. *A lejáratás vagy „flak”* (Ez a média álláspontjának negatív visszhangját jelenti. A félelem a negatív visszhangtól, arra kényszeríti a médiát, hogy alaposan megvizsgálja az anyagokat és kiszűrje az információkat, különösen mielőtt nyilvánosságra hozzák a közszereplőkről szóló híreket, alapos háttér munkát végezve annak érdekében, hogy elkerüljék a negatív válaszokat szolgáltató történeteket.);

5. *Antikommunizmus és neoliberalizmus* (Chomsky és Herman az antikommunizmust nemzeti vallásként és kontroll-mechanizmusként jellemezte. Ez a szűrő az, amely mozgatja a lakosságot a közös ellenség ellen, miközben az ellenfelet nem tünteti fel elég hazafiasnak, vagy az ellenséggel való szövetségben ábrázolja).

Ahhoz, hogy ez a modell működjön, a hatalomnak egységesnek kell lennie. Amint megtörik az egysége, a modell is sérülékennyé válik.

Chomsky és Herman 2002-ben átdolgozta az eredeti modellt, figyelembe vették a modell megjelenésétől végbement társadalmi változásokat, valamint a modellel kapcsolatos kritikai észrevételeket is. Módosításaik három fő tényezőhöz kapcsolódtak:

1. az 1990-es években a tömegtájékoztatást drámai módon központosították, ez magával hozta, hogy a propaganda forrása a centralizáló szerv lett;

2. a globalizáció hatásához – az internet elterjedése miatt;

3. a költségvetési nyomások csökkentéséhez, amit a nem kereskedelmi média támogatására hoztak létre. 2006-ban jelent meg egy nemzetközi konferencia eredményeként Sierra–Vásques szerkesztésében a *La construcción del consenso*.

szöveg kritériuma, és az alkotás eszköze. A stílusnak, a megformáltságnak is van hírértéke, csakúgy, mint a tartalmi jegyeknek. Egy hírszöveg hírértékének tekinthető, ha (1) sok embert érint, sokakra van hatással, (2) időszerű, (3) ismert személy vagy szervezet szerepel benne, (4) közeli eseményről, történésről szól, (5) valamilyen nézeteltérés vagy konfliktus áll fenn a szereplők között, (6) van benne valami különös, (7) valami sokak által jól ismert és tárgyalt általános témához kapcsolódik.” (Aczél 2007: 37)

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

Revisitando el modelo de propaganda de Noam Chomsky y Edward S. Herman [=Konszenzus kialakítása. Noam Chomsky és Edward S. Herman propagandamodelljének újragondolása] című tanulmánykötet, amelyben olyan multidiszciplináris tanulmányok jelentek meg, amelyek a Chomsky–Herman-féle propagandamodellt változatos területeken alkalmazták. Ilyen például az orwelli-propaganda³⁷; a koszovói sajtópropaganda; az afganisztáni, a csecsen, a szerb propaganda stb.

Colin *Extending and refining the propaganda model* [=A propaganda modell kiterjesztése és finomítása] című munkájában hat olyan tényezőre mutat rá, amelyeket szerinte a propaganda modellezésekor figyelembe kell venni annak érdekében, hogy a modell a vélemények különbözőségét is reprezentálja. Ezek a tényezők a következők (Colin 2007: 68–84):

- a) a kapitalista osztály megosztott jellegét;
- b) az erős kritikai áramlatokat;
- c) a tömeget (többnyire a munkásosztályból áll);
- d) olyan sajátos tényezőket, amelyek lehetővé teszik a sokszínűbb tartalmat olyan országokban is, amelyek meglehetősen különböznek az Egyesült Államoktól (ahol például erősebb a közszolgálati médiaszolgáltatás, erősebb a piaci verseny, amely politikai differenciálódáshoz vezethet);
- e) azt, hogy nem garantáltak az anyagi források; és
- f) az újságírókat, akik lehetséges szövetségesek a harcban, mivel képesek részt venni a hatalommal és a propagandával szembeni küzdelemben.

Az újabb kutatások a modellbe egyre több szűrőt építenek be, fejlesztik és adaptálják. (lásd. Pedro 2011)³⁸ A propagandamodell pl. a szociológiai (Klaehn, Jeffery–Mullen, Andrew 2010) és a pszichológiai propaganda hatásmechanizmusának vizsgálatához is modellként szolgál.

A 21. század elején vált a modell igazán aktuálissá azzal, hogy Mullen szerzőtársával, Klaehnnel (2010) a tudományos kérdések közé emeli. A szerzőpáros a modell átdolgozott változatát, társadalmi perspektíváit is vizsgálja, és olyan megközelítéseket is javasol, amelyek lehetővé teszik a hatalom és a kommunikáció

³⁷ A második világháború után Nagy-Britanniában Orwell elítélte a propagandában használtak politikai nyelvet, amit a (Orwell, 1946).

³⁸ További kutatások a modell fejlesztéséről, a szűrők ismertetésével. In.: Pedro, Joan 2011. The Propaganda Model in the Early 21st Century. *International Journal of Communication* 5., 1865–1905.

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

közötti kapcsolat további vizsgálatát. A Chomsky–Herman-féle modell (Mullen–Klaehn 2010: 215–229) két hipotézisét elemzik társadalomtudományi aspektusból:

1. a propaganda modell a média működésével foglalkozik, nem pedig a média hatásaival;
2. a modell az irányított piaci rendszerben a médiatudatot tükrözi, és nem az elit érdekeit emeli ki.

Ugyanakkor arra is keresik a választ, hogy egészen a 20. század végéig, vajon a társadalomtudományok miért nem foglalkoztak a modellel elmélyültebben, hiszen a modell ismert volt tudományos körökben. Vajon Chomsky politikai tevékenysége, gazdaságpolitikai jellegű munkái miért nem kaptak akkora hangsúlyt magyar viszonylatban, mint nyelvészeti kutatásai?

A miloševići rendszerben sem volt ez másként: a sajtó és az elektronikus média kénytelen volt a hatalmi rendszert kiszolgálni, mivel anyagilag a hatalomtól függött. Milošević évekig nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy hatalma legyen a tömegtájékoztatási eszközök, elsősorban a televízió felett. Az informatív műsorok szerkesztőit ő maga választotta ki, mint ahogyan az újságok, rádiók, televíziók főszerkesztőit is ő nevezte ki. Meggyőződése volt, hogy a nép politikai nézeteit aszerint formálja, amit lát és hall. Azt vallotta, hogy ami nem hangzott el, az meg sem történt – írja róla Jović, aki Milošević munkatársa volt karrierje kezdetén. (Jović 2001: 13)

3.2.3. A hatalmi propaganda eszközei

A politikai propaganda fogalmát a politikai kommunikáció szakirodalma (lásd fentebb 3.2.1. és 3.2.2.), gyakran használta a 20. század során (Lippmann 2007 [1922]; Bernays 2005 [1928]; Ellul 1973 [1965], 1967; Brown 1971; Chomsky és Hermann 1994 [1988]), később a 21. században is (Street 2001; Taylor 2003; Kiss 2006; Jowett és O'Donnell 2012).

Nenadović³⁹, Lippman 1922-es elméletére hivatkozik az 1990-es évek szerbiai konfliktusai, nacionalista zavargásai kapcsán, miszerint ha az embereknek

³⁹ Nenadović (1927–2006) a *Politika* c. szerbiai napilap újságírója volt. A *Beta* hírügynökség egyik alapító tagja, aki a háborús időszakban a független tájékoztatásért állt ki.

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

nincsenek hiteles információik arról, ami őket körülveszi, akkor elkerülhetetlenül a hatalmi agitáció, és könnyen a propaganda áldozatává válhatnak. Példaként említi a szerbiai sajtó kormány által ellehetetlenített munkáját, ahol szerinte a lippmani elmélet érvényesült. (Nenadović 2000: 560)

A krízis-kommunikációban különösen jól működik a propaganda, hiszen válságos időkben – rendszerváltás, háború – könnyebb a néppel egy új, egységes ideológiát elfogadtatni. Lasswell a (világ)háborús propaganda hatását abban látja (Lasswell 1928, 1938), hogy a háború megnyeréséhez tudni kell hatni az emberek tudatára. A propaganda sikere Lasswell elmélete szerint, a feltételektől és az alkalmazott eszközöktől függ. A sikeres propaganda hat feltételét fogalmazta meg:

1. szervezet kell a működtetéséhez;
2. ahány célja (célpontja) van a propagandának, annyi tematikájának kell lennie;
3. az ellenségről és a szövetségesekről is kell szólnia;
4. az ellenséget „ördögnek” kell feltüntetnie, de legyőzhetőnek;
5. a szövetségesekről csak jót szabad közvetíteni; a semlegesek felé szükség szerint kell propagálni: szükség szerint vagy a háború sikerességét, vagy annak borzalmait;
6. az ellenséget demoralizálni kell (Laswell, 1928, 1938)

Bernays (1923 [1928], 2005) a propaganda írójaként és művelőjeként nagy hatással volt Goebbelsre is, nem véletlenül épültek be gondolatai a *Mein Kampf*ba is. Bernays a pszichoanalízis eredményeit használta fel a propagandában. Elmélete szerint a csoportra tudatosan kell hatást gyakorolni, mivel az emberek reakciója a tömegben kiszámítható, szuggesztív mintákat követ. Ahhoz azonban, hogy a választási lehetőségek közül a megfelelőre voksoljon a „csorda”, a „láthatatlan hatalom” feladata az, hogy a tömeg konszenzusra jusson, kijelölje a számára megfelelő alternatívát, például egy szószólót, többnyire a politikus személyében. A politikusnak ezért értenie kell a tömegek akaratát, érzéseit, nyelvét.

Általánosan a hatalom azt jelenti, hogy megtehetjük azt, amit akarunk; szűkebb értelemben pedig hatalmat jelent az, ami befolyással bír. Valójában a hatalom az a képesség, hogy befolyásolás által uralkodjunk valamin vagy valakin. (Antonić, 2007: 329)

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

Nem véletlen, hogy a 20. századi politikai propaganda a háború vagy forradalom sújtotta országokban alakult ki, amikor a régi társadalmi értékek elvesztek, és a tömegek befogadókká váltak az új társadalmi értékrendekre. Ellul például azt írja egy helyen, hogy a propaganda nemcsak megváltoztatja az uralkodó véleményeket, hanem intenzívebbé is teszi a már meglévőket, mivel „bizonyos pszichológiai és szociológiai tényezőknek már létezniük kell ahhoz, hogy a mechanizmus működjön”. (Ellul 1973 [1965]: 294)

Brown a következőket tartja a propaganda eszközeinek: 1. sztereotípiák, 2. kettős mérce, 3. behelyettesítés, 4. hazugság, 5. ismétlés, 6. érvelés helyett állítás, 7. az ellenség megnevezése (azzal a céllal, hogy a tömeg haragját a propagandista helyett más célpontra irányítsa, illetve erősítse a célcsoporton belüli kohéziót), 8. a tekintélyre való hivatkozás (Brown 1963: 18). A felsorolt eszközök kiegészíthetők az *információellenőrzéssel*, hiszen a hatalom képviselői szándékosan manipulálják az információkat azáltal, hogy ellenőrzik őket. Ezeket az eszközöket és stratégiájukat elemzi Kamalipour and Snow (2004), továbbá MacDonald (2002), akik arra a megállapításra jutottak, hogy a Brown által ismertetett propagandaeszközök mindegyike hatalomfüggő.

Carey (1992) szerint a média „drámá”-t kínál, amely a világot a „jó” és a „rossz” közötti állandó harcként ábrázolja. (Carey, In.: Bajomi–Horváth 2015: 84) A közösségi értékek e kivetítése (...) olyan mesterséges, mindazonáltal szimbolikus rendet teremt, amelynek nem az a célja, hogy tájékoztasson, hanem az, hogy megerősítsen; nem az a célja, hogy megváltoztassa az emberek attitűdjeit vagy gondolkodását, hanem az, hogy megjelenítse a dolgok mögött meghúzódó rendet.” (Carey 1992 [1989]: 18–19)

Az információ ellenőrzése a hatalom kezében könnyen vezethet cenzúrához, hiszen: „A propaganda nem csupán promotál bizonyos nézeteket, de el is utasít másokat, vagyis az igazság monopolizálására törekszik, azaz – gyakran a nyílt cenzúra és a burkolt nyomásgyakorlás különböző eszközeihez folyamodva – marginalizálni igyekszik a valóság alternatív magyarázatait.” (Bajomi–Horváth 2015: 82–83)

A 21. században sokszor összemosódott a propaganda és a marketing fogalma. Analógia valóban fennáll a kettő között, de korántsem azonos fogalmakról beszélünk: „Míg a propaganda azért tárja fel a (különböző társadalmi) szegmensek

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

különbségeit, hogy azokat felszámolja, s a tömegeket az egységes Volksgemeinschaftba vagy a szocialista embertípusba olvassza bele, a marketing nem akarja felszámolni a különböző szegmensek közötti különbségeket. Éppen ellenkezőleg: azért, hogy szegmensenként más és más marketingprogramot alkalmaz, s ezen belül például más és más terméket kínál ugyanabból a termékcsaládból, megszilárdítja a különbségeket.” (Kiss 2006: 19; lásd bővebben Marschall, 1997)⁴⁰ Más szavakkal úgy is összegezhető, hogy: „... *a politikai propaganda ideológiai hegemoniát kíván teremteni, míg a politikai marketing elismeri az ideológiai pluralizmust.*” (Bajomi–Horváth 2015: 82)

Mint láthatjuk, a propaganda és hatalom történelmi korszakoktól függetlenül, konfliktushelyzetekben éleződik ki. Célja a manipulálás és a tömegek meggyőzése különböző rendelkezésre álló eszközökkel. A szerbiai propaganda hasonlóképpen alkalmazta a felsorolt browni eszközöket. Politikusa is megvolt Milošević személyében, a rendszerváltás is a nacionalizmus felé sodorta a nemzeti lelkiületet, megjelent a külső ellenfél, az állami sajtót a hatalom birtokolta, a független sajtó működését ellehetetlenítette. A jugoszláv egység területileg, gazdaságilag, politikailag és nyelvileg is felbomlott. A létbizonytalanság is alkalmassá tette a népet arra, hogy manipulálhatóvá váljon.

3.2.4. A (hatalmi) propaganda hatásai

A média tömegre gyakorolt hatása alól egyes optimalizáló elméletek azzal igyekeznek kibúvót keresni, hogy a választás opcionális szabadságát hangoztatják (pl. Herbert J. Gans), megfeledkezve arról, „hogyan igyekezett minden szellemi és politikai hatalom uralmat szerezni a vélemények felett.” (Márton 2009: 141–142) Ez különösen háborúk, forradalmak idején erősödik fel; az egymással szemben álló felek saját szemléletük hitelesítése érdekében különféle nyelvi manipulatív eszközökkel élnek.

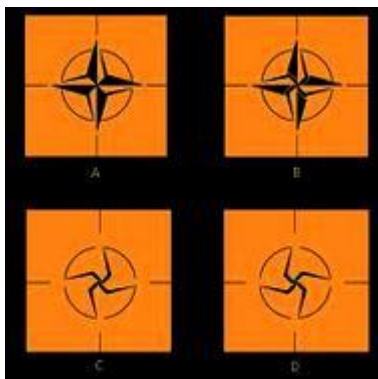
A NATO-bombázások idején a Milošević által irányított hatalom korlátozta a sajtószabadságot, bevezette a cenzúrát⁴¹, és a médiában előre biztosított monopol

⁴⁰ Propaganda és marketing viszonyával bővebben l.: Marshall, David P. 1997. *Celebrity and Power. Fame in Contemporary Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

⁴¹ A szűk értelemben vett cenzúra a politikai hatalom által felügyelt információáramlás, mely elsősorban a diktatórikus, abszolutikus berendezkedésű államok jellemzője. Az értekezésben

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

helyzetével televíziós kampányt/propagandát folytatott. A szavak ereje helyett gyakran a szimbólumok erejében bízva, az „*ellenség*” repülőit mozgásában mutatva érzelmileg negatívan kódolt náci horogkeresztet jelenített meg. (Naumović 2006: 153). A NATO repülői horogkeresztet rajzoltak ki a mozgóképernyőn, hogy elmélyítsék a nézőben a gondolati/asszociációs párhuzamot.

7. kép: NATO-szimbólum/horogkereszt (a televízióban).

Ebben az időszakban három kritikai álláspont fogalmazódott meg a miloševići propagandával kapcsolatban (Höijer–Stig–Ottosen 2002):

1. *A NATO és az USA álláspontja* az volt, hogy Miloševićet csak kemény módszerekkel lehet megállítani. A koszovói albánok elleni szerb terrorcselekményeket csak katonai fenyegetéssel és a légitámadásokkal lehet leállítani, így segítve az üldözött koszovói embereken.

2. *A belgrádi álláspont* az volt, hogy: A háború az USA imperialista agressziójának eredménye. Az USA politikailag és gazdaságilag uralni fogja Kelet-Európát. Az Európai Uniót ellenségként kezelte Belgrád, a NATO/USA szövetségeseiként. A koszovói konfliktust a szerb vezetés megoldhatónak tartotta abban az esetben, ha az ENSZ Koszovóban felelősséget vállalt volna a beavatkozásért. Belgrád a nemzetközi jogokat is bírálta, azt állítva, hogy a bombázások sértették az ország nemzeti szuverenitását.

3. Kritikai álláspontot képviseltek a médiában az értelmiségiek, a békefenntartók és az aktivisták, akik úgy gondolták, hogy a katonai fenyegetés és a bombázások

elsősorban a politikai cenzúráról beszélünk, amikor valamely politikai erő (vagy az azzal összefonódó egyház) akadályozza, bünteti a hatalmi pozíciót fenyegető információk, vélemények nyilvánosság elé tárását.

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

ellentétek a NATO célkitűzéseivel, és ösztönzik az ellenségeskedést, valamint súlyosbítják a konfliktust. A NATO/USA tényleges motivációja burkoltan ugyan, de az erőszak alkalmazása volt. A bombázások emellett a nemzetközi jogot is sértették (az *ENSZ Alapokmányát* 1945. és a *Genfi Megállapodást* 1949.).

Ez a három nézőpont valójában leegyszerűsítette azokat a nemzeti, politikai, vallási és ideológiai különbségeket, amelyek a volt Jugoszlávia területén uralkodtak. Azonban éppen ezek a marginálisnak tűnő belső ellentétek tették háborús szintérré a széthullott országot. A szerbiai hatalom Miloševićyvel az élen, a gyűlöletbeszéd stratégiai lépéseit alkalmazta. Ebben a kampányukban (elsősorban) a támadást és az elhallgatást/elhallgattatást választották védekezési formának; stratégiai eszközként pedig az ismétlést, a bizonyítást, a nemzeti mítoszok életben tartását, a történelem megszépítését, az előítéletek nemzeti pszichébe történő beágyazását, a nemzeti hősök/elit dicsőítését választották.

A háború befejezését követően a nemzetközi büntetőtörvényszék ügyészségének kérésére a volt Jugoszláviában elkövetett politikai propagandáról szóló jelentést a francia de La Brosse, a francia Reims Champagne-Ardenne Egyetem professzora készítette el (2003). Számos jelentésből, tanulmányból, cikkből és tanúvallomásból, amelyeket elemeztem, arra a következtetésre jutott, hogy az 1980-as évek végétől az ezredfordulóig, a volt jugoszláv nemzeti-politikai programokat a szerb kormány média támogatta, amelyeket a nacionalista pártok közvetítettek a volt tagköztársaságok területén.

A volt Jugoszlávia utódállamainak hatalmi szervei a médiát fegyverként használták hosszú távú politikai céljaik elérése érdekében, különösképpen a vizuális médiát, hogy politikai elképzeléseiket „népszerűsítsék” a lakosság körében. de La Brosse jelentését (annak egyes részeit) fordításban a 5.1. *A nemzetközi és hazai sajtó hírzárlata* c. fejezetben ismertetem.

3.3. A gyűlöletbeszéd

A véleménynyilvánítás szabadsága azt a morális jogot jelenti, hogy mindenki azt mondhatja, amit akar. Ez a kommunikációs szabadságok alapjoga. A véleményszabadság több szabadságjogot is magában foglal: a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, az információk megszerzésének szabadságát stb. A szabad

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

véleménynyilvánítás jogának célja, hogy az egyén számára lehetővé tegye a szabad kommunikációt másokkal, azzal a céllal, hogy mások véleményét formálhassa, meggyőzhessen másokat a maga álláspontjáról.

A gyűlöletbeszéd az amerikai *hate speech* adaptált változata. A gyűlöletbeszéd olyan írott vagy szóbeli közlés, ami nyilvános gyűlöletet fejez ki egy bizonyos csoport (vagy személy) ellen, abból az elhatározásból, hogy a gyűlölet erősítésével, elmélyítésével intoleranciát, megkülönböztetést, erőszakot teremtsen. A gyűlöletbeszéd a destruktív jellegű negatív érzelmek verbalizációja. A humán társadalomban gyakori. Ösztönös érzések és külső tényezők és kiválthatják. Családon belül is kialakulhat, a nevelésnek, előítéleteknek, vagy nemzedékek örökölt ideológiájának köszönhetően.

„Az adaptált kategória a magyar szaktudományos és értelmiségi diskurzus közegében a következő kifejezésekkel került átfedésbe: az ellenség megnevezése, politikai ellenségkonstrukció, a világ kettéosztása jóra és rosszra, Auschwitz-tagadás, a kognitív totalitarizmust aktiváló inger, aktív/uszító fanatizmus, a társadalmi felettes én kontrollját gyengítő jelenség, előítélet, sztereotípiák, fenti és lenti gyűlöletbeszéd, szélsőjobboldali ideológiák, etnikai feszültségek, indulati jelleg, osztálygyűlöletbeszéd, pártalapú gyűlöletbeszéd, ellenségkép(zés), Isten és Ördög elvilágiasított dualitása, ítélkezés, hadiátok, társadalmi kontextusokból vett idézet, intolerancia, frusztráció, szorongás, verbális erőszak...” (Pál 2015)

Baker (2008) a *Gyűlöletbeszéd* című esszéjében olyan politikai kommunikációs eszköznek tartja ezt a beszédmodot, ami rasszista tartalmakkal rendelkezik. Ezeknek a rasszista tartalmú beszédmodoknak a jogi korlátozása „... segíthet megelőzni olyan események bekövetkezését mint a holokauszt, vagy a közelmúltban történt népirtásokat, mint például a ruandai, vagy pedig egyéb gyilkos rasszista üzeneteket” (Baker 2008: 9). A gyűlöletbeszéd meglétét öt tényező együttállása bizonyíthatja (Baker 2008: 10):

1. a gyűlöletbeszéd népirtás vagy terjedő rasszista diszkrimináció idején jelenik meg (ez mindig bizonyítható);
2. mint oksági kérdés, a gyűlöletbeszéd – vagy szűkebben, az a gyűlöletbeszéd, amelyet a gyűlöletbeszédre vonatkozó korlátozások megtiltanának – hozzájárul ezekhez a veszedelmekhez (nehezen bizonyítható);

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

3. a gyűlöletbeszéd törvényi korlátozásai valójában hatékonyan (ha nem is egyedüli módon) avatkozhatnak be az oksági láncolatba (erre kevés az empirikus bizonyíték).

Az utóbbi két tényező, általában kevésbé hangsúlyos:

4. a törvényi korlátozások nem csökkentik más beavatkozások hatását, valamint

5. a törvények anyagilag nem sújtják az érintett népeiséget.

Baker arra is kitér, hogy a gyűlöletbeszéd nem kizárólag Európára jellemző, hiszen a gyűlölet, a gyűlöletbeszéd, a rasszizmus nem Európa monopóliuma. Az amerikai jogrendszert is kritizálja, hiszen hasonló tapasztalatoknak tekinti az afrikai–amerikai rabszolgaságot és az amerikai polgárháború hagyatékát is. (Baker 2008: 17)

A gyűlöletbeszéd fogalmának használata különböző jelentésmezőkben mozog (Pál 2011): hol a társadalmi kisebbségeket fenyegető beszédmódban nyilvánul meg; hol a politikai vezetők pocskondiázó beszédében; hol az erőszakba átforduló nyelvhasználatban; hol pedig a közösségi identitásszimbólumok gyalázásában teljeseedik ki.

A volt jugoszláv államokban évszázadokig hol burkoltan, hol nyíltan táplálták a nemzetek és vallások közötti szakadékokat erősítve a gyűlöletbeszédet, ami a Balkán-háborúk idején működésbe is lépett, a karizmatikus vezetőknek és a tömegtájékoztatási eszközöknek köszönhetően, akik az egyik nemzetet/vallást/ideológiát állították szembe a másikkal. *Lasswelli* (1928, 1938) gondolatokból építkezett a szerb hatalom is gyűlöletbeszédében⁴², melyben az alábbiakat hirdette:

- a nemzetközi politika szerbellenes, vagyis Szerbia népe egy összeesküvés-elmélet áldozata (USA, NATO, keresztény egyház);
- a „békeszerető szerbek” elmélet szerint Szerbia csak Jugoszláviát szerette volna megőrizni, míg a horvátok és a muzulmánok árulók, akik elárulták országukat;
- a humanitárius szervezetek kémek és csempészek társasága; mivel nem a szerbeket védelmezik/támogatják;

⁴² Bővebben a szempontokról l.: Landay, V. 2012: 33–42.

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

- a szerbek nemzetközi összeesküvés áldozatai, amit a horvátok és muzulmánok hamis sajtóhírekkel még táplálnak is;
- más nemzetek gyengébbek, mint a szerb nemzet: a muzulmánok és horvátok erkölcsileg gyengébbek, megtévesztőek és ráadásul megvesztegethetőek is. Ezzel szemben minden szerb eleve bátor katonának született;
- a muzulmánok, a horvátok és az albánok genetikailag is gyengébbek a szerbeknél (Biljana Plavšić, a boszniai szerbek egyik háborús vezetőjének gondolatai);
- Szerbia Európa védőbástyája az iszlám behatolás ellen;
- „Isten a mi oldalunkon áll!” – hirdetik magukról. Gyakran változataiban elhangzott ez a mondat a szerbek dicsőítéséről/áldásos mivoltáról;
- az ellenség alsóbbrendű, gyáva szörny – ellenben a szerb harcos nemes, erős, irgalmas;
- A Milošević-rezsim ellenzői árulók, „rossz szerbek” vagy kémek.

A hazugságok módszeres használata politikai célok eléréséhez, a félelem, a gyűlölet és az erőszak terjesztése a lakosság körében már propagandának tekinthető, ami büntetendő, amire reagálni kell. A miloševići politika különösen kegyetlen módszert alkalmazott: az erkölcsi értékeket változtatta meg. A társadalmi normákban az olyan pozitívnak minősített szavak, mint a *testvériség-egység*, *megértés*, a *tolerancia* – negatív jelentésmezőbe kerültek. Az intolerancia és az együttérzés hiánya vált erénnyé, az empátia fogalma pedig nevetségessé.

3.3.1. Nyelvi (in)tolerancia

Hogy értelmezni tudjuk a többnemzetiségű társadalom (a volt Jugoszlávia) felbomlását, ahhoz értenünk kell azt a szociológiai folyamatot is, ami a toleranciától a teljes nemzeti elszigetelődésig vezetett.⁴³

Az írott és elektronikus médiának óriási szerepe és egyben felelőssége is van minden társadalmi helyzetben a tájékoztatás során; a társadalmi változások küszöbén

⁴³ A nyelvi toleranciáról szóló fejezet tehát azért került az értekezésbe, mert mindenképp fontos, hogy azt a nyelvi hátteret és helyzetet is ismertessem, amelyekben a szerbiai propaganda kifejthette hatását.

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

pedig a nemzetiségi kérdések is kiéleződhetnek (l. 2.2. *A közelmúlt sajtópolitikája Szerbiában* c. fejezet).

A nyelvi intolerancia olyan előítélet-sztereotípa, amely nem velünk született, kialakulása 5–14 éves kor közé tehető. Az, hogy egy személy milyen előítéletekkel bír, korhoz, helyhez és időhöz kötött. (Heller 1971: 112)

A létbizonytalanság, a hátrányos szociális helyzet, az elnyomottság kedvez az előítéletek terjedésének; pl. a náci totalitárius rendszer, a nemzeti mítosz rapid elterjedéséhez. A nyelvi manipulatív propagandagépezet alapjaként és mintájaként is mindenütt a náci Németország nyelvi ideológiája áll (l. Klemperer 1984), de tulajdonképpen minden háború vagy diktatúra idején ugyanaz a rendszer lép működésbe, legyen szó a nagy francia forradalom (Derzsavin 1927), a sztálini Szovjetunió vagy a lengyelországi antitotalitárius nyelvi önvédelem mechanizmusáról (Wezbicka 1993), de a volt Jugoszlávia tagköztársaságait is ez az analógia jellemzi a Balkán-háborúk idején. (Tóth 2011: 25)

A nemzetiségi kérdések többnyire a társadalmi változások küszöbén kerülnek előtérbe (választások, rendszerváltás), maguk mögé szorítva a gazdasági, kulturális híreket. Ez történt a miloševići rezsim idején is. Szóba kerültek a nemzetiségi kérdések, de nem pozitív kontextusban, hanem a „más” nemzet ideológiáját hirdető közegként. Ma is elterjedt vélemény, hogy a balkáni régióban a kisebbségben élők ellenszenvvel viseltetnek a többségi nemzet tagjaival szemben, és ez fordítva is igaz. A közvélemény formálása terén a médiának itt szerepévé lett a fennálló helyzet befolyásolása. Szántó (2002) egy szerbiai konferencián hallottakról a következőket jegyezte le:

„A tanácskozáson elhangzott, hogy amellet, mekkora teret adnak a szerb sajtóban a kisebbségeket érintő információknak, az is lényeges, hogy azok nyíltan vagy burkoltan, milyen üzenetet hordoznak. A szövetségi kisebbségügyi minisztérium által január elseje óta végzett felmérés szerint a legtöbb cikk a kisebbségi politikai pártok tevékenységéről szól, ezt követik a bűnözéssel kapcsolatos információk és csak néha találkozhatunk a kisebbségi kultúreseményekről szóló tudósításokkal. A szerbiai független újságírók szervezete felmérése szerint legtöbbet az albán kisebbségről ír a szerb sajtó, majd a romákról, a harmadik helyet pedig a magyarok és a bosnyákok „osztják”. De ezek a cikkek egyike sem hozza emberközelsébe a kisebbségeket, nem szól azok tényleges problémáiról, nem teszi fel a kérdést, hogyan élnek, milyen gondokkal küszködnek.” (Szántó 2002: 208)

A toleranciát ambivalens fogalomként értelmezhetjük, hiszen toleránsnak lenni: feltételezi mások kultúrájának, véleményének, nyelvének, vallásának

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

elfogadását, tiszteletét. Amikor felmerül a téma, hogy valaki toleráns, az már magával vonja azt is, hogy türelmet gyakorol a „másság”-gal szemben. A tolerál szó a *Magyar etimológiai szótár* (Tótfalusi 2001) szerint: „**tolerál**: ‘eltúr, elvisel, elnéz’. – **toleráns**: ‘elnéző, türelmes’. – **tolerancia**: ‘türelmesség, elfogadó készség mások nézetei, vallása, életformája iránt’; ’túrészhatár’.” Ilyen értelemben a *tolerancia* asszociációs mezejébe tartozik az *elviselés* jelentésköre is, habár a tolerancia a leggyengébb fogalom, mégis alapfogalom.

Bugarski (2002b) a *Nova lica jezika* c. könyvében a tolerancia három lényeges csoportját különböztette meg:

1. *Internacionális nyelvi tolerancia* – Ez a típusú tolerancia a „*minél több nyelvet ismerünk, annál többet érünk*” szlogent jelenti. Napjaink európai oktatáspolitikája is erre épül; az iskolákban két, három idegen nyelvet is oktatnak. A toleranciának ez a típusa szociálpolitikai és gazdasági függvény, nem nyelvi okok működtetik.

A nemzetközi nyelvi toleranciát befolyásolja a nyelvek népszerűsége, a beszélőközösségek eltérő száma, az angol nyelv előtérbe kerülése stb. Bugarski ebben a könyvében fogalmazza meg a „*balkán fazék*” metaforáját és a szláv nyelvek sokszínűségét, ami azt jelenti, hogy a szláv nyelvek hasonlóak, mégis összekeveredve forrnak, mint fazékban a víz. A Balkán térségi nyelveket a Kárpátok, az Al-Duna, a Fekete-, Égei-, Jón- és Földközi-tenger között élő népek beszélik. Az itt élő népek vándorlásai, keveredése, sokszínű nyelvhasználatot eredményezett. A nyelvkeveredések során a nyelvet beszélők, egy vele érintkező másik nyelvből nagyszámú elemet, főleg szót, mondattani szerkezetet stb. vesznek át. Bańcerowski (2006) szerint a nyelv és kultúrákközi globális folyamatok az egyes népek életében jelentős változásokat eredményeznek.

2. *A Csoporton belüli nyelvi tolerancia („Intergrup”)* – a többnyelvű országok demokratikus nyelvpolitikájának alapja. Ezt a demokratikus nézetet vallotta magáénak a volt Jugoszlávia, ez a toleranciára épülő, sokszínű nyelvhasználatára büszke köztársaság hullott darabjaira, és erősödött fel a különböző csoportokon belüli nyelvi tolerancia (intolerancia): Koszovóban nem szabad szerbül beszélni, Horvátország száműzte a cirill írásmódot, a bosnyákok pedig a nyelvjárásukon kívül esőket elítélik (pl. Mostarban: *1 kava – 1 kuna, 1 kafa – 3 kune, 1 kuhva – metak u*

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

čelo)⁴⁴. Az intolerancia ezekben az esetekben a felerősödött etnicitás eredménye, gyakran rasszista felhangokkal.

Ugyanerről a jelenségről beszélhetünk egy nyelven belül is a presztízst élvező standard és nem standard nyelvi variánsai között. A sztereotípiák olyan emberi törekvések, amelyek a saját csoportot megkülönböztetik a többitől, és ennek a megkülönböztetésnek az előnyei mindig egyoldalúak.

A csoporton belüli nyelvi intoleranciáról beszélhetünk *Sapir* meghatározása alapján is, aki az intolerancia forrásának a nyelvi szimbólumokat tekinti. Mivel az írás nyelvi jelként értelmezhető, ezért válhatott problémává Jugoszlávia utódállamaiban: míg a horvát állam a latin betűs írásmódot használja, a Szerb Köztársaságban a cirill betűs írásmód a hivatalos. A nyelvi jel ily módon vezethet nyelvi nacionalizmushoz, hiszen az íráson/olvasáson keresztül is megnehezíti az érzelmi azonosulást. (Sapir 1971: 39)

Érdekességként megemlítem, hogy 2017 március végén Szarajevóban (Bosznia-Hercegovina) nyelvészek, irodalmárok, kutatók és más közéleti személyek (közel kétszázan) nyilvánosan megjelentették a *Nyilatkozat a közös nyelvről* című dokumentumot, ami a volt Jugoszlávia térségében használatos nyelvek közötti vitát próbálja lezárni. Ugyanis a régióban állandó vita tárgyát képezte (képezi), hogy mely nyelv a domináns. A Nyilatkozat aláírói úgy vélik, hogy egy közös standard szláv nyelvről van szó, és azok standard változatairól. Ezek: a bosnyák, a horvát, a montenegrói és a szerb nyelv.⁴⁵ Szerintük egyik nyelv sem a másik alárendeltje, ezért kérik, hogy a volt Jugoszlávia térségeiben szüntessenek meg minden nyelvi szegregációt és diszkriminációt. A dokumentum sajtóvitákat váltott ki, de érdemleges változás nem történt a régió nyelvpolitikájában.

3. *Az Interperszonális nyelvi tolerancia* – feltételezi a személyek közötti nyelvi toleranciát, ami azt jelenti, hogy a beszédpartnereknek tiszteletben kell tartaniuk egymás nyelvét, megnyilatkozásait. Amennyiben nem működik az interperszonális nyelvi tolerancia „kulturális sorompókról” beszélhetünk (Bańcerowski 2006: 3). Hagyományainkban kulturális világképünk sztereotípiái

⁴⁴ S.f.: 1 kávé (v-vel bosnyákul) – 1 kuna, 1 kávé (f-fel szerbül) – 3 kuna, 1 kávé (kuhva, horvátul) – golyó a homlokba.

⁴⁵ A Nyilatkozat (Deklaracija o zajedničkom jeziku) teljes szövege itt olvasható: <http://jezicinacionalizmi.com/> (letöltve: 2018.11.02.)

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

rögzültek, olyan rendszerek, amelyek lehetővé teszik az identitás megtartását, és egyidejűleg az identitás részét is képezik.

A nacionalizmust – szűkebben a nyelvi nacionalizmust – is az ősi etnicitásban kereshetjük.⁴⁶ Az, ami egykoron a csoporton belüli összetartást képviselte, a több csoport közötti kapcsolathálózatban ennek antagonisztikus mivoltával hat.

Mint láthattuk a politika–média–nyelv hármassága összeszövődik a rendszerváltások során. A nyelvi (in)tolerancia hol halványabb, hol erőteljesebb megnyilvánulásaival találkozhatunk, de akár a Memorandum, akár egy kedvezőtlen nyelvtörvény is elegendő, hogy (nyelvi/etnikai) intoleranciát eredményezzen.

3.4. Nyelv és háborús politika (a volt Jugoszláviában)⁴⁷

A politikai kommunikáció leghatásosabb eszköze a nyelv. A politikusok nem csak a megnyilatkozásuk eszközeként használják a nyelvet, hanem a nyelvhasználatot is ők szabályozzák, irányítják törvényekkel, rendeletekkel, stratégiákkal stb.

Almási (2016) különválasztja a látható és a láthatatlan hatalmat. Amíg a látható hatalom: manipulál, ural, irányít, ha kell erőszakkal is; a láthatatlan hatalom mozgatói a globális pénzpiac, a totális megfigyelés (ide sorolandóak a keresőprogramok, közösségi oldalak melléktevékenységei), és az információs társadalom aszimmetriája (ez utóbbi alatt az információáramlás hierarchikus folyamatát értjük: vannak, akik birtokában vannak egy adott információnak, és vannak, akik nincsenek információforrás közelében). Háború idején a látható hatalom kerül előtérbe: az erőszakos, a manipulatív, az irányító, a diktatórikus.

⁴⁶ Az ősi etnicitás gondolatát *Fischman* a következőképpen fogalmazta meg:

„Az ősi etnicitás olyan konstrukció, mint egy mindent beborító háló. Ezt a hálót a társadalmi-kulturális változás egymásra következő szakaszai apránként felfejtették, darabokra szabdalták. A darabokat különböző szervezetek, ideológiák és politikai intézmények külön-külön átalakították, szimbolikusan kidolgozták és integrálták. A nacionalizmus – beleértve a nyelv iránti hűséget is – az ősi etnicitás nyersanyagából épül: átalakított etnicitás, olyan kellékekkel ellátott etnicitás, amelyek lehetővé teszik, hogy a politikai, társadalmi és intellektuális tevékenység szélesebb skáláján funkcionálhasson. A tudatos szimbolikus viselkedés szintje mögül azonban még elő-elővillannak az ősi etnicitás darabkái, töredékei” (*Fishman* 1975: 326).

⁴⁷ A nyelv-hatalom-politika hármásának könyvtárnyi irodalma van, az értekezésben csak a háborús helyzetben, ténylegesen az 1999-es jugoszláviai háború idejére vonatkozó témákra térek ki.

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

A hitleri és a sztálini diktatúrák megfontolandó tanulságokat hagytak maguk után, de nem eleget ahhoz, hogy ne ismétlődjenek meg, hiszen „... az állam vezetője az államrend megmentésének indokába kapaszkodva bármikor úgy dönthet, hogy kilép az emberi jogokat elidegeníthetetlennek elismerő rendből, és törvényeket hozhat, melyek az állam megkülönböztetett polgárait megfosztják tulajdonuktól, vallási és politikai jogaiktól, és kiűzik a létből. Magához vonja a jogot, melynek erejével a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosítása érdekében oszt és foszt.” (Csepeli 2016: 701) Csepeli úgy véli, hogy Közép- és Kelet-Európában mindez a társadalmi és nemzeti traumák által még hatványozottabban jelentkezik, hiszen bevallatlan és megbocsátatlan kollektív bűnök nehezítik a nemzetek helyzetét. (Ui. 701–702) Erre példa a szerb akadémikusok által kiadott *Memorandum* is (l.: 2.2.1.2. fejezet), amelyben a szerb akadémikusok az együttes büntudat feloldására törekedtek, hogy: mentesítsék a szerb népet a történelmi büntudat érzésétől, hogy a szerb nép saját hazájában ne legyen elnyomott, meg kell szüntetni a „*szerb nép, mint elnyomó*” mítoszát.

A közép-kelet-európai népeknél nem a társadalmi szerkezet deformált, hanem a politikai jellem.: „A vágyak és a realitás összhangtalanságának jellegzetes ellentétes tünetei átlátszóan felismerhetők mindezeknél a népeknél: túlzott öndokumentálás és belső bizonytalanság, túlméretezett nemzeti hiúság és váratlan meghunyászkodás, teljesítmények állandó hangoztatása és teljesítmények valódi értékének feltűnő csökkenése, morális igények és morális felelőtlenség.” (Bibó [1946] 1986: 224)

A politika nyelvhasználata, stílusa Jugoszláviában a rendszerek váltásával alakult át. Az 1980-as évek nagy optimizmusát, szocialista szlogenjeit az 1990-es évek cizellált, majd nyers nacionalizmusa váltotta fel. A rendszerváltás után, a demokratizálódási folyamatokba egyre inkább meghatározóvá lett a leegyszerűsített, gyakran jogi paragrafusokkal tűzdelt beszédstílus. A tagköztársaságok (Szerbia, Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina) mindegyike saját alkotmányos válságának megoldásában volt érdekelt; politikai hatalmuk, diktatúrájuk fenntartásához Jugoszlávia széthullása kellett: „Ezért minden konfliktus nemzetibe transzponálva, a pluralizmus nemzetire korlátozva, a privatizáció nemzeti államosításként jelent meg a széthullást megelőző periódusban. Szerbia esetében jelentkezett viszont a legsúlyosabban az az etnikai

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

probléma, hogy a szerb nemzet szóródott szét a legjobban a volt Jugoszlávia, de magán a Szerb Köztársaság keretén belül is, így aztán például a horvátországi és a boszniai szerbek számára Jugoszlávia szétesése fizikai megsemmisülésükkel fenyegetett.” (Fábián 1996: 7)

Jugoszlávia széthullását követően az újonnan létrejött államok saját maguk szabályozták a nyelvhasználatot, önállóan döntöttek a nyelvek státusáról. Önálló nyelvpolitikát alakítottak ki. A nyelvpolitika három fogalmi szintet ölel fel:

- a) nyelvekre irányuló konkrét intézkedést;
- b) az ideológiát, amely által a döntés befolyásolt;
- c) a hatalom és nyelvek közötti globális kapcsolatot. (Labrie, In: Szépe–Derényi 1999: 15–24)

Az angolszász irodalomban két kifejezést használnak a nyelvpolitikára: *language policy* (ez a mindenkori hatalom nyelvekkel kapcsolatos magatartását jelenti, a terveket, a stratégiát, amely megelőzi a politikai döntést; a *language politics* pedig magát a nyelvekre irányuló konkrét döntést, az intézkedést jelenti, amelyet a mindenkori államhatalom valamely a háttérben húzódó nyelvi ideológiának megfelelően végez. Ezek a jogi/politikai döntések a hivatalos és munkanyelvekre, a nemzeti, regionális, őshonos nyelvekre vonatkoznak, vagy az idegen nyelvek tanítására. A nyelvi tervezés pedig egy komplex társadalmi igény nyelvészeti szempontú kielégítését jelenti.

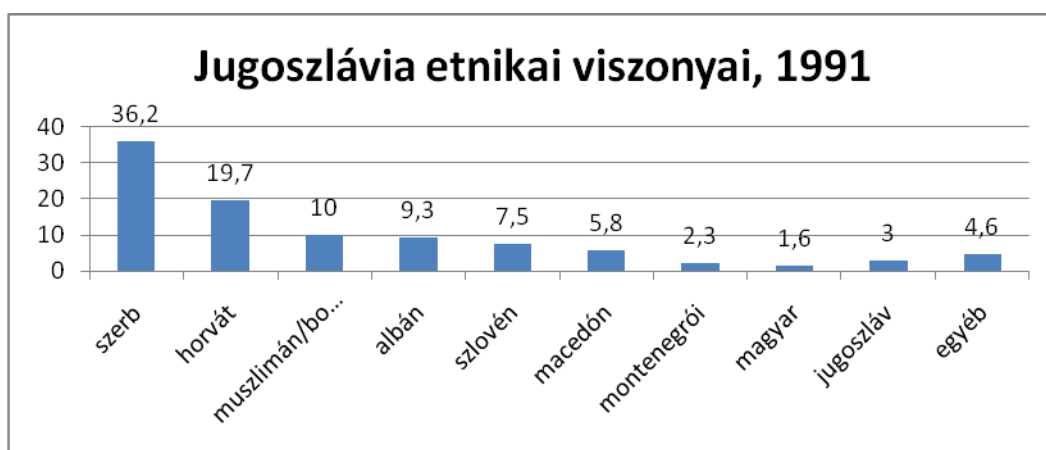
Amennyiben a nyelvi szabályozás révén született nyelvi konszenzus megszűnik/megtörik: nyelvi konfliktus keletkezik (formai elnyomás, követelések, jogviták, politikai harcok, terrorista akciók, etnikai tisztogatás stb.). (Labrie 1996: 15–24)

A soknemzetiségű Jugoszláviát nyelvi törésvonalak tagolták. Nyelvi konfliktusról beszélhettünk, hiszen a „másként beszélő”, a hatalom által megvetett és kirekesztett „másként gondolkodó” szinonimája lett. „Egy olyan nyelv beszélői, amelyet több országban használnak, nemzetközi vagy nemzetek feletti csoportokba szerveződhetnek, hogy megőrizték nyelvközösségük egységét. Az ilyesfajta nyelvközösséget az állam és hivatalai általában gyanakvással szemlélik, kivéve azt az országot, ahol ők alkotják a többséget.” (Szépe 2001: 133)

A volt Jugoszlávia területén három civilizáció vallási öröksége találkozott: a nyugat-európai a katolikus vallással, a bizánci-szláv a pravoszláv vallással,

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

valamint az arab–török civilizáció az iszlám vallással. Így Jugoszlávia olyan ország volt, ahol két írásmód (latin és cirill betűs), három nagy vallás (katolikus, pravoszláv, iszlám), öt standard nyelv (szerb, horvát, szlovén, bosnyák, montenegrói), hat nemzetet (szerb, horvát, szlovén, macedón, montenegrói és muzulmán) hat köztársaságban egyesített. Ezen felül több mint húsz kisebbségi nyelvet is beszéltek a volt Jugoszláv Köztársaságban: albánt, magyart, törököt, szlovákokat, románokat, ruszint, bolgárt, ukránt stb. Ez a nyelvi sokszínűség különbségeket mutatott földrajzi elterjedtségében, etnikai hovatartozás terén, standardjaiban, presztízsében.

1. ábra: Jugoszlávia etnikai szerkezetének kimutatása az ország széthullása előtt.⁴⁸

Mint azt a statisztika is mutatja a többségi nemzetek önállóságban gondolkodtak: szerbek, horvátok bosnyákok, albánok (Koszovó területén), szlovének, macedónok és montenegróiak. Napjainkban ezek a nemzetek önálló államban tömörülnek, és működnek. A mai Szerbia területén a fennmaradt nemzeti kisebbségek közül a magyar kisebbség a legszámtalibb.

A klasszikus többségi-kisebbségi beszédmódot megjelenítő-kialakító beszédmód jellemzője az *etnikai türelem* beszédmódja. (Vass 2005: 72) Demokráciában még törekszenek az etnikai türelem beszédmódjára, de diktatúra esetén ez Sándor Klára szerint változik, hiszen amikor a „... politikai hatalom központosít, amikor a politikai közhangulat *rendet, csendet* és *fegyelmet* követel, amikor a megregulázás, mások életének irányítása természetes, amikor

⁴⁸ Lozny, Ludomir R. 2011. *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*. Springer. 378. p.

3. HATALOM, NYELV ÉS POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ

a magánéletbe otrombán belegázol a hatalom, akkor a nyelvi purizmus, megbélyegzés és diszkrimináció is jobban burjánzik, mint nyugalmasabb időszakokban.” (Sándor 2015: 263)

Jugoszlávia szétesése többek között a diktatórikus rendszer működtetésének és az etnikai nacionalizmus kiélezésének következménye volt. A volt jugoszláv köztársaságokban a nacionalizmus felerősödése a nemzeti jelképek hangsúlyozásában is megmutatkozott: a hazafiasság megnyilvánulásai, a vezérről készült plakátok, a nemzeti himnuszok, zászlók, a nemzeti nyelv használata minden nemzetnél növelte a külön állammá válás szándékát.

A nacionalizmus idején a nyelvet az etnikai, nemzeti, vallási vagy valamiféle kollektív hűség szimbólumaként használták. A nemzeti közösségek tagjai olyan nyelvet használtak, amely egyedülálló volt számukra (ki-ki a magáét), azzal a szándékkal, hogy még szorosabb köteléket képezzen köztük. (Bugarski 2011: 3)

A nyelvi nacionalizmus megnyilvánulása például, hogy Jugoszlávia tagállamainak szétválását követően a horvát nyelvűvelők kiadtak egy különbözeti szótárat (Brodnjak, 1992)⁴⁹, amelyben a szerzők azokat a szerbesnek vélt szavakat gyűjtötték össze, amelyek helyett horvát megfelelőt tudtak ajánlani. 2000-ben pedig Szerbiában az év legnagyobb kiadói vállalkozása díjat kapta a *Nagy ortodox teológiai enciklopédia*⁵⁰ szótára, amit orosz nyelvből fordítottak, és cirill írásmóddal jelentettek meg. Az etnikai tisztogatás nem csak a harcmezőkön történt, hanem a nemzetek közötti gyűlöletbeszéddel is leigázva egymás történelmét, vallását és nyelvét is.

⁴⁹ Brodnjak, Vladimir 1992. *Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika*, NIRO "Školske novine", Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

⁵⁰ *Veliki pravoslavni bogoslovski enciklopedijski rečnik* (grupa autora) 2000. Novi Sad: Pravoslavna reč.

4. KUTATÁS

4.1. A kutatás tárgya

Az értekezésben két elkülöníthető tárgykört elemzek:

1. *a propaganda nyelvi eszközeit* a vajdasági *Magyar Szó* című napilap címlapjain;

2. *a propaganda képi eszközeit* – a *Magyar Szó* című napilap címlapjain található sajtófotókon.

A képi ábrázolás azonban nem csak a sajtófotók mennyiségén manifesztálódott a vizsgált időszakban, hanem egy specifikus műfajban is, ami kifejezetten a háborús időszak jellemzője volt: a **röplapok**on. Az értekezés az 1999-es miloševići korszak idején keletkezett politikai szórólapok röpcéduláinak nyelvi/szimbolikus valóságával is foglalkozik. A röpcédulák pragmatikai funkciója nyilvánvaló: információt szándékozik közölni, és ezzel cselekvésre készítetni. Pragmatikai funkcióját tekintve, tehát akár a reklámszöveggel is azonosíthatnánk, hiszen az is ugyanezeket a funkciókat szolgálja. (Szikszainé Nagy 2006: 427) Azonban a röpcédulák esetében a politikai, nem pedig a vásárlói cselekvés befolyásolása a cél. A vizsgálat tárgyát 10 röplap képezi. Habár nem reprezentatív a minta, fontosnak tartom az elemzését, mert szorosan kapcsolódik az értekezés témájához, és magyar nyelven sem jelent meg ezzel kapcsolatos tanulmány.

A propaganda történelmi korszakoktól függetlenül, konfliktushelyzetekben éleződik ki, rendszerváltások és háborúk idején. A szerb médiában az általam vizsgált időszak propagandája a manipulációs technikák alkalmazására épült. Értekezésemben arra keresem a választ, hogy ez észlelhető-e a vajdasági magyar sajtó címlapjain és a vizsgált röplapokon.

4.2. A kutatás célja

Kutatásom célja, hogy a *Magyar Szó* címlapjain szereplő címek és sajtófotók valamint a háborús időszakban megjelent röplapok elemzésével feltárjam a háború időszakára jellemző politikai propaganda nyelvi eszközeit (úgy a nyelvi, mint a képi anyag vizsgálatával).

Az eredmények előfelvetésem szerint rámutatnak arra, hogy a *Magyar Szó* c. vajdasági napilap nem vált a rezsim áldozatává, de a háborús propaganda nyelvi és képi eszközei megjelentek a címlapokon; valamint hogy a háború idején szórt rölapok is a propaganda céljait szolgálták.

Az elemzés tárgyát, a **propaganda nyelvi eszközeit kvantitatív tartalomelemzéssel** tárom fel. A mélyebb összefüggések megértéséhez diskurzuselemzést alkalmazok, mivel ez a módszer segít a szövegek rejtett tartalmának és mögöttes diskurzusainak feltárásában. (Glózer 2007, Géring 2017) Az anyag forrása: a *Magyar Szó* című napilap, és a bombázások idején Szerbia északi régióiban szórt rölapok képezik.

Az értekezés megírásához körbe kellett járni a sajtópolitika, a diskurzusértelmezés valamint a gyűlöletbeszéd stratégiáját, hogy gondolkodni tudjak az elemzés lehetőségeiről. Elsődlegesen a propagandabeszéd stratégiájára építkeztem, ugyanis alapfeltevésem az volt, hogy a háborús retorika megtalálható a címek vizsgálatával a NATO-bombázások idején megjelenő címlapcímekben. *A háborús retorika* szókapcsolatot használjuk a *háború nyelve*, a *háború diskurzusa* értelmezésben is. Értem ezt arra a beszédmódra, amely a nyelv egy meghatározott úton történő felhasználását eredményezi, ugyanakkor politikai erővé teszi a nyelvet. Kutatásom központi kérdése, hogy ezt milyen nyelvi eszközökkel valósítja meg.

A kutatási eljárás kiválasztásánál a tartalomelemzést (Géring 2017) és a diskurzuselemzést (Glózer 2007) választottam, hiszen egy módszerrel nem kaptam volna választ kérdéseimre. Ugyanis a sajtószabadság kérdéskörét, vagy a szövegek jelentés- és diskurzusalkotó szerepét nem tudnám csupán tartalomelemzéssel bemutatni, ugyanakkor a diskurzuselemzés sem bizonyulna elegendőnek a címek stiláris sajátosságainak összehasonlításához a háború alatti és utáni időszakban. Ezért alkalmaztam mind a kritikai diskurzuselemzés, mind a tartalomelemzés módszerét.

4.3. A kutatási kérdések

Az értekezés fő kérdése, hogy **a sajtó nyelve változik-e háborúk idején, ha igen, miként.**

A szakirodalmi források vizsgálata után a következő kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

1. Létezett-e hírzárlat a vizsgált időszakban Szerbia területén, ami érintette a magyar anyanyelvű lakosságot is?

A hírzárlat meglétét de La Brosse (2003) a Nemzetközi Bűnügyi Törvényszék volt Jugoszlávia területén elkövetett bűnügyekkel foglalkozó testületének írt jelentése is igazolja. Ez a jelentés nem foglalkozik a magyar médiával, csak a nemzeti (a centralizált hírszolgáltatás) és a nemzetközi (elsősorban angol nyelvű) hírzárlatokkal. Azonban a kisebbségi létben élő magyarok, akik elsősorban a *Magyar Szó*ból és a magyar televízió híreiből tájékozódtak, szintén a médiapropaganda áldozataivá váltak. A forrásként használt *Magyar Szó* című napilap cikkeire támaszkodva tényszerűen megkerestem azokat a híreket, amelyek segítségével pontos adatokkal igazolhatom, hogy mikor és milyen hírforrások kerültek hírzárlat alá, és milyen politikai döntések eredményei alapján.

2. A propaganda hatására változnak-e a *Magyar Szó* című napilap címlapcíméi a háború alatti és a háború utáni időszakban?

A *Magyar Szó* címeit a meglévő címtipológiák (Pléh–Terestyéni 1980, Simon 1998, Szikszai 2006, Bańcerowski 2009, Náday 2013) alapján csoportosítom, hogy láthatóvá váljék, mi a jellemző sajátosságuk, mely típusok a leggyakoribbak. Bańcerowski (2009) a címetek szintaktikájuk, a címben szereplő írásjelek, a főcím és alcím együttesének viszonya alapján csoportosítja. A címetek funkció szerint csoportosítja Pléh–Terestyéni (1980), Simon (1998) és Szikszainé (2006). A *Magyar Szó* címeit ezek a csoportosítások alapján igyekeztem rendszerbe szervezni.

Arra is keresem a választ, hogy a *Magyar Szó* címadásában vajon többségükben az egyszerű (hiányos) mondatok szerepelnek-e. Feltételezésem, hogy a szélesebb néptömegeknek szánt információkat tudatosan egyszerűen fogalmazzák meg a sajtócímlapokon. Az összehasonlításhoz a *Magyar Szó* c. napilap 66

vezércikkének címét csoportosítottam szerkezet szerint (Szikszainé 2006) a háború előtti, és ugyanennyit a háború utáni időszakból. A grafikusan is kimutatható összehasonlításban az egyszerű (tagolt, minimális mondat; tagolt, bővített mondat; hiányos szerkezetű mondat; tagolatlan, szerkesztett mondat) és az összetett mondatok arányát mutatom ki.

A mondatok teljes felsorolása mellékletként olvasható.

3. Milyen nyelvi eszközök álltak a stílushatás és stilisztikai hatásszándék szolgálatában?

A szerb rezsim a már meglévő kifejezéseket használta eszméi érvényesítésére. Más értelmet kapott például a *válságtörzs*, *ellenséges erő*, *agresszió*, *nemzeti egység* kifejezés. Ezekkel a szavakkal nem teremtett a rezsim új nyelvet, csupán a beszélt nyelvi formákhoz igazodott, azért, hogy minél szélesebb néptömegekhez szólhasson.

Az 5.3. fejezetben a háború (fenn említett) diskurzusait mutatom be (Sapir 1971, Dieckmann 2000b, Edelman 2004); feltárva azt, hogy vajon a *Magyar Szó* címlapcímeiben megjelenik-e a valóság elferdítése, az expresszivitás; megjelennek-e a háborús metaforák és metonímiák. Összegyűjtöttem a háború időszakából azokat a szavakat, amelyek a háború diskurzusában szerepet játszottak/játszhattak, ugyanakkor a háborút követő időszakból is leírom azokat. Ahol lehetséges volt, ott táblázatba rendeztem a vizsgált szavakat, a teljes szólistát pedig mellékletként csatolom. Egyéb nyelvi jelenségeket is vizsgállok, amelyek a hatalmi propaganda eszköztárába tartoz(hat)tak. Hogy a nyelvi jelenségek meglétét igazolni tudjam, a háború alatti és utáni időszak sajtócímeit értelmezem. A nyelvi jelenségek közül a toponímák (Tóth 2011) kvantitatív vizsgálatát végzem el; ezek gyakori megjelenése a címekben közelebb hozza a történelmi eseményeket az olvasóhoz. Ezeket a nyelvi jelenségeket tételesen kerestem meg a *Magyar Szó* c. napilap címlapjainak címében. Háború idején gyakori az ismétlés, az ellentét, a számnév használata (Szikszainé 2006). Ezen nyelvi jelenségek meglétét csupán néhány példával igazolom.

4. Tartalmaz-e sajátos jellemzőket a címek írásjelhasználata a háború időszakában?

A fejezetben (5.4. fejezet) a címek írásjelhasználatát (Keszler 1985, 2004, 2006; Laczkó–Mártonfi 2004, Szikszainé 2006 szerint) hasonlítom össze a háború előtt és után megjelent *Magyar Szó* címlapcímeiben. Arra keresem a választ, hogy az írásjelek használata meghatározó-e a sajtócímekben háború idején, van-e sajátos jellemzője a tipográfiának a háborús propagandában? A háborús időszakra vonatkozóan 67 főoldal összes címét vizsgáltam (1999 márc. 24-től június 10-ig); a háború utáni időszakot követő 67 címlap összes címével egyetemben (1999 jún. 11-től okt. 08-ig). Az írásjelek típusainak gyakoriságát táblázatban és statisztikailag mutatom ki.

A 134 cím vizsgálati tárgyát képezik: a tagmondatokat elválasztó írásjelek, vessző használata felsorolásnál, mondatvégi írásjel hiánya, a kettőspont használata, idézőjel használata, mondatzáró három pont; modalitás szempontjából pedig a kérdőjel és felkiáltójel használata.

5. Háború idején a propaganda eszközeivé válnak-e a vizuális eszközök?

A sajtó a vizualitás eszközeit címlapján felhasználja manipulálási céllal. *A képi kommunikáció* (5.5. fejezet) című részben azokat a vizuális eszközöket ismertetem, amelyek a *Magyar Szó* című napilap címlapján szerepeltek a vizsgált 78 nap alatt. Kontrollcsoportként a háború időszakát követő 78 címlapfotót vettem alapul. Az értelmezéshez elsősorban Bugarski (2002) sajtóértelmezési írását, Schapiro (2004) médiafotókról írt tanulmányát, ill. W.J.T. Mitchell (2008) a szavak és képek politikai értelmezéséről szóló szövegét veszem alapul. A képi fordulat címszó alatt foglalkozom az 1999-es miloševići korszak (elsősorban a NATO-bombázások) idején megjelent politikai szórólapok röpcéduláinak nyelvi/szimbolikus valóságával. Feltételezésem szerint a háború idején megjelentetett röplapok nyelvhasználatában kimutathatóak a propaganda nyelvének ismérvei. A röplapok a kor specifikus jellemzői. A háború időszakában sajtótermékként funkcionáltak. A béke időszakában csupán reklámfunkciójukat tartják meg. A manipuláció eszközeként közelítve meg igyekszem feltárni kommunikációs stratégiájukat, értelmezhetőségüket és nyelvi eszköztárukat. A sajtófotó is a címlap szerves része, meghatározza a címlap tartalmát, szöveggént való funkcionálását. Azt szeretném

igazolni, hogy a háború időszakában a fotók témája is meghatározó, érzelmekre ható, az elrettentést szolgálja, manipulatív.

4.4. Az adatok

4.4.1. Adatgyűjtés és módszertan

Mintavételnél a *Magyar Szó* (a továbbiakban *MSzó*) című napilap címlapján található címeket egy körülhatárolható időintervallumban vizsgáltam: A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (JSZK) bombázásának időszakában, ami 1999. március 24-től 1999. június 10-ig tartott, **78 napig**. Az 1999-es év a rezsim politikája elleni küzdelemről szólt; a szerkesztőség független szerkesztéspolitikára törekedett. A NATO-bombázások idején a *MSzó* volt az a napilap, ami eljuttatta a híreket a vajdasági magyar lakossághoz. Feltételezésem az volt, hogy ettől függetlenül – közvetlenül vagy közvetetten – a sajtó hasábjain a háborús propaganda elengedhetetlenül megjelent. Kontroll-adatcsoportnak a *MSzó* 1999. június 11-től 1999. augusztus 20-ig megjelent számainak címlapcímeit gyűjtöttem össze. Erre azért volt szükség, hogy feltárjam, hogy háború idején a sajtó nyelvhasználata (stílusban és tartalmilag is) eltér a béke időszakában használt sajtónyelvtől. Így reprezentatív mintával dolgozhattam, hiszen 847 cím képezi a korpuszt. A két periódusra vonatkozóan a címlapokon megjelent sajtófotók összehasonlítását is elvégeztem.

A tartalom- és a diskurzuselemzés bizonyult a választott korpusz szempontjából megközelíthető eszköznek, hiszen célom a stílusos jegyek mellett a szövegek rejtett tartalmának rekonstruálása, szövegszerveződési összefüggéseinek feltárása volt. Mintavételnél azért esett a választás a címlapok címekre, mert itt kiemelten jelenik meg, a szöveg lényegi mondanivalóját tükrözi; valamint az intervallum kijelölése, és a szövegek behatárolhatósága egy zárt korpuszt alkot.

A kvalitatív tartalomelemzés mellett az értekezés során alkalmazom a kvantitatív módszert is, amikor lehetséges (a háború alatti és háború utáni időszak) korpuszában összehasonlítása. A tartalomelemzés módszere lehetővé teszi a háttéresemények alaposabb megismerését, a rejtett üzenetek feltárását, és a diskurzuselemzéssel is jól kombinálható. A kijelölt elemzési egységek (a *MSzó* címlapjának címei) lehetőséget adnak a kategóriába sorolásra.

4.5. A kutatás menete, módszere

4.5.1. A kutatás menete

A feldolgozás első szakaszában létrehoztam a korpuszt, ahova az említett periódus, 1999. március 24-től 1999. június 10-ig (67 címlap; 352 cím) minden címlapcíme bekerült. Majd tartalomelemzés segítségével a bevitt adatok rendszerezését, kódolását végeztem el. Mivel a napilap koncepciója napjainkra megváltozott, ezért kontrolcsoportnak a közvetlenül ezt követő időszak címeit vizsgáltam, hasonlítottam össze 1999. június 11-től 1999. október 9-ig (80 címlap; 495 cím) mégpedig a következő szempontok alapján:

- 1) megjelenés dátuma, megjelenés száma;
- 2) főcím, oldalcím, keretezett cím – ezek betűmérete;
- 3) szerző/tudósító;
- 4) rendelkezik-e alcímmel;
- 5) képek – mérete, elhelyezkedése, címmel ellátott-e;
- 6) hirdetések, reklámok megjelenése a címlapokon.

A fenti szempontok egyúttal kódolási kategóriákként is szolgáltak. A napilapcímeiket a hat kategória szerint kódoltam.

Az elemzés második szakaszában a sajtófotók kapcsán a *MSzó* c. napilap címlapfotóit és a fotók címeit vizsgáltam. A *MSzó* c. napilap címlapjára a háború időszakában 95, míg az ezt követő periódusban 158 kép került. A fotók elemzése kvalitatív diskurzuselemzéssel történt, a cél a képek által megjelenített politikai diskurzusok feltárása volt.

A harmadik szakaszban igyekeztem begyűjteni minden releváns jogi dokumentumot (*A külföldi tömegkommunikációs eszközök behozataláról és szórásáról, valamint a külföldi informatív működésről szóló törvény Jugoszláviában 1974., A Szerb Köztársaság Alkotmánya 1990., Tájékoztatási törvény 1998.; a Magyar Nemzeti Tanács Vajdasági Magyar Médiastratégia 2011–2016 c. dokumentuma 2011.*) az elemzett korszakra vonatkozóan, ami igazolja/igazolhatja, hogy a tömegkommunikációs eszközök működési jogai csorbultak az elemzett időszakban, egyúttal igyekeztem ezzel a kisebbségi sajtó helyzetének jogi hátterét is feltárni. Ezen dokumentumok megismerése segítette a diskurzuselemzést, hiszen megvilágították a sajtó által közvetített háborús diskurzusok, narratívák megértését.

Az elemzés negyedik szakaszában terepmunkával sikerült begyűjteni a bombázások idején megjelent röplapokat (10-et, nem teljes), melyek szervesen kapcsolódnak a munka fő irányvonalához: a propaganda eszközeinek használata háború idején. Terepmunkán azt értem, hogy felkerestem olyan újságírókat, akik részt vettek a magyar sajtó tájékoztatásában az általam vizsgált periódusban, és sikerült tőlük begyűjtenem olyan röplapokat, melyeket megőriztek a bombázások idejéből. A röplapokat kvalitatív diskurzuselemzéssel értelmeztem.

Itt jegyzem meg, hogy a röplapok, a jogi dokumentumok, valamint a hágai törvényszéknek írt jelentés szövegei saját fordítások (s.f.).

4.5.2. A kutatás módszere

A *MSzó* címeinek elemzésekor először tartalomelemzést végeztem, majd az eredmények értelmezésekor a *kritikai diskurzuselemzés (Critical Discourse Analysis – CDA)* módszereit használtam. Glózer szerint ez „a kutatási szemlélet és módszer a szövegek társadalmi előállítását *valóságteremtő gyakorlatként* fogja fel. A diskurzuselemzés alapelve, hogy amikor a nyelv segítségével az igazságot megjelenítjük, az igazság nem valami eleve adott, ami a nyelv közvetítésével válik láthatóvá. Valójában a nyelv révén tudjuk megteremteni és kifejezni szubjektívitásunkat, általa vagyunk képesek társadalmi tevékenységeket kifejteni, hatalmi relációkat kialakítani.” (Glózer net.) A diskurzus tárgya, témája nem adott, hanem a nyelvi gyakorlatok folyamatában jön létre. A diskurzus célja a szimbolikus előnyök megszerzése, ami gyakran nem tudatos, de stratégiai jellegű. Bourdieu megfogalmazása szerint a politikai tárgyú vitákban a diskurzus tétje a társadalmi világ képének formálása (Bourdieu: 1987). Foucault a diskurzuselemzés folyamatáról azt írja (Foucault: 1998), hogy két útja van a diskurzusok kutatásának: a *kritikai* és a *genealógiai* irány. A kritikai irányt a *kritikai diskurzuselemző (Critical Discourse Analysis)* iskolaként ismeri a tudományos közösség (Wodak 1998, Van Dijk 2000, 2006, Fairclough 2015 munkái a legjelentősebbek).

Van Dijk kutatásai szerint általában „hozott anyagból”, kész szövegekből – hírügynökségi jelentésekből, hivatalos közleményekből – alkotnak újra egy sajátos valóságot a szövegek (Van Dijk 1988: 127–8).

A genealógiai irány, melyet Foucault is követett, nem talált számottevő követőre. A nyelvtudomány a filozófiával egyetemben nem a nyelv tárgymegjelölő funkcióját tartja elsődlegesnek, hanem mint Carver is írja: „az emberi tevékenység modellje, amely intézményeket teremt és tart fenn, vagy olyan médium, amely a jelentéseket a narratívák révén közvetíti.” (Carver 2004: 145)

Kutatásomban a kritikai diskurzusvizsgálat módszerét azért tartottam alkalmazhatónak a tartalomelemzés mellett, mert követői arra helyezik a hangsúlyt, hogy feltárják a társadalmi cselekvéseket, a társadalmi struktúra és ezek diszkurzív reprezentációjának folyamatait, és a társadalmi kontextus között lévő komplex oda-visszahatásokat (van Dijk 1997, 1995; Wodak 2001). Ugyanakkor hangsúlyozzák az intertextualitás fontosságát is, tehát a szövegre nem önmagában tekintenek, hanem mint olyan egységre, amelyek utalásokkal, tematikus kapcsolatokkal más szövegekhez, tartalmakhoz kapcsolódnak.

Krippendorff (2004) a tartalomelemzést (*content analysis – CA*) olyan kutatási technikának tartja, amely a szövegek kontextusáról is igyekszik következtetéseket levonni, nem csak magára a szövegre koncentrál. Tehát a szövegelemzés során nem csupán a nyelvi sajátosságokra, stiláris jegyekre kell figyelni, hanem a szavak, mondatok, bekezdések tartalmára is. (Antal, 1976) Ezzel a módszerrel az elemzés során a szövegen túllépve tágabb értelmezési lehetőségekhez is juttathat, így jó alapot biztosíthat a diskurzusvizsgálathoz. Géring a gazdasági és társadalmi jelenségek vizsgálatához használja e diskurzusvizsgáló és tartalomelemzési módszert, de megállapítása érvényes kutatásomra vonatkozólag is, miszerint (nem honlapokra, hanem sajtócímekre értelmezve): „a kvantitatív tartalomelemzés alkalmas módszer arra, hogy egységes és jól általánosítható struktúrába rendezze az egyes honlapokon található szöveges információkat, és egy jól elemezhető és interpretálható adatbázissá formálja őket. Az adatbázis révén pedig a kutatási kérdések megválaszolásához szükséges információk a hagyományos statisztikai módszerekkel feldolgozhatók.” (Géring 2017: 58)

Berelson fogalmazta meg a tartalomelemzés alapdefinícióját, miszerint: „A tartalomelemzés egy olyan kutatási módszer, amelynek célja, hogy a kommunikáció manifesztált tartalmát objektíven, szisztematikusan és kvantitatív eszközökkel írja le.” (Berelson 1952: 18) Krippendorff kritikával illette Berelson

nézeteit, ő a módszer céljára és a szimbolikus jelentések feltárására helyezi a hangsúlyt:

„Az adatokat mindig többféle nézőpontból lehet szemügyre venni, különösen akkor, ha szimbolikus jellegűek. Minden írott közleményben meg lehet számolni a betűket, a szavakat vagy a mondatokat. Lehet kategorizálni a szókapcsolatokat, leírni a kifejezések logikai szerkezetét, meghatározni az asszociációkat, a konnotációkat, a denotációkat, a szónoki fogásokat, de szó lehet pszichiátriai, szociológiai vagy politikai interpretációkról is. Mindez egyszerre is érvényes lehet. Röviden – egy valamely közlés igen sokféle tartalmat hordozhat egy befogadó számára is. Ilyen körülmények között az a törekvés, amely a tartalmat kívánja elemezni a kommunikációban, tudományos szempontból nem állja meg a helyét.” (Krippendorff 1995: 22)

Tehát nem a tartalom közvetítése az elsődleges cél, hanem a mögöttes lévő jelentés. Ez a jelentés különböző kontextusokban változhat. Ezért tartottam az értekezés bevezetőjében fontosnak, hogy ismertessem a vizsgált időszak történelmi, ideológiai, politikai, média-kontextusbeli, jogi és hatalom-fogalmi környezetét. A kutatásnak ebben a részében célom megérteni a probléma okait és a motivációkat. A tömegkommunikációs eszközök elterjedésével a tartalomelemzés előtt is új távlatok nyíltak. A nyilvános szövegek elemzése is előtérbe került: az erőszak, a politikai szimbólumok, a propaganda vizsgálata is egyre elterjedtebb lett (1. 4. fejezet).

Az elemzés során a címeket a szövegtől független mondatként elemzem. Attól függetlenül, hogy a témaegység bevezetője, és abban az esetben is, ha szövegkezdő helyzetét tekintve témakijelölő.

A rejtett értelmek megfejtésére törekszem. A nyelv által megteremtett valóság (Szabó 1998: 282) sajátos struktúrája, belső logikája, szerveződési szabályszerűségei, stratégiai funkciója és szimbolikus ereje folytán lesz a kutatás tárgya. Ez a rejtett értelem két forrásból táplálkozik: egyrészt a nyelvhasználó ösztönös pszichés működéséből, másrészt (a nyelvet felhasználó) társadalmi stratégiai céljaiból. A szövegformálás mindig választások sorozatának eredménye, amelyek nem véletlenszerűek, hanem a fenn említett szubjektív és szociális jellegű tartalmak kifejeződési formái. Ezeket a kifejezésformákat igyekszem rekonstruálni tartalomelemző eljárásokkal. Ezek kódolására/dekódolására kvalitatív és kvantitatív

eljárásokat alkalmazok, mert az eltérő diskurzusokat nem lehetséges azonos módszerekkel vizsgálni. A szövegek hatalmi törekvéseinek jellegét a diskurzuselemzés módszere teszi lehetővé. Bourdieu megfogalmazása szerint a politikai tárgyú vitákban a diskurzus tétje a társadalmi világ képének formálása, melyet a hatalom logikája hat át. „A politikai harc, amely a szakembereket szembefordítja egymással, nem egyéb, mint annak a jelképes harcnak a leggyakoribb formája, amelyet a szakemberek – a társadalmi világ szemléletének megőrzése vagy átalakítása révén – a társadalmi világ megőrzéséért vagy átalakításáért vívnak.” (Bourdieu 1987: 112) Ugyanakkor elemzésemmel igyekszem feltárni a diskurzusok azon sajátosságát, hogy háború idején milyen kisajátító eljárásokkal működnek a szövegek (szövegírók, sajtótermékek), valamint, hogy ezek az eljárások milyen hatalmi törekvéseket szolgálnak.

A tartalomelemzés során kapott eredményeket, amikor lehetséges százalékokkal és gyakoriságelemzéssel mutatom ki. Attól függetlenül, hogy az elemzés időkeretének megértéséhez szükséges a történelmi háttér feltárása, fő forrása történelmi dokumentum, az elemzés nem tekinthető történelmi elemzésnek, hiszen „a forráselemzés a múlthoz, a dokumentumelemzés pedig a jelenhez kapcsolódik, s csak a jelen állapotok megértéséhez, megítéléséhez szükséges mértékkel foglalkozik a közelmúlttal.” (Kontra 2011: 43) Az adatok kódolása érvényes és reprodukálható: a *MSzó* archívumából dolgoztam.⁵¹

A röpcédulák esetében a **tartalomelemzés** bizonyult járható útnak. A röplapokon (NATO és Ellenállás-mozgalom) megjelenő nyelvi eszközöket három alapkategóriába soroltam, ezek a: szójátékok/címkeszerű megnevezések; a tipográfiai kiemelések; és a szimbólumok/vizuális eszközök. Elemzésem arra irányul, hogy mely nyelvi eszköz dominált a röplapokon a vizsgált időszakban.

A röplapok sajtótermékként funkcionáltak a háború időszakában. Reklámfunkciójukat a béke időszakában töltik be. A manipuláció eszközeként közelítve meg kommunikációs stratégiájukat, értelmezhetőségüket és nyelvi eszköztárukat igyekszem feltárni. A minta, amivel dolgozom, nem strukturált,

⁵¹ A *Magyar Szó* kiadványait két helyen őrzik a Vajdaságban: a *Matica Srpskában*, Újvidéken, valamint jelenleg az *Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karán* Szabadkán. A szabadkai egyetemre a *MSzó* székházából érkezett az állomány, mivel ott nem volt hely a tárolására. Az egyetem vezető könyvtárosaként és asszisztenseként az értékes anyagot hallgatóim segítségével megszereztük, mentettük meg az enyészettől. Napjainkig áttekinthető rendszere, és a kutatók számára hozzáférhető.

a terepmunka eredményeként begyűjtött röplapok száma: 10. Eredményként, úgy vélem, az elemzéssel feltárhatom a hatalmi pozíciók manipulatív stratégiáit.

A NATO-bombázások idején (mint már írtam róla az előzőekben) a Milošević vezette hatalom a nyomtatott sajtókra ható törvényekkel és cenzúrával, valamint a televízióban előre biztosított monopol helyzetével televíziós kampányt/propagandát folytatott. A szavak ereje helyett itt gyakran a szimbólumok erejére bízva a propagandahatást. Az értekezésben ezért kap jelentőséget a jó és rossz szembeállításának manipulatív, szuggesztív ereje.

4.6. A kutatás felépítése

Értekezésemben igyekszem a hipotézisekre választ kapni, vagy ellenkezőleg - cáfolni azokat. A médiacímek mint legkisebb metaszövegek ismertetése és lehetséges tipológiája mellett, kísérletet teszek a politikai szavak értékelésére, ahol a szinonim megkülönböztetéseket, valamint az eufemizmusokat és diszfemizmusokat ismertetem. A metaforákra és metonímiákra is találhatóak példák az értekezésben. A szintaktikai szempontú csoportosítás mellett az írásjelhasználatot is a politikai beszédmódok között értelmezem, kísérletet téve a két vizsgált periódus közötti esetleges eltérések megfigyelésére. Az értekezés utolsó harmadában a nem várt nyelvi jelenségek ismertetésére is sor kerül (toponimák, ismétlés, számnevek gyakorisága, rövidítések). A *Képi kommunikáció* (5.5. fejezet) címszó alatt a vizuális jelenségekkel foglalkozom (címlapfotók, röpcédulák).

Amennyiben a kritikai diskurzuselemzést a korpusznyelvészeti megközelítéssel ötvözzük, nagyobb mennyiségű adatot dolgozhatunk fel; a kutatók előítéletessége ezzel a módszerrel lecsökkenthető, valamint lehetőség nyílik a kvantitatív és kvalitatív elemzések ötvözésére is. (Mautner 2009: 123) A kvalitatív és kvantitatív elemzések kombinálásával egy adott jelenségről teljesebb képet kaphatunk. Dolgozatom célja nem értékítélet megfogalmazása, hanem a vizsgált nyelvi jelenségek minél objektívebb megközelítése.

Az értekezésben öt elemzési szempontot fejtek ki az 1999-es szerbiai NATO-bombázások idején a *MSzó* c. napilap valamint a – specifikusan erre az időszakra jellemző – röplapok szövegeinek, valamint képi ábrázolásának vizsgálatával, ezek:

1. A NEMZETKÖZI ÉS HAZAI SAJTÓ HÍRZÁRLATA (5.1. fejezet)

Arra a kérdésre keresem a választ, hogy Szerbia területén létezett-e hírzárlat a vizsgált időszakban, valamint azt, hogy ez érintette-e a magyar anyanyelvű lakosságot. A *MSzó* című napilapban megjelent cikkek alapján igyekszem rekonstruálni, hogy időrendben mikor és milyen jellegű hírzárlat akadályozta a szabad tájékoztatást. A szerbiai NATO-bombázások idején két fontos médiapolitikai-stratégia lépett életbe: az egyik, az ellenfél gyengítése szavakkal és képekkel, egyben a szerb nép dicsőítése; a másik pedig az objektív tájékoztatás ellehetetlenítése a hírzárlat bevezetésével.

2. A CÍM MINT METASZÖVEG (5.2. fejezet)

Ebben a fejezetben a *MSzó* címlapcímeinek újszerű csoportosítását végzem el a meglévő címtipológiák ismertetése után. Bańcerowski (2009) a címeket szintaktikájuk, a címben szereplő írásjelek és a főcím és alcím együttesének viszonya alapján csoportosítja. Szerinte a cím a szöveg reklámja. A címeket Pléh–Terestyéni (1980), Simon (1998) és Szikszai (2006) funkciójuk szerint csoportosítja. Nádai Julianna (2013) a Bańcerowski-féle csoportosítást a modalitás szerinti címek kategóriájával egészíti ki. A *MSzó* címeit az ismertetett csoportosítások alapján igyekeztem rendszerbe szervezni.

3. NYELVI ESZKÖZÖK A STILUSHATÁS ÉS A STILISZTIKAI HATÁSSZÁNDÉK SZOLGÁLATÁBAN (5.3. fejezet)

A fejezet a háború diskurzusait mutatja be (Sapir 1971, Edelman 2004, Dieckmann 2000b), igazolást keresve a *MSzó* címlapcímeiben a valóság elferdítésére, az expresszivitásra; értékelve a politikai szavak erejét. A szerbiai rezsím nem teremt új szavakat, hanem már meglévő kifejezéseket használ saját eszméi érvényesítésére. Más értelmet kapnak például a *válságtörzs*, *ellenséges erő*, *agresszió*, *nemzeti egység* kifejezések. Ezekkel a kifejezésekkel nem teremt a rezsím új nyelvet, csupán a beszélt nyelvi formákhoz igazodik, azzal a szándékkal, hogy minél szélesebb néptömegekhez eljusson a kimondott/leírt gondolat. A fejezetben példákat sorolok fel az eufemizálásra, expresszivitásra, a szinonim megkülönböztetésekre, és a gyűjtő szimbólumokra. A címekben megkeresem a metaforikus és metonimikus kifejezéseket.

Azokat a nyelvi jelenségeket is vizsgálom, amelyek a hatalmi propaganda eszköztárába tartoznak, azonban nem sorolhatóak a fenti csoportok egyikébe sem. Ezek a toponimák (Tóth 2011), az ismétlések, az ellentétek, a számnevek használata valamint a rövidítések alkalmazása. (Szikszainé 2006)

Ebben a fejezetben elvégzem a *Magyar Szó* c. napilap vezércikk-címeinek csoportosítását szintaktikai/szerkezeti szempontból. Az összehasonlításhoz a *MSzó* c. napilap 66 vezércikkének címét csoportosítottam szerkezet szerint (Szikszainé 2006) háború előtti, és ugyanennyit a háború utáni időszakból. A grafikusan is kimutatható összehasonlításban az egyszerű (tagolt, minimális mondat; tagolt, bővített mondat; hiányos szerkezetű mondat; tagolatlan, szerkesztett mondat) és az összetett mondatok arányát mutatom ki.

4. A CÍMEK ÍRÁSJELHASZNÁLATA (5.4. fejezet)

Ebben a fejezetben a címek írásjelhasználatának összehasonlító vizsgálatával (*MSzó* címlapcímei; háború előtt és után) arra keresem a választ, hogy az írásjelek használata meghatározó-e a sajtócímekben háború idején. Az írásjelhasználat kezd kinőni a szigorú nyelvtani funkciójából (Keszler 1985, 2004, 2006; Laczkó–Mártonfi 2004, Szikszainé 2006). Létezik szigorúan előírt írásjelhasználat, az alternatív és a nem szigorúan előírt írásjelhasználat. A háborús időszakra vonatkozóan 67 főoldal összes címét vizsgáltam (1999 márc. 24-től június 10-ig); valamint a háború utáni időszakot követő 67 címlap összes címét (1999 jún. 11-től okt. 08-ig).

5. A KÉPI KOMMUNIKÁCIÓ (5.5. fejezet)

A képi fordulat című részben azokat a vizuális eszközöket ismertetem, amelyek a *MSzó* című napilap címlapján szerepeltek a vizsgált 78 nap alatt. Kontroll csoportként a háború időszakát követő 78 címlapfotóit vettem alapul. A fotók a címlapok meghatározó, kiemelt alkotóelemei, úgy gondolom, nélkülük hiányos lett volna az elemzés. Az értelmezéshez elsősorban Bugarski (2002) sajtóértelmezési írását, Schapiro (2004) médiafotókról írt tanulmányát, ill. W.J.T. Mitchell (2008) szavak és képek politikai értelmezéséről szóló szövegét vettem alapul. A képi fordulat címszó alatt foglalkozom a politikai röpcédulák nyelvi/szimbolikus valóságával az 1999-es miloševići korszak (elsősorban a NATO-bombázások) idején. A röplapok a NATO és az Ellenállás-mozgalom (Otpor/Отпор) termékei; a szerb

hatalom sajtópropagandát folytat, viszont ezek a szórólapok sokat rontanak a hatalmi elit képén. A rölapokon a szójátékokat/ címkeszerű megnevezéseket, a tipográfiai kiemeléseket és a szimbólumokat/ vizuális eszközöket vizsgálom meg.

5. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

5.1. A nemzetközi és hazai sajtó hírzárlata⁵²

A disszertációban gyakran esik szó a cenzúra fogalmáról. A latin *censura*, („vizsgálat”) szóból származik. A *Magyar etimológiai szótárban* a cenzúra jelentése a „sajtóközlemények és megjelenésre szánt könyvek előzetes elbírálása politikai és erkölcsi szempontok szerint állami hivatal által”; ‘maga a hivatal, amely Magyarországon 1848-ban szűnt meg.’ – cenzor: ‘az elbírálást végző hivatalnok’.” (Tótfalusi 2001)⁵³

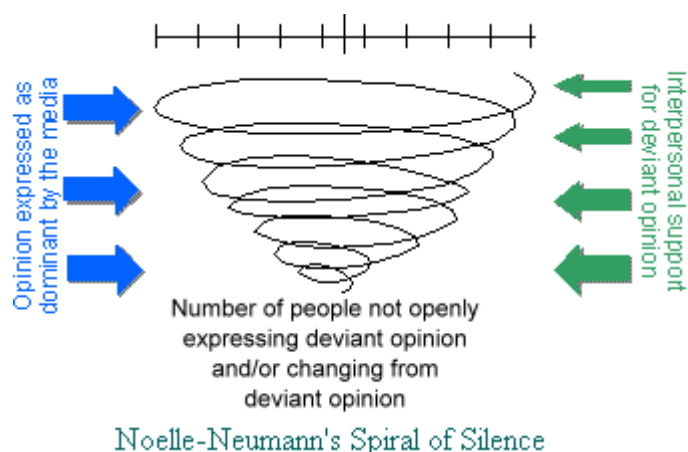
A politikai hatalom a cenzúrát az emberek nézeteinek, véleményének irányítására használja. (Bajomi 2006, Bajomi–Horváth 2015) Az 1999-es bombázások idején a politikai hatalom a következő cenzúratípusokat alkalmazta:

- burkolt cenzúra (hivatalosan nem ismeri el a cenzúrát, viszont alkalmazza);
- nyílt cenzúra (háborúk idején jogszabályban elő is írhatják);
- politikai cenzúra (az állam és a pravoszláv egyház is gyakorolta);
- társadalmi cenzúra (a domináló közvélemény alkotja).

A társadalmi cenzúra volt a politikai cenzúra mellett a legerőteljesebb. *Noëlle-Neumann* hallgatáspirál-elmélete szerint „...azok az emberek, akik úgy érzik, a véleményük megértésre talál a közvéleményben, előszeretettel hangoztatják álláspontjukat, ám azok, akik úgy érzik: *különvéleményt* képviselnek, a társadalmi elszigetelődéstől tartva inkább csendben maradnak, vagy megváltoztatják nyilvánosan hangoztatott véleményüket. Másképpen: elválik egymástól az emberek magánszférában – családi, baráti körben – és a nyilvános szférában hangoztatott véleménye. Így egyfajta hallgatási spirál alakul ki: a domináns vélemény megerősödik, az ellenvélemény marginalizálódik. A média tehát azáltal gyakorol hatást az emberekre, hogy azt a benyomást kelti bennük: véleményükkel kisebbségbe szorulnának.” (Bajomi 2006: 72)

⁵² Részlet Takács Izabella: „*A beszéd arra való, hogy elrejtjük vele gondolatainkat*”. *Suttogópropaganda Szerbiában a NATO-bombázások idején.2013.* In.= Nyelvhasználat a médiában. Szerk.: Gecső–Sárdi. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 188–194. cikkéből.

⁵³ <http://www.szokincshalo.hu/szotar/?qbetu=c&qsearch=&qdetail=1426>

8. kép: Noelle–Neumann hallgatáspirál-elmélete.⁵⁴

A modell szerint az egyén ösztönösen a többség véleményéhez csatlakozik, hiszen az emberek számára fontosabb az, hogy mások elfogadják őket, mint egyéni véleményük hangoztatása. Ezáltal az emberek magatartása változik, még akkor is, ha véleményük változatlan marad. A cenzúra is a propaganda gyakran alkalmazott eszköze. „Talán pontosabb azonban, ha úgy fogalmazunk, hogy a propaganda és a cenzúra ugyanannak az éremnek a két oldala: a propaganda egyes nézetek előtérbe helyezése más nézetek kárára, a cenzúra pedig egyes nézetek elnyomása más nézetek javára. A propaganda és a cenzúra célja ugyanaz: a célközönség indoktrinálása. Ugyanaz az alapjuk is: az a feltevés, hogy az emberek elhiszik a médián keresztül hozzájuk eljuttatott üzeneteket”. (Bajomi–Horváth 2015: 83)

Azoknál a tömegkommunikációs eszközöknél, ahol a szabad újságírást gyakorolták, vagy a szemben álló felek érveit ismertették (nem kizárólag a szerb hatalomért), illetve nem hódoltak be a felsorolt cenzúra bármely típusának, azokat a hatalmi szervek egyszerűen megszüntették vagy „kitakarták” információs műsorait. Bajomi szerint (2005) bármilyen egyértelműnek is látszik a sajtószabadság fogalma – amelyet a leggyakrabban a szabad szólás és a szabad tájékozódás jogaként definiálnak, mégsem egyértelmű még a posztkommunista demokráciákban sem. Sajtószabadságként a cenzúra hiányát értelmezik, de mint fentebb is olvasható, a cenzúra több módon is megjelenhet. Az ENSZ által 1948-ban elfogadott Egyetemes emberi jogok nyilatkozatának 19. cikkelye kimondja: „Minden

⁵⁴ Az ábrázolt hallgatáspirál forrása: https://www.utwente.nl/en/bms/communication-theories/sorted-by-cluster/Mass-Media/spiral_of_silence/ (letöltve: 2018.04.04.)

személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást, és hogy határokon való tekintet nélkül kutathasson, átvihessen és terjeszthessen híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon.” Mindezen emberi jogok sérültek az 1999-es évek Jugoszláviájában. A sajtócenzúra meglétéről de La Brosse 2003-ban írt jelentése tanúskodik (l. a fejezet végén részleteit fordításban), ezért szükségesnek éreztem, hogy a korpuszban fellelhető adatokkal igazoljam, hogy nem csak a szerb médiaszolgáltatók, hanem a magyar nyelvű hírsatornák is a rezsim cenzúrájának áldozatává váltak.

A bombázások idején tapasztalt nemzetközi és hazai sajtó hírzárlatát egy forrásból: a *MSzó*-ban megjelent információk alapján kísérlem meg összeállítani 1999. március 24. – 1999. június 10-ig tartó időszakban. A szerb nemzeti lapok nem is foglalkoztak a kisebbségi adásügyi helyzettel, vagy szankciókkal, ami a magyar anyanyelvű polgárokat érintette a Vajdaságban. Ezért azokat a *MSzó*-ban megjelent híreket gyűjtöttem össze, amelyek a szerbiai lakosokat érintő cenzúráról szóltak. A lap címdalán erre vonatkozó információk nem jelentek meg, hanem többnyire a belföldi hírekkel foglalkozó harmadik oldalon. A továbbiakban ezeket a napilapból tartalomelemzéssel meglelt adatokat ismertetem.

A NATO-beavatkozások során a médiára igen erős presszió nehezedett. A beavatkozás második napján a következő cikk jelent meg a *B92 Rádió*⁵⁵ (*Radio B92*) bezűntetéséről: „A szövetségi Tájékoztatási Minisztérium határozata alapján tegnap 2.50 órakor bezűntették a *B92 Rádió* műsorának sugárzását, Veran Maticót, a rádió fő- és felelős szerkesztőjét pedig informatív beszélgetésre bekísérték a belgrádi rendőrségre – erről tájékoztatott Bojana Lekić, a *B92 Rádió* informatív műsorának szerkesztője” (*MSzó*. 1999. 03. 25.: 4). A következő hasonló hír március 27-én látott napvilágot, amikor elhallgatott a *021-es Rádió* (*Radio 021*).⁵⁶ A határozat indoklásában az állt, hogy „a rádióállomás nem fizette az idei év februárjára a hullámhossz ideiglenes használatának térítését.” (*MSzó*. 1999. 03. 27.: 3) *A Független Elektronikus Médiumok Szövetsége* ekkor már hangot ad tiltakozásának,

⁵⁵ A *B92 Rádió* az 1990-es években is a független újságírásra törekedett, közvetítette a szerb politika mellett a Nyugat politikai állásfoglalását is. 1998-ban elnyerte a *Free Your Mind*-díjat a szabad újságírásért és emberi jogokért folytatott küzdelemben.

⁵⁶ A *Radio 021* (a 021-es szám, Újvidék hívószáma, jelezve ezzel is, hogy lokális rádióról van szó) a független, pártmentes tudósítást vallja magáénak 1997-es alapítása óta.

hangoztatva, hogy az eddig betiltott rádióállomások nem sértették meg az objektív tájékoztatás szabályait. A *Radio 021* beszüntetése után két nappal a rádió elindítja honlapját, hogy valamilyen módon kapcsolatot tartson hallgatóságával.

Nemcsak a hazai hírműsorokat szankcionálták, hanem ápr. 9-én a budapesti *RTL Klub* műsorát is lekapcsolták a kábelhálózatról. Erről a „Telekom Srbija szabadkai vezérigazgatója lapunknak elmondta, minisztériumi rendeletre szüntették be az RTL Klub műsorát, mert ez az adó huzamosabb ideig kifejezetten ellenségesen kezelte a Jugoszláviával kapcsolatos híreket.” (*MSzó.* 1999. 04. 29.: 3) Április 23-án a NATO-légítámadások során lerombolták a *Szerbiai RTV (Radio televizija Srbije)* épületét. Május 14-én jelent meg egy cikk „A médiumok erősebbek a fegyvereknél” címmel, melyben dr. Živorad Smiljanić, a Vajdasági Képviselőház elnöke topolyai látogatásakor – többek között – ezt nyilatkozta: „Olyan egy háborúban sem történt meg, ami most, hogy megölik az újságírókat, miközben a Nyugat azzal kérkedik, hogy milyen nagy a sajtószabadság. Nekünk itt azelőtt sokkal nagyobb szabadságunk volt, és az egész világnak elmondtuk az igazságot. Ezért lerombolták a tévéadókat és -stúdiókat, megölték az újságírókat. Ők pedig bemutatják az állítólagos menekülteket, akikről aztán kiderül, hogy csak statiszták, és ötven dollár fejében állnak kamerák elé” (*MSzó.* 1999. 05. 14.).

Április 24-én minden bejelentés nélkül az *MTV1*, *MTV2*, *TV2* és *Duna TV* informatív műsorainak idején kapcsolták ki a szolgáltatók a műsorsugárzást. Kasza József, a VMSZ (Vajdasági Magyar Szövetség) akkori elnöke hangot is adott a külföldi sajtóban erről a diszkriminációról. Ennek következményeként néhány napon belül visszakapcsolták az említett csatornákat, viszont továbbra is hiányos volt a hírszolgáltatás, vagy a kábeltelevízió ideiglenes „zavarai” miatt, vagy az áramszünetek miatt semmilyen hírforrás nem volt elérhető. A szabadkaiak ideiglenes hírzárlatát követően megoldódni látszott a probléma, de a sugárzás megkezdése után Zentán kezdődött meg a magyar televíziók hírtakarása: „...jóval a híradók kezdete előtt megjelent a takarás, aláfestésként a belgrádi híradó hangja” – írta B. M. a *MSzó* hasábján (*MSzó.* 1999. 05. 01.: 3).

Május 4-ére virradóra a NATO-erők eltalálták az *Újvidéki Televízió* épületét.

A nemzetközi sajtó karanténjáról olvashatunk de la Brosse hágai törvényszéknek írt jelentésében (2003). Az első légicsapásokat követően Belgrádban kb. harminc külföldi újságírót fogtak el, akiket előzetes meghallgatások után

kiutasítottak Jugoszláviából, először a *Libération* és a *Le Soir* tudósítóját, az *ABC News* producerét és a *Washington Post* újságíróját. A szerb hatalom ezzel egyidejűleg igyekszik elzárni a képek sugárzását azzal, hogy megszüntetik az UER szatellit adóját, valamint utasítják a *RTS*-t (*Szerb Rádió- és Tévéállomás*), hogy az amerikai CNN-nek ne engedélyezze tudósításaik közvetítését. De la Brosse jelentésében arról is beszámol, hogy a legösszetettebb helyzet Koszovó területén alakult ki (és fővárosában, Prištinában), melyről a Tájékoztatási Minisztérium május 25-én a következő közleményt adta ki: „a Szerbia védelméről írt 8. törvénycikkely értelmében, a Tájékoztatási Minisztérium a következő rendeletet hozta: ki kell üldözni az idegen tájékoztatási eszközök újságíróit, azon országokét, akik részt vettek a NATO-agressziókban országunk ellen, vagy akiknek területeit ilyen célokra használták fel a NATO-erők.”⁵⁷ Az egyetlen újságíró Paul Watson volt a *Los Angeles Times*től, akinek a 78 nap alatt sikerült bejárnia Koszovót, és a bombázások idején tudósítani, míg a többi sajtóképviselő visszahúzódott Macedóniába, Albániába és Montenegróba, így csak a menekültügyi helyzetről tudtak tudósítani.

Ebben az időszakban (bombázások ideje) Slobodan Milošević rendkívül ritkán nyilatkozik a sajtónak, a tárgyalások, amelyek a bombázások beszüntetését szorgalmazta, leggyakrabban Oroszország (Csernomirigyin szerepel közvetítőként), Franciaország, Finnország, Görögország, Kína (miután Belgrádban bombatalálat éri a kínai nagykövetség épületét) képviselői és az USA között történtek. 1999. május 15-én Slobodan Milošević egy rövid nyilatkozatának részletét olvashatjuk a sajtóban, melyben az ország vezetőivel folytatott megbeszélésen megállapították, hogy „Koszovóban béke van, amit csak a NATO légiereje zavar meg az állandó bombázásokkal. Két párhuzamos folyamatról van szó: egyrészt állami szerveink intenzíven dolgoznak az élet normalizálásán, a humanitárius problémák megoldásán, a menekültek visszatérésén, másfelől a NATO éjjel-nappal bombáz.” (Tanjug jelentése: *MSzó*. 1999. 05. 15: 1) Ennek fordítottjáról olvashatunk W. Cohen (L. 3. o.) nyilatkozatából, ahol az ÉN – MI szembeállításában a jó és rossz szereposztása fordítottan szerepel.

⁵⁷ Saját fordítás. Eredeti szöveg: „na osnovu člana 8 Zakona o odbrani Republike Srbije, Ministarstvo za informisanje izdaje sledeći nalog: da se proteraju novinari inostranih sredstava informisanja iz zemalja koje učestvuju u agresiji snaga NATO-a na našu zemlju, ili čija je teritorija za nju korišćena”.

Az ismertetett események, nyilatkozatok bizonyítják, hogy a hatalom a Vajdaságban élő magyar lakosok számára ellehetetlenítette a (belföldi és külföldi) hírek követését, más nézőpontok, álláspontok szabad „áramlását”. A fentebb ismertetett szankciók az adatok alapján kronológiailag az alábbi eseménysort rajzolják ki:

- 1999.03.25. A *B92 televízió* adásának megszüntetése;
- 1999.03.27. A *021 rádió* adásának megszüntetése;
- 1999.04.09. Az *RTL Klub* magyar televízió adásának megszüntetése (arra hivatkozva, hogy egyoldalúan tájékoztatja a közvéleményt a háborús eseményekről, és nem objektív a szerb néppel szemben);
- 1999.04.23. A szerbiai *RTV* állomását NATO-találat éri.
- 1999.04.24. Az *MTV1*, *MTV2*, *TV2* és *Duna TV* informatív műsorainak „letakarása”.
- 1999.05.04. bombatalálat éri az Újvidéki Rádió és Televízió épületét;
- Koszovó: a *CNN*-t és az idegen újságírókat is kitiltják (*Los Angeles Times* az egyetlen, akinek a tudósítója maradhat).

A fejezetben a nemzetközi és hazai sajtó hírzárlatát részletesen bemutattam, a *MSzóban* megjelent cikkek tartalmára támaszkodva forrásként. A napilapban konkrét adatok vannak az időbeli hírzár-megjelenésekre. Ezen felül lényegesnek tartottam, hogy a fejezetben a szerbiai médiára nehezedő presszióra is kitérjek, hiszen ott is voltak olyan tömegkommunikációs eszközök, amelyek a független tájékoztatásért harcoltak, nem a kormány szócsöveként szerettek volna működni (*B92 televízió*, *021 rádió*). Rendkívül fontos ismerni egy független (és háborús eseményeket követő) nyelvész véleményét is a médiamanipulációról, történetesen Renaud de La Brosse 2003-ban írt jelentését fordítottam le a könnyebb értelmezhetőség kedvéért.⁵⁸ A jelentés a Nemzetközi Bűnügyi Törvényszék régi Jugoszlávia bűnügyeivel foglalkozó bizottságának felkérésére íródott (s.f.):

⁵⁸ Renaud, De La Brosse 2003. Political Propaganda and the Plan to Create a „State for all Serbs”. *Consequences of Using the Media for Ultra-Nationalist Ends. (Politička propaganda i projekt “Svi Srbi u jednoj državi”: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe.)* = http://hague.bard.edu/reports/de_la_brosse_pt1.pdf (letöltve: 2016.10.10.) Megjegyzés: A könnyebb értelmezhetőség érdekében a szövegben található lábjegyzetek zárójelben olvashatóak.

„Új háború »a szerb nép ellen«⁵⁹

97. Az a propaganda, amely a többarcú ellenség gyűlöletén alapul, annak a propagandának folytatása, ami a kilencvenes évek elején a volt Jugoszlávia feloszlásához vezetett. Elvégre – Jacques Sémelin kutató véleménye alapján – ez a propaganda direkt módon illeszkedik Szerbia történelmébe, és ez, ahogyan írja, »*legalább a II. világháború óta így van*«. (Les médias dans la guerre au Kosovo” /„Sajtó és háború Koszovóban”/ In.: *Le Monde*, 1999. jún. 25.,17.o.) A miloševići-rezsim prioritása az adott pillanatban valóban az, »*hogy a közvéleményt meg kell győzni arról, hogy a NATO a szerb nép ellen folytat harcot, és nem a rezsim, és annak harci gépezete ellen.*« (Hartmann, Florence „Une semaine devant la télévision serbe” /„A hét napjai a szerb televízióval”/ In.: *Le Monde Télévision*, 1999.április 4-5. 5.o.)

98. Ez a megállapítás megmagyarázza, hogy a szerb média miért ignorálja Koszovó drámáját, a kormány, amely elutasítja a szövetséges országok újságíróinak, hogy tájékoztassanak a háborúról, miért szervez nekik külön konvojt, hogy egy láthatatlan F-117-es amerikai repülő roncsait megmutassa nekik, ami vagy technikai okok miatt zuhant le, vagy a légvédelmi egység erői lőtték le... És a legkisebb »járulékos veszteség«, amelyért a szövetségi légierő felelős, az, ahogyan a média erről értesül, célzottan, úgy befelé, mint kifelé, hogy lefedje azt az álláspontot, hogy valóban a civil lakosság ellen irányul a háború.⁶⁰

99. Általánosságban véve, a központi propaganda mellőzve a tényeket a saját »valóságát« hozza létre, mint ahogy ezt – többek között – bizonyítja Slobodan Milošević és Ibrahim Rugova koszovói vezető találkozója is a RTS közvetítésében, utóbbi erre az alkalomra házi őrizetéből megszabadítottak. Ezt a találkozót Prištinában játszották el; különös és szürreális beszélgetés, amelynek célja, hogy biztosak legyünk abban, hogy a szerb fél kész párbeszédet folytatni akkor is, amikor a terepen intenzíven folynak az etnikai tisztogatások.⁶¹

⁵⁹ Szerb szöveg: „97. Ta ratna propaganda, koja počiva na mržnji prema neprijatelju koji ima više lica, nastavak je propagande koja je pratila raspad bivše Jugoslavije početkom devedesetih godina. Uostalom, po mišljenju istraživača Jacquesa Sémelina, ta propaganda direktno se uklapa u istoriju Srbije, i to, kako on piše, istoriju „*barem od Drugog svetskog rata*”. Prioritet Miloševićevog režima u tom je momentu zaista *ubediti javno mnenje da NATO vodi rat protiv srpskog naroda, a ne protiv režima i njegove ratne mašine.*” (i.m.)

⁶⁰ Szerb szöveg: „98. Ova konstatacija objašnjava zašto srpski mediji nastavljaju da ignorišu dramu Kosovara, zašto režim, koji odbija da novinarima iz savezničkih zemalja dozvoli da izveštavaju o ratu, organizuje specijalno za njih konvoj da bi im pokazao olupinu jednog američkog nevidljivog aviona F-117 koji se srušio zbog tehničkog kvara ili ga je oborila protivvazдушna odbrana ... I najmanja „kolateralna šteta” za koju je odgovorna saveznička avijacija biva medijski eksploatisana, ciljano kako unutra tako i prema spolja, a da bi se potkrepila ideja da se stvarno radi o ratu protiv civilnog stanovništva.” (i.m.)

⁶¹ Szerb szöveg: „99. Opšte uzev, režimska propaganda ignoriše činjenice i proizvodi sopstvenu „stvarnost”, kao što to, između ostalog, pokazuje sastanak Slobodana Miloševića i kosovskog lidera Ibrahima Rugove emitovan na RTS-u – koji je za tu priliku izveden iz kućnog pritvora u Prištini;

100. Tehát, az első légitámadásoktól a béketerv bejelentéséig, a szerb média azt a propagandát közvetíti, ami az egyszerű és tényszerű igazságot helyettesíti (Ha pontosabb és részletesebb áttekintést szeretnénk kapni arról, hogy a rezsim propagandája hogyan interpretálta a tényeket, akkor nézzük meg a »*Vu r la télévision serbe*« /»A szerb televízió látta«/ című krónikát, amit a *Le Monde* újságírója, Hector Forest készített április elejétől egészen a béketerv bejelentését követező év júniusáig.). (Slobodan Milošević) korlátozza a független beszédet, ami megvilágosíthatná a szerb közvéleményt, az Atlanti Szövetség beavatkozásáról, ellehetetlenít mindenféle tiszteletet és egyensúlyteremtést az információk kezelésével és a koszovói konfliktussal kapcsolatban.⁶²

A nemzetközi sajtó karanténja

101. A hazai sajtó bekebelezésével párhuzamosan, a NATO-bombázások kezdetén, a szerb fél Koszovó és Szerbia területén a külföldi újságírók munkavégzésének megszámlálhatatlan tárgyilagos akadályoztatásával gyorsan és teljes mértékben ellehetetleníti az információkhoz való hozzáférést.⁶³

102. Közvetlenül az első légitámadások után a szerb rendőrség kb. harminc nyugati újságíróat fog el Belgrádban, akik többségét a kihallgatások után kiutasítják Jugoszláviából (*Libération*, 1999. március 22. 5.o. vagy: *La Lettre de Reporters sans frontières*, 1999. május, 138. szám 4.o.): ez történt a *Libération* tudósítójával, *Le Soir* lap tudósítójával, *ABC News*a szerkesztőjével, valamint a *Washington Post* újságírójával...⁶⁴

103. Emellett, a szerb hatalom a szabad vizuális tájékoztatást is igyekszik megakadályozni, azzal, hogy lezárják az EU rádiódifúziós csatornáit (UER/EBU), valamint a szerbiai RTV-nek megtiltja, hogy az amerikai *CNN*-nek nyújtsion

čudnovat i nadrealan razgovor čija je svrha da se poveruje u srpsku spremnost da se obnove pregovori u trenutku kada se na terenu intenzifikuju operacije etničkog čišćenja.” (i.m.)

⁶² Szerb szöveg: „100. Dakle, od prvih vazdušnih udara do najave mirovnog plana, srpski mediji će prenositi propagandu koja zamenjuje jednostavnu činjeničnu istinu, dok disciplinovanje nezavisnih glasova koji jedini mogu da prosvete srpsko javno mnjenje onemogućava bilo kakvo poštenje i uravnoteženost u tretmanu informacija o sukobu na Kosovu i o intervenciji Atlantskog pakta.” (i.m.)

⁶³ Szerb szöveg: „Karantin za međunarodnu štampu

101. Paralelno sa upokoravanjem domaće štampe, sa početkom vazdušnih udara NATO-a, srpska strana, putem nebrojenih objektivnih ograničenja na vršenje novinarske profesije, stranim novinarima vrlo brzo gotovo sasvim ili sasvim onemogućava pristup informacijama na terenu u Kosovu i Srbiji.” (i.m.)

⁶⁴ Szerb szöveg: „102. Odmah nakon prvih udara, srpska policija u Beogradu hapsi tridesetak zapadnih novinara koji će nakon ispitivanja, u većini slučajeva biti proterani iz Jugoslavije: to se dogodilo u prvom redu sa dopisnicom lista *Libération*, dopisnikom lista *Le Soir*, producentom *ABC News*a, odnosno novinarom *Washington Posta*...” (i.m.)

technikai szolgáltatásokat a saját műsoraik közvetítéséhez (*Le Monde* 1999. március 26.).⁶⁵

A fordítás a teljes szövegnek csupán egy részére tér ki arra a nyelvi manipulációra, ami a szerb nemzetet érintette. Az értekezésben arra igyekeztem rámutatni, hogy a magyar kisebbség hatványozottan érzekelte a sajtószabadság jogainak megsértését. Renaud de La Brosse 2003-ban írt jelentése a volt Jugoszláviában zajló nyelvi manipulációról nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy tényszerűen bizonyítható legyen a Nemzetközi Bűnügyi Törvényszék előtt a nyelvi propaganda megléte.

Napjainkig vita tárgyát képezi, hogy a média mennyiben vett részt a háborús propaganda népszerűsítésében. A verbális bűncselekmények még mindig szubjektíven ítélendő bűncselekmények. A törvényhozó döntésétől függenek.

5.2. A cím mint metaszöveg

5.2.1. A címek típusainak csoportosítása

„A cím a mű névjegye, s mint a bemutatkozásnál, itt is döntő lehet az első benyomás” (Kemény 1989: 101).

Ebben a fejezetben a *Magyar Szó* címlapcímeinek csoportosítását végzem el a meglévő címtipológiák ismertetése után. A címek tartalmi csoportosítását (5.2.2. rész) előkutatásának tekintem, amelynek nem a kvantitatív mérés a célja, hanem egy lehetséges tipológia felvázolása. A legkisebb metaszövegből, a címből kiindulva vizsgálom az újságcikkek szalagcímeit. A címadás nyelvi stratégiáit ismertetem a *MSzó* c. napilap számainak főoldalán 1999. március végén, ill. áprilisában, a NATO-bombázások ideje alatt. Mivel értekezésem a sajtócímek tartalmi- és a diszkurzív értelmezésével foglalkozik, szükségesnek tartom az elemzés tárgyát képező címek típusának ismertetését.

Azért lesz ez jelentőssé, mert megfigyelhetjük a címadás politikáját, retorikáját, hatásmechanizmusát a NATO-bombázások kezdeti szakaszában. A szövegeknek – s ezáltal a címeknek is – stratégiai pozíciójuk van. Nem

⁶⁵ Szerb szöveg: „103. Uporedo s tim, srpske vlasti nastoje da spreče slobodnu cirkulaciju slika, tako što zatvaraju satelitski predajnik *Evropske unije za radiodifuziju (UER /EBU)* odnosno dajući *Radio-televiziji* Srbije nalog da američkom *CNN*-u uskrati korišćenje tehničkih usluga za emitovanje svojih reportaža.” (i.m.)

véletlenszerűen kerülnek főoldalra fentről lefelé haladva, fontossági sorrendbe rendezetten a címlapokra a hírek, hanem megfontoltan. Amennyiben képillusztáció is társul hozzájuk és/vagy képfelirat, ez még erőteljesebbé teszi a figyelemfelkeltő szándékot. Kiindulásként elfogadom, hogy a cím a szöveg kiemelt tartalma, reklámja. Szikszainé (2006) szerint a cím a szöveg globális kohéziójának része, Tolcsvai (2001) elmélete szerint a címek **rendkívül fontos** a metatextuális és a tartalmi funkció.

Bañcerowski (2009) a címeket szintaktikájuk, a címbe szereplő írásjelek és a főcím és alcím együttesének viszonya alapján csoportosítja. Funkció szerinti csoportosítást végez Pléh–Terestyéni (1980), Simon (1998) és Szikszainé (2006). A *Magyar Szó* címeit az **ismertetett** csoportosítások alapján igyekeztem rendszerezni.

A címek tudományos elméletével a titrológia foglalkozik. A cím a szöveg reklámja, hiszen: „A sajtóban megjelent cikkeknek célja nemcsak az adott valóságos fragmentum hű bemutatása, hanem olyan manipulációs szándékkal kódolt információ (dezinformáció) prezentálása is, amelyet a vevőknek valódinak kell tekinteniük.” (Bañcerowski 2009: 469)

Bañcerowski szerint a cím három funkciót tölthet be:

- a) nominatív (megnevező) – funkciója a szöveg megnevezése;
- b) deskriptív funkció – a szöveg tartalmáról szól, metainformációt közöl róla;
- c) pragmatikai funkció – meggyőzést gyakorol az olvasóra.

A jó cím tömör, magába foglalja a cikk tartalmát, valójában a globális koherencia eszköze.

Több tipológia is foglalkozik a címek klasszifikálásával. Ezt is rugalmasan kell kezelni, mint minden tipológiát, hiszen az újságcímek nem azonosak a szépirodalmi szövegekkel, mégis ebben a csoportosításban találkozhatunk vele leggyakrabban. Ezek a tipológiák segítik a *MSzó* című napilap címeinek lehetséges rendszerezését. Az újságcímeket több szerző is tipizálta. Pléh–Terestyéni (1980) szerint léteznek: leíró, tömör, kérdésseltevő és szenzációs címek. A címek három alapszerkezete: a hiányos mondat, a teljes mondat és a nominalizáció.

A címek funkciója szerint négy alaptípus különböztethető meg (Pléh–Terestyéni 1980, Simon 1998, Szikszai 2006):

- témamegjelölő,

- címkeszerepű,
- reklámszerepű
- és műfajjelölő címek.

Bañcerowski (2009) egy más típusú címfelosztást ismertet:

A) A címeknek szintaktikai szempontból különféle alakja lehet:

- egyszerű és összetett főnév,
- főnévi alaptagú és más típusú szintagma,
- két vagy több főnévből
- és határozói igenévből álló.

Mondatszerkezet szempontjából:

- egyszerű mondat
- és összetett mondat.

B) A címekben szereplő írásjelek alapján

C) Főcím és alcím együttese

Nádai (2013) a Bañcerowski-féle csoportosítást a modalitás szerinti címek kategóriájával egészíti ki:

A) Modalitás szempontú csoportosítás:

- leíró vagy eseményközlő
- és kérdésfelvető címek.

Azért tartom fontosnak a tipológiák ismertetését, mert a *MSzó* c. napilap címeinek elemzésénél az említettek felhasználásával alakult ki a lehetséges besorolásuk, rendszerezési lehetőségük. Az ismertetett címtipológiákba történő rendszerezés során döntöttem a mondatok szerkezetének és modalitásának, valamint a címek írásjelhasználatának vizsgálata mellett.

5.2.1.1. A *Magyar Szó* című napilap címeinek tipológiája

Az ismertetett tipológiák alapján elemzési lehetőségnek a bombázások kezdetétől számítva április 30-ig olyan csoportosítási lehetőséget állítottam fel, amelybe a címlapcímek többsége besorolható. Ez 1999. március 24-től 1999. április 30-ig 60 cím besorolási lehetőségét kínálta. Természetesen, ez a csoportosítás egy

a lehetséges kategorizálások közül. A tipológia létrehozása egy előfeltételezést igyekszik igazolni: azt, hogy a címek funkciója, szintaktikai, modalitás szerinti, illetve főcím és alcím viszonya szerinti csoportosítása, típusbeli hangsúlyosságokat vagy éppen hiányosságokat tesz kimutathatóvá.

A) Funkció szerint négy alaptípust különböztetünk meg (Pléh–Terestyéni 1980, Simon 1998, Szikszai 2006):

- témamegjelölő címek alatt értjük azokat a címeket, amelyek a szöveg, cikk tartalmának témáját vetítik előre pl. *Rendelet az állami szervek munkájáról* [MSzó márc. 26.], *Kormányközlemény* [MSzó ápr. 09.];
- címkeszerepű címeknek nevezzük a rövid, egyszavas, általában nyomatékos érzelmi töltettel rendelkező címeket. Ilyen egyszavas címekkel nem találkozunk a vizsgált időszakban, azonban címkeszerepűnek tekinthető a következő cím:

9. kép: [MSzó 1999. ápr. 17.]

- a reklámszerepű címek célja a figyelemfelkeltés, meghökkentés, azonban az újságcímek meghökkentő fordulatait az események diktálják, nem jellemzőek

a címadásra. Előfordult egy bibliai utalás, ami ide sorolható: *A hatodik csapás Újvidékre* [MSzó ápr. 08.];

- a műfajjelölő címekben maga a cím tartalmazza a műfaj meghatározását pl. *Rendelet az ellátásról* [MSzó márc.31.], *Imádság a békéért* [MSzó ápr. 04.], *Milutinović nyilatkozata* [MSzó ápr. 16.].

Az újságcímek jelentős része nem kategorizálható be a funkció szerinti felosztásba, azonban kibővíteném a:

- szlogenszerű jelmondatok kategóriájával pl.: *Jugoszlávia politikájának alapelve minden polgár és nép egyenjogúsága* [MSzó ápr. 01.], *A német terv* [MSzó ápr. 15.].

B) Szintaktikai szempont alapján:

- Egyszerű mondat: *Washington nem reménykedik tovább* [MSzó márc. 24.], *A kormány kihirdette a hadiállapotot* [MSzó márc. 26.], *Rendezett az ellátás* [MSzó márc. 30.], *Csak kis előrelépések lehetségesek* [MSzó ápr. 01.], *Nyugdíj szombaton* [MSzó ápr. 01.], *Rugova politikai megoldást sürget* [MSzó ápr. 06.], *Módosulhat a nemzetközi béketerv* [MSzó ápr. 08.], *Folytatódnak a légicsapások* [MSzó ápr. 11.], *Alig maradt híd a Dunán* [MSzó ápr. 22.] stb.
- Egyszerű, hiányos mondat: *A csodában bízva* [MSzó márc. 24.], *A NATO-támadás harmadik hulláma* [MSzó márc. 27.], *Orosz támogatás* [MSzó márc. 28.], *A húsvéti hajnal fénye* [MSzó ápr. 04.], *Soha gyászosabb húsvétot* [MSzó ápr. 06.], *Kiprianu Belgrádban* [MSzó ápr. 09.], *Harmadszor a pancsovai finomító ellen* [MSzó ápr. 14.], *Polgári ENSZ-megfigyelőket* [MSzó ápr. 15.] stb.
- Összetett mondat: *Pánik nincs, de nyugalom sem...* [MSzó márc. 28.], *Reméljük, hogy a húsvétot békében ünnepelhetjük* [MSzó márc. 30.], *Gyenge diplomácia, folytatódó támadások* [MSzó ápr. 01.], *Heves bombázások, élénkülő diplomácia* [MSzó ápr. 15.] stb.

C) Főcím és alcím együttese⁶⁶

A megfigyelt főoldalak jelentős részén jellemző a főcím és alcím együttes megjelenése. Az alcímek többnyire az összevont tematikájú cikkek tartalmi kiemeléseként szolgálnak, vagy csupán magyarázzák a főcímet:

Oroszország a BT összehívását kérte

Jelcin: Clintont meg kell állítani [MSzó márc. 25.]

Folytatódik a NATO agressziója

Milošević a legfelsőbb állami vezetéssel tanácskozott – Intézkedések az ellátás megszervezésére – A hadsereg közleménye szerint ötven katonai objektumot ért támadás [MSzó márc. 26.]

Bátran és becsülettel

A JK⁶⁷ vezérkarának közleménye [MSzó márc. 27.]

LEÁLLT A HAJÓFORGALOM A DUNÁN

Megsérült a beškai híd is [MSzó ápr. 02.]

A NATO-TÁMADÁS TIZENHARMADIK NAPJA**Soha gyászosabb húsvétot**

A húsvétvasárnapra és - hétfőre virradó éjjel az eddigi leghevesebb rakétatámadás történt jugoszláviai célpontok ellen [MSzó ápr. 06.],

Jobb munkaeredményeket!

A NATO-támadásokra a legjobb válasz, hogy az eddiginél többet dolgozzunk, mondta Slobodan Milošević [MSzó ápr. 11.]

Lőtték az elnöki rezidenciát

Romokban a Milošević család dedinjei villája – A hajnali támadáskor senki sem tartózkodott otthon – Csernomirigyin orosz Kosovo-megbízott belgrádi tárgyalásai [MSzó ápr. 23.]

⁶⁶ A fejezetben idézett címek tipográfiája a sajtóban megjelent formát igyekszik tükrözni, ezért jelennek meg az aláhúzások, a félkövér betűtípusok stb.

⁶⁷ JK = Jugoszláv Köztársaság.

D) Modalitás szempontú csoportosítást:

- Leíró vagy eseményközlő címek: *A BT elvetette az orosz határozattervezetet* [MSzó márc. 27.], *Csökkent a bűncselekmények száma* [MSzó márc. 27.], *A NATO-légi erő lerombolta az újvidéki régi hidat* [MSzó ápr. 02.], *Folytatódnak a légitámadások* [MSzó ápr. 11.], *Jugoszlávia elutasítja Annan javaslatát* [MSzó ápr. 18.], *Lerombolták a harmadik újvidéki Duna-hidat* [MSzó ápr. 27.];
- Kérdésfelvető címek: *Összehívják az ENSZ-közgyűlést?* [MSzó márc. 28.], *Benzinjegyek hétfőtől?* [MSzó ápr. 01.], *Előtérbe kerül a diplomácia?* [MSzó ápr. 09.], *Szombaton és vasárnap is lesz tanítás?* [MSzó ápr. 20.], *Döntés május végén?* [MSzó ápr. 25.], *Elmozdulás a rendezés irányába?* [MSzó ápr. 30.].

Megjelennek modalitást kifejező mondatok írásjelek nélkül pl.: *Clintont meg kell állítani* [MSzó márc. 25.], *Mindenki végezze munkáját* [MSzó márc. 25.], *Interveniáljon az Európai Parlament* [MSzó ápr. 14.], *Polgári ENSZ-megfigyelőket* [MSzó ápr. 15.], *Meg kell őrizni az árak stabilitását* [MSzó ápr. 18.].

Csupán néhány felkiáltójellel találkozhatunk: *„Ne aggódjanak az amerikai katonáért!”* [MSzó ápr. 03.], *Jobb munkaeredményeket!* [MSzó ápr. 11.], *Ma nyugdíj!* [MSzó ápr. 24.], *Olvasóink figyelmébe!* [MSzó ápr. 30.].

Az ironikus hangvételt írásjelek beiktatásával is elérhetjük. Erre jó példa az idézőjel használata:

A légitámadások a konvojügy ellenére is folytatódnak

A NATO beismerte tévedését

A NATO „mélységesen sajnálja” azt a tragikus

incidenst, amelynek során polgári személyek életüket

vesztették a szerdai bombázásban [MSzó ápr. 16.],

vagy: *Nem kielégítő a belgrádi „ajánlat”* [MSzó ápr. 24.].

Láthatjuk, hogy a *Magyar Szó* című lapban a címek modalitás szempontjából leíróak, vagy eseményközlők a vizsgált periódusban. Kérdést felvető címek nem gyakoriak a *Magyar Szó* címlapján. 6 címben jelent meg kérdő mondat a vizsgált öt hét alatt. Szintaktikai szempontból megállapíthatjuk, hogy egyszerű mondatok szerepelnek újságcímként, összetett mondatokkal elvéve találkozunk.

Fantáziacímek, numerikus megjelenések sincsenek, szójátékokkal sem találkozunk, pusztán az egyszerű tematikus megnevezések, leírások jellemzik a címeket. Az (mondatzáró) írásjelek használata nem hangsúlyos. A pontos statisztikai kimutatás hiányában csak előfeltevésünket tudjuk igazolni, hogy a címlap címek tartalomtükrözőek, egyszerű mondatokból építkeznek, az írásjeleket többnyire mellőzik a tárgyalt időszakban.

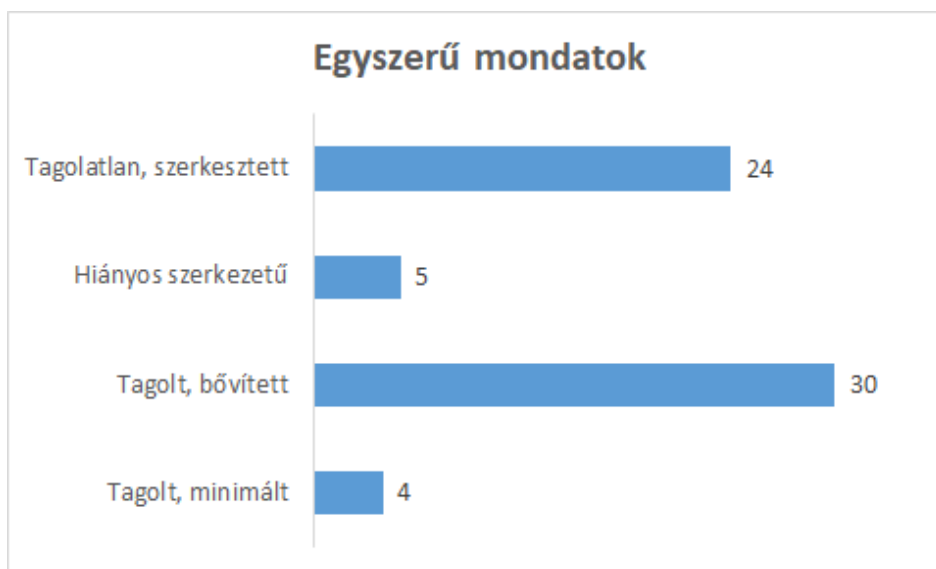
5.2.2. A *Magyar Szó* című napilap vezércikk-címeinek csoportosítása szintaktikai/ szerkezeti szempontból

Az összehasonlításhoz a *MSzó* c. napilap 66 vezércikkének címét csoportosítottam szerkezete szerint (Szikszainé 2006) háború előtt, és ugyanennyit a háború utáni időszakból: 1999. március 24-től 1999. június 10-ig, illetve a háború időszakában kontrollcsoportnak az 1999. június 11-től augusztus 26-ig terjedő 78 napos időszak vezércikkeinek címét vettem alapul. Előfeltevésem az volt, hogy a háború idején a mondatok szerkezete is tükrözi a háborús állapotokat, egyszerű, főként hiányos mondatokban szólnak a címek az olvasókhoz. Az egyszerű mondat tartalmilag tömörebb, jobban érzékelteti a korszak tragikus eseményeit. A hiányos szerkesztés pedig az érzelmi zaklatottságot tükrözi jobban (Kugler 1999). Ezt a lélektani megközelítést Pais nevéhez kapcsolja Kugler, aki szerint „A mondat a valósághoz való viszonyításban aktivizálódó lelki jelenségnek hangoztatással kapcsolatos kifejezése.” (Pais) Az összehasonlítás eredményeként mindössze a hiányos szerkezetű mondatok eloszlásában mutatkozott jelentősebb eltérés; de épp ellenkezőleg, mint azt vártam: a háborús időszak elmúltával nem hogy csökkent volna, de nőtt a hiányos mondatok száma a sajtócímekben.

Az összehasonlításban az egyszerű (tagolt, minimális mondat; tagolt, bővített mondat; hiányos szerkezetű mondat; tagolatlan, szerkesztett mondat) és az összetett mondatok arányát mutatom ki. A modalitás szerinti elemzésre *A címek írásjelhasználata* (5.4.) című fejezetben térek ki. A szerkezet szerinti elemzés keretein nem lépek túl. A mondatok teljes felsorolása a **1. számú Mellékletben** olvasható.

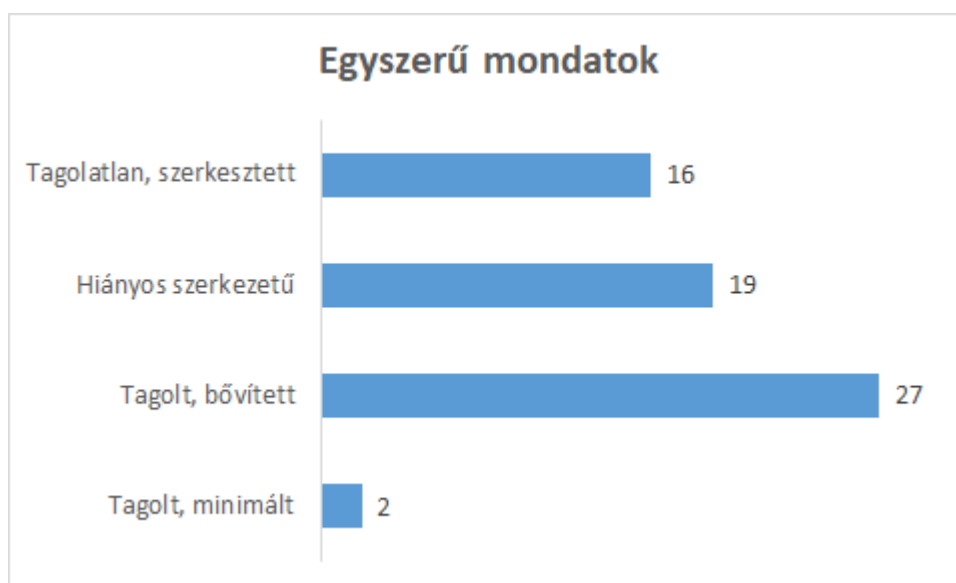
A *Magyar grammatika* szerint (Kugler 2000: 373) szerkezete szerint az egyszerű mondatot tagoltnak (minimális és bővített) és tagolatlannak (szerkesztett és

szerkesztetlenek) minősítjük. A tagolatlan mondatokban nincs predikatív viszony, míg a tagolt mondatokban van. Az összetett mondatok csoportosítása feleslegessé vált, hiszen mindössze három összetett mondatot találtam a vezércikkek között.

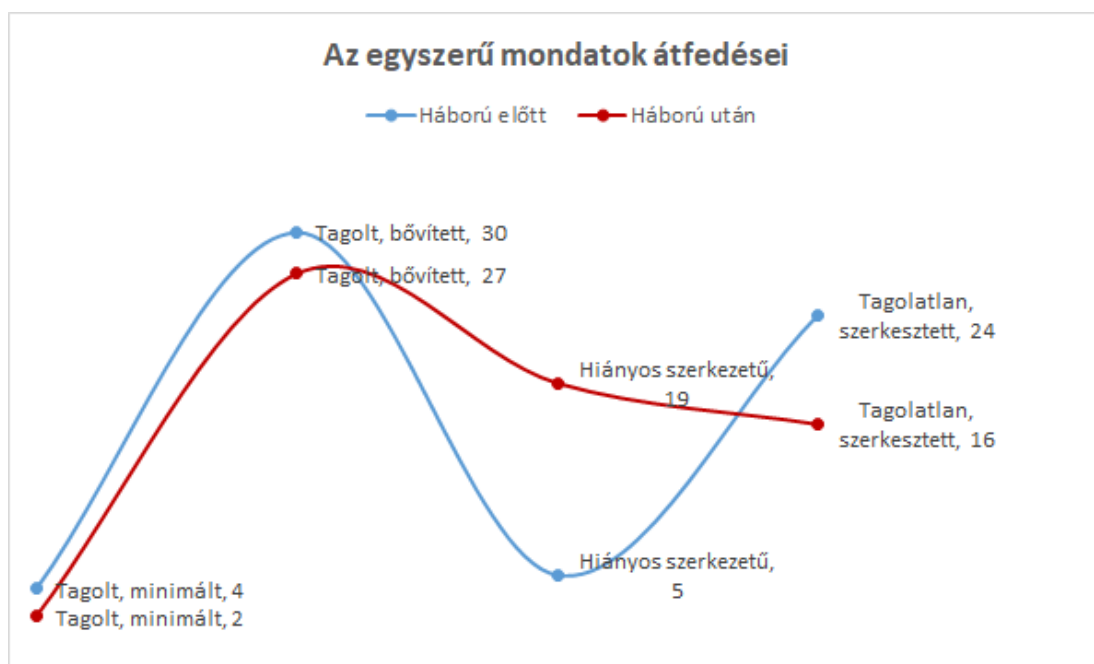
2. ábra. Az egyszerű mondatok típusainak megjelenése a címekben a bombázások időszakában (saját szerk.).

A háború időszakában a tagolt, bővített és a tagolatlan, szerkesztett, egyszerű mondatok domináltak a vezércikkekben (54 eset). A tagolt, minimális és a hiányos szerkezetű egyszerű mondatok 9 esetben jelentek meg.

3. ábra. Az egyszerű mondatok típusainak megjelenése a címekben a bombázások utáni időszakban (saját szerk.).

A háború elmúltával szintén a tagolt bővített mondat a leggyakoribb, viszont a hiányos szerkezetű mondatok száma közel négyszeresére nőtt (háború alatt: 5) háború utáni időszakban: 19. Ez szemben állt azzal az előfeltételezéssel, hogy a háború alatt gyakoribbak a hiányos mondatok. Arra engednek a számadatok következtetni, hogy a háború alatt a konkrétabb megfogalmazásra, pontos címadásra törekedtek.

4. ábra. Az egyszerű mondatok típusainak átfedései a cívekben a vizsgált időszakokban (saját szerk.)

Szükségem tartom az indoklást a nem egyértelmű mondatszerkezetek bizonyos eseteiben, hogy miért soroltam az adott kategóriákba az adott mondatokat.

Háború időszakában:

NEGYEDIK HETÉBE LÉPETT A LÉGIHÁBORÚ *Rakéták a legnagyobb szerbiai városokra* [MSzó április 16.] A mondatot hiányosnak tekintem, ha kiegészítjük az *estek, zuhantak* igékkel.

NYOLC HÉTTEL EZELŐTT KEZDŐDTEK A LÉGICSAPÁSOK *Nagy erejű robbanások a Fruška gorában* [MSzó május 19.] A mondatot kiegészíthetjük eképpen: *Nagy erejű robbantások történtek*. Ebben az értelmezésben a mondatot hiányosnak tekintem.

A LÉGICSAPÁSOK HATVANKETTEDIK NAPJA *Légiriadó éjjel-nappal* [MSzó május 26.] és A LÉGIHADJÁRAT HATVANHARMADIK NAPJA *Detonációk szerte az országban* [MSzó május 27.] A mondatok akkor tekinthető hiányosnak, ha a létigét tekintjük hiánynak.

A NATO-támadás harmadik hulláma [MSzó márc. 27.] A mondatot egyszerű, tagolatlan, szerkesztett mondatnak tekintem. Nincs benne ige, ezért a hiányos mondathoz hasonló.

Gyenge diplomácia, folytatódó támadások [MSzó április. 01.] Valójában két szintagma egymás mellé rendelt kapcsolata; tagolatlan szerkesztett mondatnak tarthatjuk.

NEGYEDIK HETÉBE LÉPETT A LÉGITÁMADÁS *Heves bombázások, élénkülő diplomácia* [MSzó április. 15.] Nem tekinthető mondatnak, valójában két szintagma, két tagolatlan mondat.

A NATO-LÉGITÁMADÁS HUSZONNYOLCADIK NAPJA *Súlyos csapás Nišre* [MSzó április. 21.] Nincs a mondatban ige: *súlyos csapást mértek... volna*. Itt nem névszói állítmány van, hiszen a létigét múlt időben sem lehet beilleszteni. A fent idézett *Magyar grammatika* szerint ez egy egyszerű, tagolatlan szerkesztett mondat, hiszen ahhoz, hogy kiegészítsük, nemcsak az igét, hanem a tárgyragot is bele kell tennünk.

Háborús időszak után:

Változásokat akarunk! [MSzó július 15.] A mondat nem tekinthető hiányosnak, hiszen csak a 3. személyű alany ki nem tétele tekinthető hiánynak, mert ott a referencia csak a szövegkörnyezetéből derül ki. Itt ugyan van lehetőség a névmás kitételére, de csak jelölt helyzetben.

INCIDENSEK KOSOVÓBAN *Rálőttek a KFOR-katonákra* [MSzó július 27.] Általános alanyúnak és minimális mondatnak is tekinthető.

Tagolatlan mondatként értelmezhetőek a következő címek:

FOLYTATÓDIK A KIVONULÁS ÉS A BEVONULÁS KOSOVÓBA *Feszültség és incidensek* [MSzó június 15.],

TÁVOZIK A HADSEREG, ÉRKEZIK A KFOR ÉS A KFH KOSOVÓBA *Zűrzavar, csúcsgforgalom és lövöldözés* [MSzó június 16.],

Zűrzavar és erőszak [MSzó június 24.].

A mondatok szerkezeti elemzése után láthatjuk, hogy az összetett mondatok száma elhanyagolható, vagy nincs is jelen, az egyszerű mondatok dominálnak. Ez a leegyszerűsített megfogalmazás jellemzi a propaganda nyelvét (Klemperer 1984), közérthetőbb, szélesebb néptömegeket szólít meg ily módon meg. Ez a rövideg világossá és meggyőzővé teszi a beszédet. „Márpedig az a beszéd, amely a világosságával győz meg, olyan beszéd, amely más módon – vagyis érveléssel – nem tud meggyőzni. A világosság csábító. Azt az illúziót kelti, hogy alkalmazkodik a közönséghez, amelynek nem kell erőfeszítést tennie azért, hogy elfogadja, amit javasolnak neki. A világos stílus ebben az esetben nem pedagógia, hanem igenis demagógia. Megint arról van szó, hogy a manipuláció akkor kezdődik, amikor a világosság nem egyszerűen kísérője az érvelésnek, hanem helyettesítője.” (Breton 2000: 88)

5.2.3. A címek tartalmi csoportosítása

Tartalmi csoportosítás alatt nem a dokumentumelemzést értem, hanem a tartalomelemzést. A dokumentumelemzés és tartalomelemzés két különböző módszer, közös tulajdonságuk, hogy mindkét elemzési technika szövegek és anyagok mennyiségi és minőségi analízisét teszi lehetővé. A dokumentumelemzés elsősorban az explicit módon megjelenő tartalmak elemzésére vállalkozik, míg a tartalomelemzés a múltba visszatekintő forrásokat is használ, meghatározott lépésekre építkezik, és törekszik a rejtett összefüggések feltárására. (Kérdő 2008: 19) Mintavételhez a *MSzó* c. vajdasági napilap címlapcímét vettem alapul a NATO-bombázások ideje alatt: 1999. március 24-től 1999. június 10-ig (67 címlap; 352 cím). A vizsgálat során előre meghatározott kategóriákkal dolgozom.

A címek tartalmi klasszifikációjánál gyakran veszik alapul Mott (1938) felosztását, aki az újságokban megjelenő cikkeket 12 kategóriába sorolta: külföldi hírek, hazai hírek, közéleti problémák, vezércikkek, üzlet-pénzügy, sport, társasági hírek, női rovat, színház-mozi, rádióműsor, karikatúra, egyéb illusztráció. Ezeknek a kategóriáknak mindegyikét ma már nem tarthatjuk relevánsnak, mert más szociokulturális témák is sajtócímlapra kerültek (pl. bulvárhírek).

A kategóriák megalkotásánál az érdekelt, hogy a belpolitikai hírek milyen arányban kerülnek előtérbe a bombázások idején. Ezért az alábbi hat fő kategóriát jelöltem ki:

1. belpolitika

Belpolitika alatt azoknak a törvényeknek és szabályozásoknak összességét értem, melyek Szerbia belügyeivel foglalkoztak. Ezek a pénzügypolitika, oktatásügy, energiaügy, egészségügy, a törvények végrehajtása, adóügyek, természeti erőforrások, szociális rendszer, személyi- és szabadságjogok.

2. külpolitika:

a) szoros értelemben vett külpolitika

b) külpolitika, ami Szerbia belügyeit érintette

A külpolitikát állami szereplőkkel kapcsolatos fogalomként értelmezem. A nemzetközi politikával és diplomáciával kapcsolatos témákat is ezalatt értem. A külpolitikai témájú címeknél azért volt fontos a két kategória névleges különválasztása, mert háború idején több külföldi politikai állásfoglalás is vonatkozott Szerbiára, ami indirekt módon, de a belpolitikai híreket erősítette. A 2.b. pontot a kül- és belpolitikai hírek keresztmetszetében értelmezem.

3. egyéb háborús tartalmú címek

Itt azokat a címeket veszem számba, melyek címadásukban nem tükrözik a cikkek bel- illetve külpolitikai jellegét.

4. közügyek

Közügyek alatt az olyan társadalmi vagy társadalmi hatással bíró jelenségeket értem, melyek az egyén érdekein túlmutatnak, és az egész közösség számára fontosak.

5. kultúra, sport

Annak ellenére, hogy háború idején háttérbe kerülnek ezek a témák, a napilapok esetében gyakran találkozunk velük a címlapokon. Azért rendeztem külön kategóriába, mert érdekelt, hogy foglalkoznak-e háború időszakában a kultúrával és sporttal.

6. egyéb

Egyéb kategóriába sorolom azokat a címeket, melyek a fenti kategóriák egyikébe sem sorolhatóak be, illetve azokat, melyek nem tükrözik az újsághírek tartalmát. A címlapfotók és címeit a képi fordulat fejezetben tárgyalom, itt nem képezi az elemzés tárgyát.

A címek típusának gyakoriságát kimutató elemzés mellett a változók közötti relációk elemzését is elvégeztem: a belpolitikához kapcsoltam a 2.b (külpolitika, ami

Szerbia belügyeit érinti) és 3.b. (háborús helyzetet tükröző közügyek) pontokat, ezáltal kimutatható, hogy a címek milyen arányban foglalkoztak a háborús helyzettel.

5.2.3.1. A *Magyar Szó* című napilap címeinek tartalmi csoportosítása⁶⁸

Az adatok összehasonlítását a címek tartalmának ismertetése után végzem el. Az értelmezéshez csak a főcímek tartalmára támaszkodom.

1. belpolitika

A 67 vizsgált lapszám címlapon szereplő 352 címéből a vizsgált periódusban 140 belpolitikai tartalmú cím jelent meg.

1999. március 25-én jelent meg az előre jelzett támadás megvalósulása a *MSzó* címlapján: *NATO-légítámadás Jugoszlávia ellen* [*MSzó* márc. 25.]. A beavatkozást, amely az országot közvetlenül érintette (Szerbia és a mai Koszovó területén), belpolitikai ügynek tekintem. A címlapokon szereplő belpolitikai hírek címeiben elsősorban az országot ért atrocitásokról és a veszteségekről tesznek jelentést: „*Jugoszlávia sosem mond le szabadságáról*” [*MSzó* márc. 31.], *Jugoszlávia politikájának alapelve minden polgár és nép egyenjogúsága* [*MSzó* ápr. 01.], *A NATO-légierő lerombolta az újvidéki régi hidat* [*MSzó* ápr. 02.], *Támadták Újvidék környékét* [*MSzó* ápr. 07.] stb.

Ami még jelzésértékű, hogy 1999. április 6-tól számszerűsítik a címlapon a támadások napjait, melyek ezáltal mind belpolitikai témájúak lesznek: *A NATO-TÁMADÁS TIZENHARMADIK NAPJA, Soha gyászosabb húsvétot* [*MSzó* ápr. 06.], *A NATO-TÁMADÁS TIZENNEGYEDIK NAPJA, Az eddigi leghevesebb támadás* [*MSzó* ápr. 07.]; majd a következő: *NEGYEDIK HETÉBE LÉPETT A LÉGITÁMADÁS Heves bombázások, élénkülő diplomácia* [*MSzó* ápr. 15.] Az elemzett 67 címlapon 33 alkalommal számszerűsítették a bombázások napjait.

⁶⁸ A szövegben és a címekben is az olvasó számára zavaró lehet, hogy helyenként Jugoszláviáról, máskor Szerbiáról olvas. Valójában a Volt Jugoszlávia államalakulatáról van szó, hiszen ekkor már csak Montenegró, Szerbia és a mai Koszovó tartozott ebbe az egységbe. Montenegró a bombázások ideje alatt nem vett aktívan részt a szerb-koszovói háborúban, így a bombázások is Szerbia és Koszovó területét sújtották.

A belpolitikai hírek címében mindössze két esetben szerepel párt: *SZERBIAI SZOCIALISTA PÁRT Megvédtük népünk szabadságát* [MSzó Jún. 04.] és *A radikálisok kilépnek a kormányból* [MSzó jún. 06.]. A belpolitika a nemzeti egységet erősítette: a nép vált áldozatául a külső támadásnak, mindenki egységesen osztozik a veszteségekben: *NEGYEDIK HETÉBE LÉPETT A LÉGIHÁBORÚ Rakéták a legnagyobb szerbiai városokra* [MSzó ápr. 16.], *Lerombolták a Szerbiai RTV épületét* [MSzó ápr.24.], *Több mint négyszáz polgári áldozat* [MSzó ápr. 28.] stb.

2. külpolitika

a) szoros értelemben vett külpolitika

A 67 elemzett lapszám címlapjain szereplő 352 címéből mindössze 8 szoros értelemben vett külpolitikai tartalmú cím jelent meg. Nagyon rövid, tényközlő, tájékoztató jellegű információkat tartalmaztak a külvilág eseményeiről: *Világbank-hitel Oroszországnak* [MSzó ápr. 16.], *Kormányváltás Oroszországban* [MSzó máj. 13.], *DUMA-SZAVAZÁS Jelcin marad* [MSzó máj. 15.], *ÁLTALÁNOS VÁLASZTÁSOK IZRAELBEN Barak fölényes győzelme* [MSzó máj. 19.], *SZLOVÁKIA Schuster az államfő* [MSzó jún. 01.] stb.

b) külpolitika, ami Szerbia belügyeit érintette

Azokat a külpolitikai eseményekkel foglalkozó címeket értem kül- és belpolitikainak, amelyek valójában külpolitikaiak, de tartalmukat tekintve Szerbiával – Koszovóval – NATO-légicsapásokkal kapcsolatosak. Ezek olvasata kronológiailag megjeleníti a külföld reagálásait a szerbiai/koszovói eseményekről. Láthatjuk, hogy melyik kormány miként reagált a válságra, ki vállalta a békeközvetítő szerepét, milyen tárgyalások folytak a konfliktus megoldása érdekében, kik voltak azok a külföldi politikusok, akik Szerbiába látogattak a háború idején, miként kezelte a sajtó a NATO szerepét stb. Ezek a témák azonban túllépik a disszertáció kereteit, politológiai vagy történelmi kutatások forrásanyaga lehet.

Illusztrációként csupán két nap címlapjaiból mutatom be a Szerbia belpolitikáját taglaló címeket: *CSEERNOMIRGYIN WASHINGTONI TÁRGYALÁSAI* *Nincs áttörés* [MSzó máj. 06.], *Clinton európai körúton* [MSzó máj. 06.], *LEHETSÉGES BÉKEFENNTARTÓ ERŐK* *Magyarország tartózkodik* [MSzó máj. 06.], *KÉSZÜLŐ KOMPROMISSZUM KOSOVÓRÓL* *Nemzetközi összetételű polgári*

és biztonsági felügyelet [MSzó máj. 07.], *Csernomirgyin „megbirkózott feladataival”* [MSzó máj. 07.], *Clinton: Megegyezhetünk Miloševićtyel* [MSzó máj. 07.].

3. egyéb háborús tartalmú címek

A 67 vizsgált lapszám címlapon szereplő 352 címből ezen felül (a belpolitikai, illetve olyan külpolitikai tartalmú címek mellett, amelyek a szerbiai helyzettel foglalkoznak) 27 címlap címében esik szó a háborúról, vagy találunk utalást a háborús körülményekre. Hasonló tematikájú címekkel találkozunk, mint: *A csodában bízva* [MSzó márc. 24.], *Pánik nincs, de nyugalom sem* [MSzó márc. 28.], *Előtérbe kerül a diplomácia?* [MSzó ápr. 09.], *„Nincs front és nincs hátország”* [MSzó ápr. 16.] stb.

4. közügyek

A 67 vizsgált lapszám címlapon szereplő 352 címéből 32-ben foglalkoztak közügyekkel a vizsgált periódusban. Ezekben a címekben elsősorban a nyugdíjak kifizetéséről, az áramellátásról (vagy annak megszakadásáról), a lapkiadás nehézségeiről, a cigaretta, a benzin és a gyógyszerek hozzáférhetőségéről, az ezekkel való ellátottságról tájékoztattak: *A közszolgálatok eredményesen működnek* [MSzó márc. 30.], *Havonta 40 liter benzin* [MSzó márc. 31.], *Gondok a Magyar Szó szállításával* [MSzó ápr. 01.], *Benzinjegyek hétfőtől?* [MSzó ápr. 03.], *Ismét kaphatóak vényre a Galenika gyógyszerei* [MSzó ápr. 22.], *Ma nyugdíj!* [MSzó ápr. 24.], *Földrengés Belgrádban és Újvidéken* [MSzó máj. 01.] stb.

5. kultúra, sport

A bombázások idején a 67 megjelent kiadványban a címlapon szereplő 352 címből 7-ben jelenik meg a kultúrával kapcsolatos tartalom. Ebből négy a húsvéti számban: *Imádság a békéért* [MSzó ápr. 04.], *Húsvéti pásztorlevél – 1999* [MSzó ápr. 04.] stb. Májusban *Gál László: Május* c. versét közlik a címlapon [MSzó máj. 16.]. A vizsgált időszakban sporttal kapcsolatban egy témajelölő címet sem találhatunk a *Magyar Szó* címlapján.

6. egyéb

A vizsgált időszakból ezzel a csoportosítással mindössze 7 címet nem tudtam beilleszteni az általam kijelölt ismérvek alapján, ami a vizsgált korpusz viszonylatában elenyésző. pl. *Holnaptól nyári időszámítás* [MSzó márc. 28.]. *Folyik a vetés* [MSzó márc. 31.]. Olvasóink figyelmébe! [MSzó ápr.30.]. Ezek a címek helyenként a közügyek kategóriáját súrolják, de mégsem befolyásolták a közösség tagjainak életét olyan mértékben, mint az előbbieken felsoroltak.

Értékelés

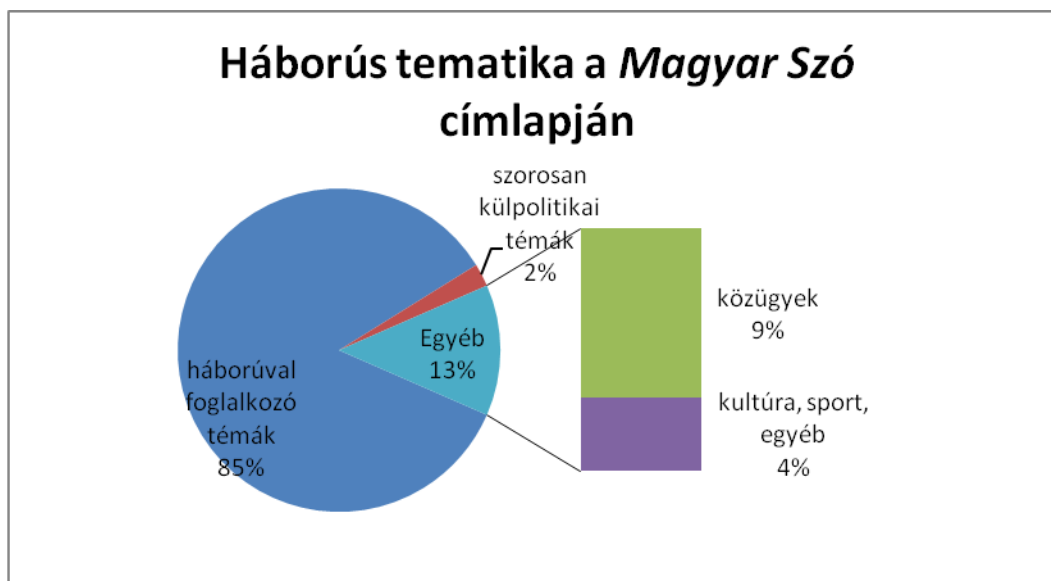
A címeket könnyebb áttekinthetőség céljából (a háború ideje alatt a *Magyar Szó* címlapján megjelenteket) táblázatban foglaltam össze:

	Tartalom	Címek száma	Százalék
1.	<i>belpolitika</i>	141	40,05 %
2	<i>külpolitika</i>		
	<i>szorosan külpolitikai tartalom</i>	8	2,27 %
	<i>kül- és belpolitikai tartalom</i>	130	36,93 %
3.	<i>egyéb háborús tartalmú címek</i>	27	7,67 %
4	<i>közügy</i>	32	9,09 %
5	<i>kultúra, sport</i>	7	1,98 %
6	<i>egyéb</i>	7	1,98 %
		Összesen: 352	100 %

2. táblázat: *Magyar Szó* című napilap címeinek tartalmi csoportosítása számbeli és százalékos arányban.

A táblázatból jól látható, hogy amennyiben csak a fő témákat megjelölő címeket nézzük, a belpolitikai és külpolitikai cikkek száma közel egyező, de a további bontást is figyelembe véve, mindenképp a belpolitikai hírek uralják a címlapokat.

Mivel alapfeltevésem az, hogy a háborús időszakban a hírek címeinek többsége a belföldi információkra hagyatkozik, ezért a változók közötti relációk elemzését is elvégzem: a belpolitikához kapcsolom a 2.b (külpolitika, ami Szerbia belügyeit érinti) és 3.b. (háborús helyzetet tükröző közügyek) pontokat. Így látható, hogy a címek milyen arányban foglalkoznak a háborús helyzettel.

5. ábra: A *Magyar Szó* c. napilap címlapján szereplő címeinek tartalma (saját szerk.)

A 6. ábrán jól látható, hogy a háborúval foglalkozó témák a napilap vizsgált időszakában a címek 85%-ában jelentek meg. A szoros értelemben vett külpolitikai témák a kulturális tartalmakkal egyetemben elenyészőek. A fentiek alapján megállapítható, hogy a *MSzó* című napilap a háború alatt szinte kizárólagosan a háborús helyzettel foglalkozott.

5.3. Nyelvi eszközök a stílushatás és a stilisztikai hatásszándék szolgálatában

„A nyelv áruhába öltözteti a gondolatot.”
(Wittgenstein)

E fejezetben a háború diskurzusait (Sapir 1971, Edelman 2004, Dieckmann 2000b) mutatom be a tartalomelemzés módszerével, igazolást keresve arra, hogy a *MSzó* címlapcímeiben sor kerül az eufemizálásra, a diszfemizmusra, az expresszivitásra; megkeresem a metaforákat és metonímiákat, valamint a toponímákat a háborús, valamint az ezt követő időszak címlapcímeiben. Az adatokat, ahol ez releváns, számszerűsítem a háború alatti és utáni időszakból is.

Mintavételhez a napilap vezércikkeit veszem alapul a NATO-bombázások ideje alatt: 1999. március 24-től 1999. június 10-ig (67 vezércikk), illetve a háború időszakában kontrollcsoportnak az 1999. június 11-től augusztus 26-ig terjedő 78 napos időszakot (56 vezércikk).

Péter M. (2012) a nyelv azon funkcióját, amely gondolataink, érzéseink, szándékaink különböző okok folytán történő leplezése, álcázása érdekében történik, *v e l a t í v* funkciónak nevezi. (Péter 2012: 11) A nyelvet hatalmi fegyverként értelmezi, a leplező funkció működése fontos előfeltételének pedig a nyelv meghatározatlan tárgyiasságát érti. A Kanttól eredeztetett gondolat a filozófia mellett a nyelvtudományban is tért hódít (Humboldt, Saussure); a prágai iskola (1912) a meghatározatlan tárgyiasság alatt egy adott közösség nyelvhasználatában a nyelvi egységek egy adott időszakra jellemző ingadozását, labilitását értette. Ez a beszéd hangzó anyagában, a szójelentésben, a grammatika különféle kategorizációs bizonytalanságaiban, a szövegek értelmezésében is megnyilvánul.

A szerb rezsím is a *velatív* funkcióval él, amikor a már meglévő kifejezéseket használja saját eszméi érvényesítésére. Más értelmet kapnak például a *válságtörzs*, *ellenséges erő*, *agresszió*, *nemzeti egység* kifejezések. Ezekkel a szavakkal nem teremt a rezsím új nyelvet, csupán a beszélt nyelvi formákhoz igazodik azzal a szándékkal, hogy minél szélesebb néptömegekhez eljusson a kimondott/leírt gondolat.

A stílárís jegyek és stratégiák minden totalitárius hatalomra jellemzőek. „A manipulációs technika lényege az egységes központi stratégia végrehajtása volt – szükség volt tehát a nem uralható kommunikációs csatornák megszüntetésére.”

(Mártonfi 2011) A miloševići korszak propagandája is hasonlóan építkezik az általam vizsgált adatok alapján (Klemperer 1984):

- szegényes nyelvet használ (regisztereiben, stiláris változataiban),
- a nyelvvel képi üzeneteket továbbít (metaforák),
- központi stratégiája van (tv, rádió),
- patetikus-giccses szavakat használ (pl. „*mennyei nép*”),
- a valóságot elferdíti, módosítja („sorok között olvasás” szükséges az értelmezéshez),
- segítségül hívja a misztikumot, liturgiát, a gondviselést, a szerb nép megváltóját,
- más kontextusban használ szavakat (pl. csoport),
- az expresszivitást a használt kifejezéseivel éri el, nem írásmódjával,
- megjelenik a sértés, megsemmisítés, stigmatizáció (pl.: „*bestiális albán terroristák*”, „*iszlám fundamentalisták*”, „*iszlám sovíniszták*”, „*kegyetlen hordák*”).

A propaganda felsorolt manipulációs technikái indukálták, hogy a totalitárius hatalmaknál felismerhető szóhasználat meglétét, vagy éppen hiányát igazoljam az általam vizsgált időszakban.⁶⁹

5.3.1. A metafora

A propagandában, diplomáciában – ezzel egyidejűleg a médiában is – különböző manipulációs technikáknak/igényeknek tesznek eleget a közvetlen/ vagy akár közvetett résztvevők. Dolgozatunk csupán részlegesen érinti ezeket a pragmatikai funkciókat, elsősorban retorikai funkcióként kiemelve a szóképek közül a metaforát és a metonímiát.

Lakoff és Johnson (1991) többnek tartja a metaforát nyelvi jelenségnél, abból kiindulva, hogy a háború a másként gondolkodás eredménye. Az amerikai szerzőpáros úgy tartja, hogy a hasonlóságok nemcsak reális adottságokban, hanem a tudatban már meglévő hagyományos metaforákon is alapulnak. Ezek

⁶⁹ Bővebben: Takács Izabella 2012. A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban. II. kötet. *Állandó és változó a nyelvben*. Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, Szabadka. 141–151.

a konvencionális metaforák épp oly reálisak kultúránkban, mint a tárgyi realitások. A hagyományos gondolkodással szembenálló nézet szerint, a metafora nemcsak előzetesen meglévő hasonlóságokat írhat le, hanem teremthet is hasonlóságokat. „A metafora lényege, hogy egy dolgot egy másik dolog tulajdonságain keresztül próbál meg értelmezni, megismerni. De nemcsak arról van szó, hogy egy más nyelvi jelet használok fel a dolog leírására, hanem hogy a dolog valóban úgy él a gondolkodásomban, mint aminek a természete a másikéval egyezik.” (Benő 2004: 147)

Benő a háborúban résztvevők metaforafogalmainak belső struktúráját a következőképpen írja le: „...a kritika, a bírálattámadás; a vélemény megőrzéséért felhozott érvek a védekezést szolgálják; a vélemény megváltoztatása feladást, kapitulációt jelent; az érvrendszer felépítése a stratégia kidolgozása stb. Ezek a strukturális megfelelések rejtik magukban azt a lehetőséget, hogy a ki nem mondott, csupán sugallt szóképet (háború) összekapcsoljuk és azonosítsuk a fogalom tartalmi jegyeivel (vita). Ez a metaforikus látás bizonyos mértékben befolyásolja, hogy hogyan észleljük az adott jelenséget. Észlelésünk pedig megszabja a dologhoz való viszonyulásunkat.” (Benő 2004: 148)

Kövecses a metaforát nem a szavak, hanem a fogalmak közötti viszonynak tartja. Szerinte nem az esztétikai hatás, vagy a retorikai funkció a metaforák használatának elsődleges célja, hanem bizonyos fogalmak megértésének segítése. (Kövecses 2005)

A metafora szóképként két látszólag össze nem illő elemet kapcsol egybe. Egyik eleme elvont, távoli, míg másik eleme jól ismert, közeli fogalom (pl. médiaháború, beteg társadalom, nemzeti élethelyzetek stb.). Fő funkciója tehát, hogy az elvont fogalmakat konkrét fogalmak kifejezéseivel értsük meg. Tolcsvai Nagy (2006) szerint a metaforikus kifejezések összefüggnek más metaforikus kifejezésekkel, így visszavezethetőek egy fogalmi metafora kategóriába. E fogalmi metaforáknak három fő típusát különbözteti meg:

- ontológiai metafora (pl. az érvelés épület: *érvet alátámaszt, az érveknek szilárd alapja van* stb.);
- orientációs metafora (pl. a fent = jó, sok; a lent = rossz, kevés: *feldicsér, leszid, a részvények emelkednek, csökkennek* stb.);

- szerkezeti metafora (pl. vita a háborúban: *a küzdő felek* stb.). (Tolcsvai 2006: 636)

Mivel ezeket a metaforikus dolgokat nehezen értelmezzük, ezért csatolunk hozzájuk közérthető „képeket”, szinte érthetővé téve azokat. A képi gondolkodás mintájává alakítjuk a közlendőt. Megfigyeléseinkben a metaforát nem stilisztikai eszközként értelmezzük megfigyeléseinkben, hanem greertz-i értelmezésében, miszerint „...ez a kifejezés a tudomány semleges nyelve elől kitérő társadalmi realitások megragadásából, megfogalmazásából és kommunikálásából meríti erejét.” (Greetz 1994: 39–40) A metafora értelmezésében olyan szimbolikus gondolati forma, amely összetett fogalmakat ötvöz. Abban különbözik a tudomány nyelvétől, hogy nem tényeket tár fel, hanem cselekvésre szólít fel, közelivé teszi a távolit; *egységesítő* és *sűritő* szerepe mellett mindenekfelett *érvényes* is. Azt írja Greetz, hogy: „a metafora ama vonása, amely legjobban aggasztotta a filozófusokat (...), az az, hogy »hamis«: »Megmutatja valamiről, hogy az valami más.« Sőt akkor a leghatékonyabb, amikor a »leghamisabb«.” (Greetz 1994: 40)

Szabó Márton *A metaforikus politika* című tanulmányában így fogalmaz:

„Távol áll tőlem az a cinikus feltételezés, hogy a háborúban megsebesült katona szenvedése pusztán metaforikus esemény. Ám nincs sebesülés és szenvedés vagy más háborús »cselekmény« értelmezés, jelentésadás nélkül, ami viszont érdekek és szükségletek, kulturális tradíciók és nyelvi kifejezések alakítanak. Ezért lehetségesek a különböző »háborús« metaforák, amelyeknek ugyanakkor van közös struktúrája: alapszerkezetükben a rossz *elhárító bevallását* fedezhetjük fel.⁷⁰ A rossz maga a nagybetűs Rossz: mások megölésének és saját megöletésének lehetőségének az elfogadása. A politikai hatalom rendszerint nem ilyen nyers módon tárja ezt a tényt polgárai elé. Ha már kialakult egy ilyen szituáció, illetve a közösséget igyekeznek a háborúba vinni, akkor muszáj beszélni az esemény lényegéről: itt bizony el kell követni a legfőbb bűnt, ölni kell és ignorálni kell az emberi élet védelmének egyetemes parancsát. »Józan« ésszel, köznapi morállal mindez elfogadhatatlan. A metafora kínálja a nyelvi formát, amelyben a helyzet feldolgozható és elfogadható. Büntetés, védekezés, erő, térnyerés, megmentés, tisztogatás – mind olyan kifejezések, amelyek *az egyéni élet jól ismert küzdelmes és versengő vonására* utalnak, de semmi esetre sem jelentik önmagukban mások megsemmisítését (...). A háború metaforáiban az ölés misztériumához és borzalmához ezek az elfogadott és gyakorolt konkrétumok társulnak. Az analógiás nyelvi kapcsolat révén a rettenet feloldódik, a

⁷⁰ Paul Ricoeur a szimbólum (nála ez rejtetten többértelmű kifejezést jelent) egyik megjelenési zónájának tekinti a Rossz elhárító bevallását (Ricoeur 1987: 190)

kivételesség mindennapivá, az ismeretlen ismerőssé válik, a legfőbb rossz pedig maga lesz a legfőbb jó.”

(Szabó 1994: 99–100)

Ugyanitt kell említést tennünk a Harmadik Birodalom társadalmi kérdéseket biológiai, orvosi nyelven magyarázó metaforáira is (Köller 1975; Winckler 1970; Klemperer 1984). „Ezek a metaforák arra szolgáltak, hogy társadalmi és politikai kérdéseket biológiai és orvosi problémaként az egészség-betegség diktómiájában lehessen értelmezni. Ellenfeleit Hitler többnyire élőködő, kártékony féregnek nevezte, a neki nem tetsző politikai jelenségeket pedig beteg, korcs, egészségtelen és más hasonló jelzőkkel metaforizálta. Ezzel »tetre szólító«, ismerős világot idézett meg hallgatóinak: a betegség pusztító erejét és elhárításának feltétlen, további magyarázatra nem szoruló szükségességét.” (Szabó 1994: 105–106) A szerb hatalom a háború időszakában pl. a *zver* (szörny) megnevezést használta a NATO-ra.

Amennyiben egy vitában egyetlen metaforát is használunk, azzal a befogadóban előhívjuk a háború megannyi „kellékét” is. Egy-egy ilyen fogalom egész fogalmi hálózatot hív elő. A tárgyalt időszakban ilyen fogalom volt az **agresszor** szó használata. Az agresszor szó jelentése: erőszakos, támadó, betolakodó, vagy erőszakos magatartású személy, vagy politikai agressziót elkövető személy, állam vagy szervezet. A szerb központi propaganda minden kontextust megragadott alkalmazására, agresszoroknak nevezve a NATO-t, aki a légitámadásokat folytatta Szerbia területén. A Beta cikkében is megjelenik a kifejezés: „*A világ állítsa le az agressziót!*” címmel (MSzó 1999.05.26.: 4) Željko R. Arkan a szerb félkatonai különítménynek főparancsnoka „*Vesztett kutyák vad támadásának*” nevezte a NATO légitámadásait az *El Mundo* spanyol lapnak adott nyilatkozatában. (MSzó 1999.05.11.: 5) Slobodan Milošević a háború lezárásakor áll ki a nemzet elé nyilatkozatával: „Tisztelt polgárok, az agresszió befejeződött. A béke legyőzte az erőszakot. Kedves polgárok, gratulálok a béke alkalmából.” (MSzó 1999.06.11.: 1)

Ez a sommás nyilatkozat jelenik meg a „béke alkalmából” a *Magyar Szó* hasábjain (is). A támadások idején nagyon ritkán olvashatunk nyilatkozatot, közleményt Slobodan Miloševićről. A közlemény retorikájában a cinizmust erősíti az elmaradhatatlan **agresszor** szó beiktatásával. A MI és TI szembeállítás erősödik fel a második mondatban, a *tisztelt és kedves polgárok* nyájas megszólításával igyekszik közvetlenebbé tenni a megnyilatkozást. Gratulálni pedig ritkán szoktak a *béke*

alkalmából, jellemzőbb a születésnap, névnap, keresztlő etc. *alkalmából*; ebben a kontextusban ez az alkalom a közös, meghitt ünneplés szándékának megfogalmazása, nem pedig a „legyőzöttek” kudarca.

Előfeltevésém az volt, hogy metaforák sokaságát fogom találni a címekben. Az eredmények az alábbi táblázatban olvashatóak, teljes forrásokkal ismertetve a **2. számú Mellékletben**. Feltevésém azonban nem igazolódott be, a háborús korszakból 6, a háború utáni korszakból 3 metafora jelent meg a címekben.

<u>A háborús korszak metaforái</u>	<u>A háború utáni időszak metaforái</u>
<i>Vajdaság még mindig célpont</i>	<u>KOSOVÓI ÚJJÁÉPÍTÉS</u> <i>Bókezű és hatékony segítség</i>
<i>Vajdaság nem volt célpont</i>	<i>„Hamarosan egész Szerbia talpon lesz”</i>
<i>Zombor ismét célpont volt</i>	<i>Tiltakozó nagygyűlés Szabadkán</i>
<i>Megbénult a villanyenergia-rendszer</i>	
<i>Az orosz diplomácia lépései</i>	
<i>Támad a diplomácia</i>	

3. táblázat: A metaforák eloszlása a Magyar Szó vezércikkeinek címében.

5.3.2. A metonímia

A hagyományos nyelvészeti szemlélet szerint a metonímia és a metafora is (egyfajta) névátvitel, szókép. A metonímia a metaforától abban tér el, hogy míg a metaforában a két szó közt valamiféle hasonlóság van, addig a metonímia a két fogalom közti valamilyen kapcsolaton alapul. Ez a kapcsolat a leggyakrabban strukturális, például szemben a metaforával, térbeli közelségen alapul. A metafora a különálló tárgyak, élőlények jellegzetességei közötti hasonlóságokra mutat rá, a metonímia pedig a konkrét kapcsolódásokra, térbeli közelségekre utal.

„A kognitív felfogásban a metonímia elsősorban konceptuális folyamat, amely a kognitív világmodellünk kialakításához járul hozzá, vagyis tulajdonképpen olyan általános alapelv, amelynek működése mellesleg kihat a nyelvhasználatunkra is, és így a nyelvben változatos példákat eredményez. Az általánosságon túl léteznek különböző metonimikus relációk, amelyek megengedik, hogy metonimikus kifejezéseket hozzunk létre, illetve értelmezzünk. Azért használhatjuk az Amerika megnevezést az »Amerikai Egyesült Államok« helyett, mert az egész-rész

konceptuális metonimikus relációt vesszük ilyenkor igénybe; azért mondhatjuk, hogy A tej felborult («a tejet tartalmazó üveg felborult» helyett), mert a „tartalmazás IKM”-en belül létezik egy tartalom a tartály helyett metonimikus modell, amely megengedi, hogy ilyen kifejezéseket használjunk, stb. A nyelvi adatokból kiindulva tehát feltárható és leírható az összes metonimikus reláció, amely átszövi és irányítja az emberi nyelv és gondolkodás egészét.” (Bencze 2009: 682)

Néhány metonímia azonban, mint a: „támad a diplomácia”, „az orosz diplomácia lépései”, vagy a „KFOR megvédte a szerbeket”, még nem elegendő kiindulópont adatok feldolgozásához.

Előfeltevésem, miszerint számos metaforát találok a vizsgált időszak címadásában nem igazolódott be. A háború időszakában 6 metaforikus kifejezéssel találkoztam a címekben és 8 metonimikussal. Teljes felsorolásukat a **2. számú Mellékletben** tüntettem fel, forrásokkal a szöveg könnyebb értelmezhetősége céljából. A háborút követő időszakban pedig 7 metonímiát és 4 metaforát találhatunk a főcímekben.

Megállapítható, hogy a burkolt értelmű kifejezéseket gyakrabban használták a háború időszakában, de mennyiségük nem releváns messzemenő következtetések levonásához.

5.3.3. Az ismétlés vagy repetíció

„A **szemantikai azonosság** legnyilvánvalóbb és leggyakoribb jele az azonos valóságdarabra utaló nyelvi jelek **változatlan** lexikai azonossága (**teljes rekurrencia**) vagy **variált ismétlése**. Ennek különböző fajtái vannak: szótó-, szó-, szerkezet- és mondatismétlés.” (Szikszainé 2006: 186)

A címekben ismétlődő szavak: az *agresszió*, *diplomácia*, *csapás*, *válság*, *káosz*, *ellenzék* ill. ezek szinonimái. Ezen kategórián belül példákat is találhatunk a fokozásra, az ismétlés egy módjára:

Lőtték az elnöki rezidenciát [MSzó április. 23. LVI.évf., 84.sz. (18 322.) sz.]

Lerombolták a Szerbiai RTV épületét [MSzó április. 24. LVI.évf., 85.sz. (18 323.) sz.]

Heves bombázások, élénkülő diplomácia [MSzó április. 15. LVI.évf., 77.sz. (18 315.) sz.]

Fokozódó diplomácia, intenzívebb támadások [MSzó május 30. LVI.évf., 116.sz. (18 354.) sz.]

A legsúlyosabb csapás most is Ništ érte [MSzó április. 25. LVI.évf., 86.sz. (18 324.) sz.]

A fenti felsorolásban fokozás figyelhető meg a szavak jelentésének intenzitásában. Habár időrendben nem követik egymást a címek, a használt szavak (*lőtték, lerombolták, heves, intenzívebb, legsúlyosabb*), egyértelműen fokozást, gradációt valósítanak meg. Érdemes megfigyelni a címek időrendi sorát is, hiszen a cikkek egyébként sem önmagukban funkcionáltak, hatottak az olvasóközönségre, hanem egymás után fejtették ki pszichológiai hatásukat.

5.3.4. Az expresszivitás (A valóság elferdítése, eufemizálása és diszfemizmusok)

Az expresszivitást (kifejező erőt) elsősorban a képi eszközök szolgálják az adatbázisban, de nyelvi megjelenítésével is találkozunk ebben az időszakban. A Tanjug informatív, tényfeltáró cikke mellett (*Füstfelhő borítja Újvidéket*) olvasható a *Félelmetes, de veszélytelen c.* cikkéből kiemelhető néhány hiperbolikus túlkapás: „A NATO-légítámadások kezdete óta az újvidéki kőolaj-finomítót *ki tudja már hanyadszor* érte rakétatalálat az elmúlt éjjel... ezúttal *félelmetesen kitartó* kísérőjelensége is volt... Nevezetesen: *Újvidék egyébként napfényes eget...* A rakéta-becsapódás során valami olyan gyulladt ki *és ég talán még most is nagy vehemenciával*, amit a jelek szerint *szerfelett nehéz* eloltani...” (MSzó 05. 01.).

Az expresszivitást írásmódjukkal is igyekeznek hangsúlyossá tenni egyes cikkírók: *Takarékoskodjunk az árammal!*, *Működjön az óvoda!*, *Élni kell!* stb., de ezek nem jellemzőek, a felszólítások ugyan megjelennek, de a felkiáltójel elhagyásával; „*Fegyveres missziót Koszovóba*”, „*Óvatosan a célpontokkal*” stb.

Az expresszivitást szolgálják azok a szavak, amelyek szépítenek, vagy ellenkezőleg, a degradációt szolgálják. A háború időszakában mindössze 1 eufemizmust találtam a vezércikkek címében és 9 diszfemizmust, míg a háború utáni időszakban 9 eufemizmus és 2 diszfemizmus van.

Az eufemizmus szó szépítést jelent. „Funkciója azon alapszik, hogy a használt szó kellemesebb jelentésű, mint az a szó, amely megszépíthetetlenként az eufemizmus mögött van.” (Dieckmann 1969: 79) Napjainkban leginkább

a nemiséggel, a testiséggel és a halállal kapcsolatos fogalmakat eufemizáljuk, de gyakori a politikai szóhasználatban is. (Péter 2012) Az eufemizmust univerzálisan használjuk, ami legerőteljesebben, leghatékonyabban a médiában fejt ki hatását. A 20. és 21. századi reklámok, a nyomtatott sajtó, a televízió, a rádió és az internet nyelvhasználata megteremtette az eufemizmus kultúráját.

Pasini (Pasini 2015) az eufemizmust a tabu tárgyának enyhébb és megszépítettebb kifejezéseként értelmezi, ugyanakkor a *diszfemizmust* a tabu tárgyának drasztikus, csúnya meghatározásaként nevezi meg tanulmányában. Szabó (1998) az eufemizmus kiegészítő ellenpárjaként a *degradációt* nevezi meg, amit elmarasztaló, vagyis „csúnyító” nyelvhasználatnak tart. Példaként a „kommunistázást” hozza fel: „...mindenki kommunista, aki ezekben az országokban a hatalom részese volt. A politikai nyelv kedvelt degradációi a háborús állapotok szókészletéből származnak: *ellenség, áruló, tudatos kártevő, országvesztő.*” (Szabó 1998: 53)

Az elemzés adatbázisát a kijelölt időszak 67 vezércikke képezi.

A háború időszaka

A háború időszakának vezércikkeiben egyedüli **eufemizmusra** utaló kifejezésnek tekinthetjük az *erőfeszítés* szót, ami ugyan önmagában hordozza a *lehetetlen, megvalósíthatatlan* kifejezések tezaursztikus mezejét is: *Folytatódnak a diplomáciai erőfeszítések* [MSzó április 14.].

A diszfemizmusok viszont gyakoriak: *Soha gyászosabb húsvétot* [MSzó április 06.], *Súlyos csapás Nišre* [MSzó április 21.], *A legsúlyosabb csapás most is Ništ érte* [MSzó április 25.], *Füstfelhő borítja Újvidéket* [MSzó május 1.], *Menekültek tragédiája Prizren környékén* [MSzó május 15.] stb. Ide tartozik az *agresszióra/agresszorra* vonatkozó cím is: *Folytatódik a NATO agressziója* [MSzó márc. 26.].

A vezércikkek címei jól mutatják, hogy a vizsgált sajtótermékek valójában nyelvileg sem törekszenek a szépítésre a háborús korszakban, inkább az „ellenség” pejoratív és kegyetlen mivoltát igyekeznek minél siralmasabban, (ön)sajnálatra méltóbban megfogalmazni (*kudarccal végződött, gyászosabb, súlyos, legsúlyosabb,*

füstfelhő borítja, tragédiája, megbénult, keserves, agresszió, agresszor – utóbbira már többször hivatkoztam).⁷¹

A háború utáni időszak

Kontroll-adatcsoportnak a *MSzó* 1999. június 11-től 1999. augusztus 20-ig megjelent számok vezércikkének címeit vizsgáltam meg.

Ahogy az agresszióval, erőszakkal kapcsolatos szavak gyakori említése, felsorolása volt tapasztalható a háborús korszak retorikájában és címadási gyakorlatában, úgy most a szókészlet pozitív regiszterében figyelhető meg hasonló tendencia. A fejlődésre, építkezésre utaló szavak kerülnek egymás mellé.

A háborút követő időszak vezércikkei igyekeznek minél pozitívabban bemutatni a *fellendülés, felvirágzás* lehetőségét, pozitív kicsengéssel, ezzel függ össze a pozitív jelentéstartományú szavak címbeli egymás mellé helyezésének imént említett gyakorlata: **Önerőre** alapozott gazdaságpolitika [*MSzó* augusztus 18.].

A címadás gyakorta igyekszik minimalizálni a veszteségeket: **Bőkezű és hatékony** segítség [*MSzó* július 14.], **Határidő előtt befejeződik** a kivonulás [*MSzó* június 20.], „**Egyre javul** a helyzet” [*MSzó* július 8.], **Minimális** háborús veszteség a hadseregben [*MSzó* július 22.]. Igyekszik *hatékony és bőkezű* segítségnyújtást garantálni a *minimalizált* veszteségek után. A bemutatott példák a korábban ismertetett *súlyos, nehéz, katasztrofális, agresszor okozta* féktelen veszteségeknek a szemantikai ellenpólusát alkotják. Megjelennek az *önerő, önálló* kifejezések is az összefogást szorgalmazva.

⁷¹ Az eufemizmusok és diszfemizmusok teljes felsorolása a mellékletben. **3. számú Melléklet.**

Háború utáni időszak	
Eufemizmus	Diszfemizmus
<i>Bőkezű és hatékony segítség</i>	<i>Legkevesebb 10 évig eltart a jugoszláviai újjáépítés"</i>
<i>Határidő előtt befejeződik a kivonulás</i>	<i>Hatalmas ellenzéki tüntetés Kraljevóban</i>
<i>Egyre javul a helyzet</i>	
<i>Minimális háborús veszteség a hadseregben</i>	
<i>Hamarosan egész Szerbia talpon lesz</i>	
<i>A KFOR megvédte a szerbeket</i>	
<i>Terv a béke és a felvirágzás megteremtésére</i>	
<i>Egyenjogúan és önállóan</i>	
<i>Önerőre alapozott gazdaságpolitika</i>	

4. táblázat: Az eufemizmusok és diszfemizmusok gyakorisága a *Magyar Szó* címlapján a háború utáni periódusban.⁷²

Háború alatti időszak	
Eufemizmus	Diszfemizmus
<i>Folytatódnak a diplomáciai erőfeszítések</i>	<i>Kudarccal végződött Holbrooke küldetése</i>
	<i>Soha gyászosabb húsvétot</i>
	<i>Súlyos csapás Nišre</i>
	<i>A legsúlyosabb csapás most is Ništ érte</i>
	<i>Füstfelhő borítja Újvidéket</i>
	<i>Menekültek tragédiája Prizren környékén</i>
	<i>Megbénult a villanyenergia-rendszer</i>
	<i>Keserves éjszaka Belgrádban és Nišben</i>
	<i>Folytatódik a NATO agressziója</i>

5. táblázat: Az eufemizmusok és diszfemizmusok gyakorisága a *Magyar Szó* címlapján a háború idején.⁷³

Azonban, ha a vezércikkeken túl is elemeznénk az eufemizmust és diszfemizmust, bőven találunk ambivalens címeket is a *Magyar Szó* oldalain. A tárgyalt periódusban az újság hasábjain több cikk is a lakosság megnyugtatóra szolgál: „*Félelmetes, de veszélytelen*” (MSzó 05.01.: 2) írja a szerző az újvidéki kőolaj-finomítót ért találat után. Ellentmondások sokaságával találkozunk az újság hasábjain pl. a H.Á-val szignált cikk a következő címet és alcímet viseli: *Befejezés előtt a vetés (Egyre erőteljesebb ellenséges propaganda – Jobb a közellátás, mint másfelé)* (MSzó, H. Á.: 05.01.:3) Ugyanezen az oldalon egy közlemény is megjelenik: *Tilos tüzet gyújtani az erdőben*, alcímében pedig a következő áll:

⁷² Forrásmegjelölésekkel L. 1. Melléklet.

⁷³ Forrásmegjelölésekkel L. 1. Melléklet.

Palicson lesz a majális – A környékbeli erdőkben megtiltották a kirándulást. (MSzó 05. 01.: 3). Ez a kendőző eufemizmus egy formája (l. Péter 2012: 72)

A *Magyar Szó* napilap a vajdasági magyarság informálásában különösen fontos szerepet kapott a tárgyalt időszakban igyekezve a nyugalmat és objektív informálás látszatát fenntartani. A nyugalom érzetét például a következő címekkel igyekszik biztosítani: „*A pszichológiai szolgálat tanácsai*” (Az újvidéki Klinikai Központ Stresszközpontjának 11 pontos tanácsa a szaksegély hívószámával), „*Gyermeink és a háború*” (A Naša radost kiadványokkal és programokkal kívánja enyhíteni a háborús stresszeket), „*Figyeljünk lelki egészségünkre*” (beszélgetés a Stresszközpont koordinátorával), „*Vényre Bensedin, Baktrim...*”. „*Meditációval a stressz ellen*” (TM-tanfolyam indult Újvidéken, Nagybecskerekén, Szabadkán és Zentán), „*Élni kell!*”, „*A lelki épség a háború idején*” (Az Agora elnevezésű tribün nyilvános vitája).

A belpolitikai helyzetről elsősorban a Beta és Times híradásaiból tudósít, megjelennek a vajdasági polgármesterekkel készült riportok a községek helyzetéről, a gondokról, mint ahogyan egy címben is olvashatjuk: „*Nincs pánik, de félnek az emberek*”. Egymás mellett hasonló szürrealista címszavak kerülnek nyomtatásba, hogy: „*Rakétatalálat Vörösfaluban*” – „*Drágább a krumpli mint a hús*”.

A manipuláció elsődleges célja az attitűd, a kogníció, az érzelmek, a cselekvés átformálása, megváltoztatása. A tényközlés mellett ezt a nyelvi manipulációs eszközt is használja a *NATO-röplapok Szabadkán (is)* című cikk: „Az észak-bácskai válságtörzs hétfői ülésén megállapították, hogy az agresszor erőteljes propagandatevékenységet folytat, s igyekeznek megfélemlíteni a lakosságot. A válságtörzs felhívta a lakosság figyelmét, hogy ne üljenek fel a téves információknak, és a helyi tömegtájékoztatási eszközökből tájékozódjanak.” (Magyar Szó 04. 07.: 3) Más választása a lakosságnak nincs is, hiszen a magyar televízió hírműsorai lefedésben működnek, csak a szerbiai (többségében) állami televízió híreit sugározzák, semmilyen más álláspont nem fogadható el a központi stratégia szerint.

A misztikum, liturgia felerősödése is jelen van a nyelvi-politikai manipuláció eszközeként: a *mennyei nép, kiválasztottak* (nebeski narod, izabrani) kifejezések metaforikus használata a politikai hit és öntudat erősítése mellett a vallási összetartozást is erősíti. Ezt a látszólagos összetartó erőt az egyház is igyekszik

fenntartani gyakori közszerepléssel. A vezér (Slobodan Milošević) a „*kiválasztott*”, aki ezt a „*mennyei népet*” a haza „*megvédéséért*”, „*összetartásáért*”, „*megóvásáért*” harcba vezeti.

5.3.5. Szinonim megkülönböztetések⁷⁴

A politikai tartalmú szavak elemzéséhez több lehetőséget is felhasználhatunk. A politikai szavak értékelésének vizsgálata kapcsán tett megállapításainak jelenidejűségét elemzésünk során a napilapok (vezér)címeiben meghatározott fogalmak elemzésével kíséreltem meg igazolni (Dieckmann 2000 [1969]). A szavak – ugyanis – kognitív tartalmi mellett egyéb függvények jelenséghordozói is, mint a társadalmi-politikai közeg, az egyén jelleme, intonációja, a kommunikációs helyzet stb.

A szinonim megkülönböztetések elsősorban az ellenség nyelvi megkonstruálása kapcsán lesznek jelentősek. A szópárok tagjai ugyanazokra a referenciákra vonatkoznak, de a szavak eltérő értékelése miatt korántsem jelentéktelen, hogy melyik szinonimát alkalmazzák a címek és a cikkek írói. Míg az *agresszor* kifejezés a NATO negatív jelzőjeként van jelen, addig a *diplomácia* szinte minden helyzetben a békés megoldást sugallja; szinte egymással szembeállítva az „ellenség” és a „védekező polgár” képét vázolja fel, bontakoztatja ki. Természetesen a szavak több negatív tezaurisztikus mezejével is találkozhatunk a címekben, mint az alább felsorolt példákban: *csapás*, *sötét*, *keserves*, *sanyargatás*.

A háború időszakából a címekben megjelenő fogalmak közül három szó lesz hangsúlyos: az *agresszió*, a *diplomácia* és a *csapás*. Az ***agresszió*** szó szinonimájaként a terror, erőszakos beavatkozás, erőszak, bántalmazás, atrocitás stb. jelentek meg; a ***diplomácia*** jelentésmezejébe értendő fogalmak: diplomaták, politikusok, tárgyaló felek stb. Ilyen a következő cím is: *Támad a diplomácia* [MSzó május 20.] (diplomácia – politikusok) – jelen értelmezésben a *támad* kifejezéshez ambivalens jelentést társíthatunk, hiszen a békés megoldás reményében intéz „támadó” lépéseket.

⁷⁴ A fejezetben található példák dőlt betűs kiemelései a hangsúlyozást erősítik. Kiemelések – a szerzőtől.

A *csapás*, a veszteség, támadás stb. fogalomköréből vonz szavakat: **Súlyos csapás Nišre, A hatodik csapás Újvidékre**. Ugyanakkor a következő cím több lehetséges válaszra is enged következtetni: *Sötétbe borult az ország* [MSzó május 4.] – többszörös értelmezése lehetséges: nincs áram Szerbiában; füst lepte el az országot; reménytelenségbe öltözött Szerbia; gyászba borult az ország stb. Ilyenek a következő címekben megjelenő szavak is: **Keserves éjszaka Belgrádban és Nišben** [MSzó május 28.] (keserves – szomorú, kilátástalan, bánatos, bús, gondterhes, komor stb.)
A civilek sanyargatása [MSzó május 25.] (civil – polgár, lakos, állampolgár, magánszemély; sanyargatás – gyötrés, bántalmazás, kínzás, nyomorgatás stb.)

A háború utáni időszak szinonim megközelítést feltételező szavai: *válság, káosz, ellenzék*. A **válság** a krízis, recesszió jelentéskörében jelenik meg: *Lezárulhat a kosovói válság (?)* [MSzó június 11.], *Előtérben a kosovói válság* [MSzó június 19.]. Gyakran jelennek meg **káoszra** utaló szavak a címekben. Ezekben a kakofonikus állapotokra utaló címekben a szavak egymás mellé helyezése a gyakori. A főleg negatív jelentéstartalmú szavak egymás mellé helyezése, felsorolása már a korábbi példákban is megjelent, sőt fontos szerepet játszott: **Feszültség és incidensek** [MSzó június 15.], **Zűrzavar, csúcsforgalom és lövöldözés** [MSzó június 16.] stb. Az **ellenzék** szó gyakori megjelenése – itt már nem külső támadásra utaló címek, hanem belpolitikai kérdések jelennek meg: **Hatalmas ellenzéki tüntetés Kraljevóban** [MSzó július 18.], **Hatalomváltást erőszak nélkül** [MSzó október 07.] stb.

Mint a fent látható példák is igazolják: a vezércikkek címeinek szóanyaga is megváltozik. A háborús időszak befejezésével teljesen eltűnik az *agresszor* szó, és inkább *válságos* helyzetről beszélnek a *zűrzavaros időkben*. A korábbi példákkal összehasonlítva nem jelenik meg a fokozás; az agresszió jelentéstartománya pedig kevésbé kitapintható, sőt szinte nincs is jelen. A számnevek is inkább az újjáépítéssel kapcsolatosak, nem pedig a pusztítás napjainak, heteinek és hónapjainak számlálásával, mint az a korábbi címek esetében volt tapasztalható: **Ötmillió dollár a nyomravezetőnek** [MSzó június 27.], **Montenegróban 15 ezer tartalékost szerelnek le** [MSzó június 27.] stb.

A címek is tükrözik a határozott eltávolodást a háború és az erőszak retorikáját, szóhasználatát alkalmazó címadástól: **Terv a béke és a felvirágzás**

megteremtésére [MSzó július 31.]. A háborús szóhasználat helyett ismét a felvirágzás, az újjáépítés lesz a hangsúlyos téma: *Önerőre alapozott gazdaságpolitika* [MSzó augusztus 18.]. A következő címben is az erőszak elutasítása jelenik meg explicit formában: *Hatalomváltást erőszak nélkül* [MSzó október 07.].

Az alábbi cím magyarázatot is ad arra, hogy az erőszak szóhasználatára miért szorult háttérbe ezekben a címekben: Sztyepasin Washingtonban – *Nincs visszatérés a háborús politikához* [MSzó július 28.] Nincs visszatérés a háborús politikához, és ennek megfelelően nincs visszatérés a háborús retorikához, szóhasználatához sem. Ezt tükrözik a címek is. A szinonim megközelítések teljes jegyzéke a **4. számú Mellékletben** találhatóak.

5.3.6. (Gyűjtő)szimbólumok

A gyűjtőszimbólumokat Sapir (1971) és később Edelman (2004) is elemezte. Az értekezésben a politikai jelentésmezeje lesz hangsúlyos. Érzelmileg túlságosan terhelt szavakról beszélhetünk (demokrácia, fasizmus, kommunizmus, béke, szabadság, háború, nép stb.), amelyek a politikai viták középpontjában állnak „Ezeket a szavakat olyan gyakran használják pozitív, illetve negatív konnotációban, hogy értékelésük megszokottá válik, és már az izolált szóhoz is hozzátapad.” (Dieckmann 1969: 80)

A háború időszakában leggyakoribb gyűjtőszimbólum a **diplomácia**: *Gyenge diplomácia, folytatódó támadások* [MSzó április. 01.], *Támad a diplomácia* [MSzó május 20.] A diplomácia szó gyűjtőfogalomként való meghatározása összecseng a fentebb megfogalmazottakkal: pozitív jelentéstartományba sorolható ebben a kontextusban is. Az előbbi (április 1-jei *Gyenge diplomácia, folytatódó támadások*) címet átfogalmazásban olvashatjuk a lap címlapján májusban: *Fokozódó diplomácia, intenzívebb támadások* [MSz május 30.]

A gyűjtőszimbólumok élesebb eltérést mutatnak: a háborús időszak a *diplomácia* fogalomköre mögé burkolózva fogalmazza meg a háborús történések okát és egyben megoldási lehetőségét is, például *Előtérbe kerül a diplomácia?* [MSzó április. 09.], kilenc esetből nyolcszor. Azt ezt követő időszakban a *demokrácia* mellett megjelenik a *politika, béke, válság, hadsereg, civil, békefenntartó, hadiállapot* szimbólumköre is, olyan jelentést sugallva, mintha

a diplomáciai csata győzelemmel fejeződött volna be, melynek újjáépítésében mindenkinek részt kell vállalnia, és mindenkinek megvan a maga felelőssége. (Példák az **5. számú Mellékletben**)

Értelmezésben ezek a gyűjtőszavak poliszémikus kifejezések, hiszen – mint a politikai viták kulcsszavai is – két szempontból közelíthetők meg: a két háborús fél szempontjából. Így a nyelvi elemzésen túlmutató jelentésmező már a politikatudomány tárgyát képezi.⁷⁵

⁷⁵ Bővebben l.: Sapir, Edward 1971. *A szimbólumok*. In.: Az ember és a nyelv. 140–147.

5.3.7. Toponimák

Feltétlen említést érdemelnek a toponimák, amelyek gyakori megjelenése a címekben közelebb hozza a történelmi eseményeket az olvasóhoz.

A toponimákról a hatalom szolgálatában Tóth ír a *Nyelv, kép, hatalom* (2011) c. kötetében, ahol azokat a toponimákat ismerteti, melyeket a Szovjetunió alkotott a hatalom szolgálatában. Hiszen a „földrajzi nevek, a helynevek (például a településnevek, közterületnevek), a helységnévtan névadási szokásai (...) minden korban szorosan összefüggésben álltak a mindenkori politikával, az adott területen létező hatalmi viszonyokkal...” (Tóth 2011: 79)

A Vajdaságban a tárgyalt rövid időszakban nem történik meg a helynevek újranevezése, mint ahogyan utcaátnevezésekről sem beszélhetünk, A vajdasági magyar hivatalos helységnevekről⁷⁶ szóló határozatot majd csak 2003-ban hozza meg az MNT (Magyar Nemzeti Tanács) *A nemzeti kisebbségek nyelvének hivatalos használatáról szóló tartományi határozat* 7. szakaszának 1. bekezdése alapján *A vajdasági magyar helységnevek meghatározásáról* szóló döntését.⁷⁷ A vizsgált időszakban számos helyzetben a címek fókuszában a településnevek állnak; nem más célt szolgálva ebben az esetben sem, mint a hatalmat, a hatalom megmutatkozásának formáját. Azzal, hogy a bombázások idején, szinte mindig a légicsapást ért település nevét helyezik középpontba, egyben az ott élő lakosságot szólítják meg, ill. hangsúlyosabbá válik az ott élőket veszélyeztető „ellenség” ereje, negatív arca. Pl.: „*Horgos környékét is támadta a NATO légierője*” [MSzó május 13. LVI.évf., 101.sz. (18 339.) sz.] – Itt is fontos a településnév (Horgos)⁷⁸, különös tekintettel arra, hogy a *Magyar Szó* olvasói szinte kivétel nélkül vajdaságiak. „*Menekültek tragédiája Prizren környékén*” [MSzó május 15. LVI.évf., 103.sz. (18 341.) sz.] – Itt is szerepel a településnév (Prizren)⁷⁹, a vajdasági magyar olvasók számára azonban ez nyilván kevésbé releváns.

⁷⁶ l.: <http://www.mnt.org.rs/dokumentumok/hasznos-tartalom/vajdasagi-magyar-hivatalos-helysegnevek> (letöltve: 2017. február 24.)

⁷⁷ *A vajdasági magyar helységnevek meghatározásáról szóló határozat*. In: [Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja. LIX. évf. 12. szám. 248-253. Újvidék. 2003. augusztus 27.]

⁷⁸ Horgos (szerbül Хоргош), falu Szerbiában, az észak-bácskai körzetben, Magyarkanizsa községhez tartozik.

⁷⁹ Prizren (szerbül Призрен), történelmi város Koszovó délnyugati részén.

„Zombor ismét célpont volt” [MSzó május 22. LVI.évf., 109.sz. (18 347.) sz.] – Zombor⁸⁰, városnév hangsúlyos szerepben, hiszen a cím első szavát alkotja.

„Rakéták Szabadkára is” [MSzó április. 17. LVI.évf., 79.sz. (18 317.) sz.] – Fontos ismét a település említése: Szabadka.⁸¹ Azért jelenik meg, mert az újság olvasóközönsége számára fontos város. Említése a bombázások után sem szűnik meg, hiszen erős ellenzéki központ szerepét tölti be: „Tiltakozó nagygyűlés Szabadkán” [MSzó július 11. LVI.évf., 152.sz. (18 390.) sz.].

Ha számszerűsítjük a vizsgált időszakra vonatkozó adatokat, akkor a MSzó 352 címében 98-szor szerepel településnév, illetve az ország vagy tartomány neve. Ez a vizsgált címek 28,12%-a. A bombázások első hetében mindössze egyszer történik meg, hogy az ország neve szerepel a címlapon: *NATO-légítámadás Jugoszlávia ellen* [MSzó 1999. március 25. LVI.évf., 59.sz. (18 297.) sz.], ebben az esetben is a kollektívan elszenvedett támadást hangsúlyozza. Jugoszláviát 12 esetben említik a további címekben, hasonló kontextusban. Szerbia 3-szor, Vajdaság 8-szor, Koszovó neve pedig 20 esetben szerepel címekben a címlapon. Belgrádot azért is említik sokszor (19 címben), mert itt zajlanak a tárgyalások, ide érkeznek a külpolitikusok. Ezen felül pontosan 20 település nevét említik meg a vizsgált időszakban. 25 alkalommal vajdasági településnév kerül említésre, de ha a nemzetösszetartó Vajdaság, Szerbia és Jugoszlávia említését is megszámoljuk, ezek további 23 magyarságra is vonatkozó toponimát jelentenek. A bombázások ideje után Koszovó⁸² kérdése kerül előtérbe, ezért gyakran szerepel a címdalokon is (értelemszerűen):

„Lezárulhat a kosovói válság (?)” [MSzó június 11. LVI.évf., 126.sz. (18 364.) sz.]

„Bevonultak a békét biztosító KFOR-egységek Kosovóba” [MSzó június 13. LVI.évf., 128.sz. (18 366.) sz. 1999. június 13. sz.]

„Előtérben a kosovói válság” [MSzó június 19. LVI.évf., 133.sz. (18 371.) sz.]

„Folytatódik a kosovói szerbek visszatérése” [MSzó június 23. LVI.évf., 136.sz. (18 374.) sz.]

⁸⁰ Zombor (szerbül Комбор) község Szerbia nyugat-bácskai körzetében.

⁸¹ Szabadka (szerbül Суботица) város és község az észak-bácskai körzetben.

⁸² Munkám során kérdésessé vált Koszovó vagy Kosovó a helyesen írt alak? 2007-től hivatalosan a Földrajzi Bizottság döntése alapján Koszovónak írjuk, de előtte a Kosovo/Koszovo volt érvényben. (A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó. 1984.)

A vajdasági olvasók számára ezek a városnevek a közvetlen közelségét jelentik a veszélynek: Újvidék, Zombor, Horgos, Szabadka a leggyakrabban említett helységnevek. A bombázások után távolabbi kitekintést nyújt a koszovói problémára terelve az olvasóközönség figyelmét, hiszen a közvetlen fenyegetettség megszűnt.

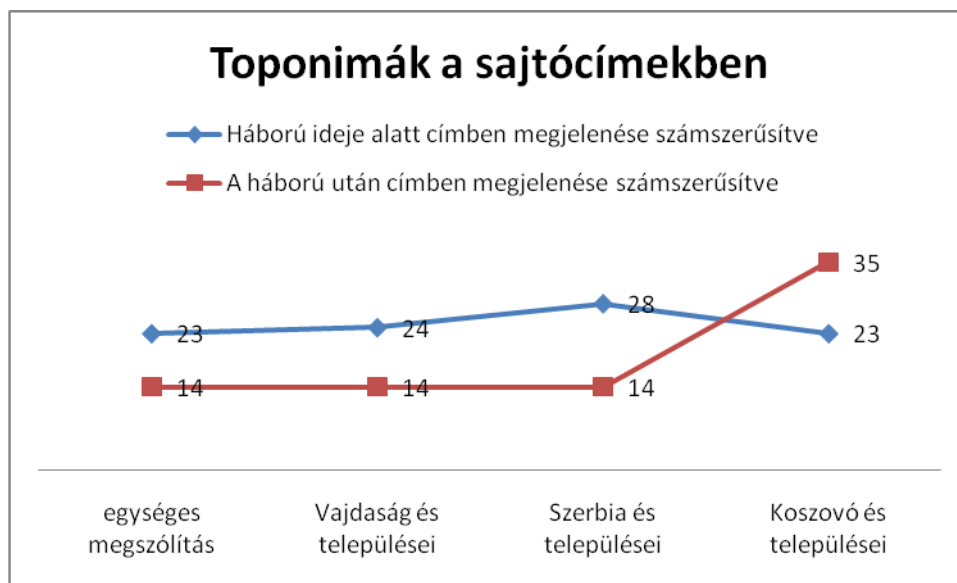
A háború utáni időszakot követő 67 lap címlapján 403 főoldal-cím szerepel (1999 jún. 11-től okt. 08-ig).

A toponimákat nehéz szövegkörnyezetükből kiragadva értékelni, de az alábbi táblázatban megkísérlem:

Köztársaság, tartomány, város	Háború ideje alatt címben megjelenése számszerűsítve	A háború után címben megjelenése számszerűsítve
Jugoszlávia	12	4
Szerbia	3	6
Vajdaság	8	4
Koszovó	20	29
Belgrád	19	8
Újvidék	12	4
Szabadka	2	7
további vajdasági települések említése (alkalommal)	10	3
további szerbiai városok említése (alkalommal)	9	6
koszovói települések említése	3	6
ÖSSZESEN	98	77

6. táblázat: A helységnevek megjelenése a *Magyar Szó* címlapcímében háború előtt és után.

A táblázat számadataiból kitűnik, hogy a háború ideje alatt több helységnév szerepel (a fent említett indokok miatt). Koszovó gyakoribb említése a háború után történik, hiszen ekkor a koszovói kérdés megoldása kerül célkeresztbe. Szabadka említése is a háború után lesz gyakori, mert az ellenzéki tüntetések egyik helyszíne volt; Újvidéket viszont több támadás érte a háború idején.

6. ábra: Helységnevek eloszlása a sajtócímekben. (saját szerk.)

Átláthatóság céljából csoportosítottam a településneveket. A 7. ábrán jól látható, hogy miként oszlottak el a toponimák a sajtócímekben. Ez alapján megállapítható, hogy a háború idején, a háború közelségét, tapinthatóságát a helységnevek gyakoribb említésével hangsúlyozták a *Magyar Szó* címlapjain.

Előző fejezeteinkben már szoltunk az *ellentét* jelenlétéről a háborúban álló felek között, valamint a MI és ŐK közötti ellenpólusról. Most csak két példát említek a címek sokaságából:

„*Válságosra fordulhat a nagyhatalmi ellentét*” [MSzó április 10. LVI.évf., 73.sz. (18 311.) sz.]

„MEGKEZDŐDÖTT A LÉGICSAPÁSOK KILENCEDIK HETE *Rakétatámadás a dedinjei kórház ellen*” [MSzó május 21. LVI.évf., 108.sz. (18 346.) sz.] Ez a cím(kettős) halmozza az erőszakkal, agresszióval kapcsolatban lévő szavakat: *légicsapás, rakétatámadás* (ennek mindkét eleme) és az *ellen* szó is.

A szembenállás hangsúlyozása alapján határozta meg a bombázások időszakának újságcikkeit és címeit.

A **számnevek** leggyakrabban sorszámnevként jelennek meg, hiszen a *MSzó* címlapjain számszerűsítették a légitámadások megkezdésének idejétől számolt napokat:

„A NATO-LÉGITÁMADÁS HUSZONNYOLCADIK NAPJA *Súlyos csapás Nišre*” [MSzó április. 21. LVI.évf., 82.sz. (18 320.) sz.]

„NEGYEDIK HETÉBE LÉPETT A LÉGITÁMADÁS *Heves bombázások, élénkülő diplomácia*” [MSzó április. 15. LVI.évf., 77.sz. (18 315.) sz.] - Ez a cím nem a napok számát jelöli meg, hanem már nagyobb időintervallumot jelöl meg.

„A LÉGICSAAPÁSOK HARMINCHATODIK NAPJA *Légiriadó kora délután is*” [MSzó április. 29. LVI.évf., 89.sz. (18 327.) sz.] Az *is* szó a folyamatosságot érzékelteti, vagyis állandó jelleggel folytak a támadások. Ez ismételtén tágabb szövegösszefüggésben nyer értelmet, hiszen a korábbi cikkek és címek többek között szintén, főleg a légicsapásokat tematizálták. Ugyanakkor: „*Légiriadó éjjel-nappal*” [MSzó május 26. LVI.évf., 112.sz. (18 350.) sz.] korrelál a fenti címmel: „*Légiriadó kora délután is*”. Ez a mostani cím azzal áll jelentéstani kapcsolatban, hiszen szintén az állandóságot érzékelteti.

„A LÉGICSAAPÁSOK ÖTVENEDIK NAPJA *Hajnali támadás Újvidék ellen*” [MSzó május 14. LVI.évf., 102.sz. (18 340.) sz.] A *támadás* szó az *agresszió, célpont, légicsapás, légihadjárat, rakéták, bombázások, légiháború, robbanások* stb. szavak hálózatába tartozik.

Az is fontos, hogy a címek a légicsapások napjait megszámlálják. Ezáltal a légicsapások állandóságát érzékeltetik, s egyúttal fokozást valósítanak meg, hiszen egyre nagyobb számokat tartalmaznak.

„A LÉGICSAAPÁSOK HARMADIK HÓNAPJA *A diplomáciai rendezés reménye*” [MSzó június 2. LVI.évf., 118.sz. (18 356.) sz.] Fontos, hogy itt már nem a pusztán napok számát fejezi ki a cím, hanem a hónapokét, vagyis nagyobb idő-periódusban fogalmaz.

A számnév a tömegesség érzékeltetése céljából is megjelenik a címekben:

„*Primakov kétszer tárgyalta Milošević-tyel*” [MSzó márc. 31. LVI.évf., 64.sz. (18 302.) sz.], „*Százezer felett a Kosovóból eltávozottak száma*” [MSzó július 13. LVI.évf., 153.sz. (18 391.) sz.], „*Eddig több mint tízezer áldozat*” [MSzó augusztus 22. LVI. évf., 188. sz. (18 426.) sz.]

„SZERBIAI TŰNTETÉSEK **Hatvanötezer ember az utcákon**” [MSzó október 06. LVI. évf., 190. sz. (18 428.) sz.]

A légicsapások napjainak számszerűsítése nyomatékosítja a háború időtartamát, a tömegességet jelző számnevek pedig fokozzák az adott cím súlyát.

5.4. Írásjelhasználat a címekben

A fejezetben a címek írásjelhasználatának vizsgálatával (*MSzó* címlapcímei; háború előtt és után) arra keresem a választ, hogy az írásjelek használata meghatározó-e kvantitatív vagy kvalitatív szempontból a sajtócímekben a háború idején; mutatkozik-e eltérés a háború idején használt írásjelhasználatban és az ezt követő időszakban? Az írásjelhasználat kezd kinőni szigorú nyelvtani funkciójából, ugyanis a szigorúan előírt írásjelhasználat mellett számontartja a szakirodalom az alternatív és a nem szigorúan előírt írásjelhasználatot is. (Keszler 1985, 2004, 2006; Laczkó–Mártonfi 2004, Szikszainé 2006) Keszler szerint nehéz és szükségtelen lenne változtatni a magyar hagyományokon, de fontos, hogy az írásjeleknek és az írásjeltannak legalább annyi köze van a grammatikához, a mondatfonetikához, a szövegtervezéshez, a stilisztikához, a szemiotikához, sőt a paleográfiához is, mint a helyesírásnak, mert jelentésmódosító szerepe is van. (Keszler 2003: 24) Az írásjelekkel foglalkozó szakirodalom (Keszler 2003; Laczkó – Mártonfi 2006) három elsődleges, érvényesség foka szerinti csoportosítását említi az írásjeleknek, melyek jellemzik az európai írásjelhasználatot is:

- *kötelező írásjelhasználat*– ezek alatt a normatív szabályokat értjük, ami azt jelenti, hogy ezeket az írásjeleket az adott funkcióban mindig ki kell tenni. Ide tartoznak: a mondatvégi írásjelek; az összetett mondatok tagmondatait elválasztó írásjelek; a mellérendelő szószerkezetek közötti írásjelek; kötelezően írásjel nélküli esetek.
- *alternatív írásjelhasználat*– ezt az írásjelhasználatot többnyire a közlési szándék határozza meg. Ilyenek például a fakultatív esetek – mikor választhatunk, hogy használunk-e írásjelet vagy sem; illetve azok az esetek, mikor az írásjel használata kötelező, de fajtája megválasztható.
- *a nem szigorúan előíró jellegű írásjelhasználat* – ezeknek stilisztikai, retorikai funkciójuk van. Ez az írásjelhasználat többletinformációval látja el az olvasót és a kutatót. Ennél az írásjelhasználatnál ugyanis néha, korlátolt mértékben, ám következtetni lehet a szerzőnek, illetve a cikket közlő

orgánumnak az adott szöveghez fűződő viszonyára. Ha például egy olyan vessző szerepel a címben, illetve a címet alkotó mondatban, amely elhagyható lett volna, akkor az egy-egy információelemet hangsúlyoz, emel ki.

Habár az írásjelhasználat nagyjából grammatikai alapokon nyugszik, mégis „összefügg azonban az információ közlési módjával (pl. tömörítés, kiemelés, utólagos hozzátoldás) és az egyes információk hírértékével is (váratlan, meglepő fordulat jelölése, egy tartalomváró szó bővebb kifejtése stb.), sőt az írásjelek segítik a finomabb jelentésbeli és hangulati árnyalatok kifejezését is (megkérdőjelezünk valamit, kételkedve, gúnyosan jegyzünk meg valamit stb.)” (Keszler 2003: 25)

A magyar helyesírás szabályai (AkH. 12.) az írásjelek szerepét kettősnek tartja, hiszen egyrészt a mondat tagolását, szerkezetét és a mondatok (mondatrészek) egymáshoz kapcsolódását tükrözik az írásjelek, másrészt a beszéd olyan betűkkel ki nem fejezhető sajátosságaira utalnak, mint a hanglejtés és a beszédbeli szünet. Az *AkH. 12.* szerinti felosztást vettem az írásjelek csoportosításához alapul, amely a kötelező írásjelhasználatot szabályozza. Ezek:

- *a mondatokat záró írásjelek (241.–243.),*
- *a tagmondatok közötti írásjelek (244.–247.),*
- *a mondatrészek közötti írásjelek (248.–250.),*
- *valamint a szövegbe ékelődést jelző írásjelek (251.–260.).*

A csoportosításba nem vettem be a szavak és szórészek közötti írásjeleket, a toldalékok kapcsolását és az egyéb írásjelhasználati tudnivalókat (ezekre az esetekre nem volt a korpuszban példa).

A háborús időszakra vonatkozóan 67 főoldal vezércikkének címét vizsgáltam (1999. márc. 24-től június 10-ig); a háború utáni időszakot követő 67 címlap vezércikkeinek címével egyetemben (1999 jún. 11-től okt. 08-ig). Az írásjelek típusainak gyakoriságát táblázatban és ábrával szemléltetem.

A 134 cím vizsgálati tárgyát képezték: a tagmondatokat elválasztó írásjelek, vessző használata felsorolásnál, mondatvégi írásjel hiánya, valamint a kettőspont, az idézőjel, mondatzáró hármaspont, a kérdőjel és a felkiáltójel használata. Az adatokat a tartalomelemzés módszerével elemeztem, és számszerűsítve táblázatban összegeztem az eredményeket.

A bombázások idején, illetve az ezt követő időszakban a *Magyar Szó* címlapján megjelent címek írásjelei számbelileg is kimutathatóak.

Írásjelek	háborús időszak	háború utáni időszak
a) <i>Tagmondatokat elválasztó írásjelek (vessző)</i>	9	7
b) <i>Felsoroláskor vessző használata</i>	3	6
c) <i>Mondatvégi hiányzó írásjel</i>	4	1
d) <i>Kettőspont használata</i>	6	10
e) <i>Idézőjel használata</i>	11	17
f) <i>Mondatzáró hármaspont</i>	1	2
g) <i>Mondatzáró kérdőjel</i>	11	15
h) <i>Mondatzáró felkiáltójel</i>	5	6

7. táblázat. Írásjelhasználat a *Magyar Szó* c. napilap címlapcímeiben.

Az elemzéshez szükséges a példák bemutatása az írásjelhasználat kapcsán felmerülő kérdések világosabb magyarázatához.

5.4.1. A mondatokat záró írásjelek

Az *AkH.* 12. 241–243. pontja foglalkozik a mondatokat záró írásjelek eseteivel. Ide soroljuk a kérdőjelet, felkiáltójelet és a pontot (a hármaspont is ide tartozik).

„A kérdőjel jellegzetesen **értelmi funkciót lát el**: az információ hiányát vagy bizonytalanságát jelzi.” (Szikszainé 2006: 124) Ugyanakkor összefogásra is buzdít: hiszen az olvasótól, a közösségtől várja a választ. A kérdőjel érzelemkifejező eszköz is, hiszen vizualizálja az intonációt. (Keszler 2003)

Hipotézisem az, hogy a háború ideje alatt több kérdő mondattal találkozhatunk a címekben; nem igazolódott be. Feltételeztem, hogy címadáskor tartalmilag a kilátástalanság több kérdést indukál az újságírókban. Viszont értelmezhető ez úgy is, hogy a kilábalás, az útkeresés, a „közös: hogyan tovább?” kérdése indokoltá is teszi, hogy a talpraállás időszakában gyakoribbak a kérdő mondatok. Típusa szerint a kérdő mondatfajták (Kugler 1999): eldöntendő, választó, kiegészítendő és nyitott kérdések. Ilyen, és ehhez hasonló kérdésekkel találkozunk a címekben:

„*Hol a gázolaj?*” [MSzó 1999. június 30.] (kiegészítendő kérdés)

„*Segélyt kapnak az ellenzéki városok?*” [MSzó 1999. július 14.] (eldöntendő kérdés)

„*Milyen humanitárius segílyt kapjon a JSZK?*” [MSzó 1999. július 16.] (nyitott kérdés)

„*Százmilliárdszor gyorsabb számítógépek?*” [MSzó 1999. július 17.] (eldöntendő kérdés)

„*Drágul, nem drágul?*” [MSzó 1999. augusztus 04.] (eldöntendő vagy választó kérdés)

A **mondatzáró felkiáltójel** használatának hatása lehet a szöveg stilisztikai értékére, különösen, ha a szabályostól eltér a használata. A vizsgált korpusz címeiben a felkiáltójelek funkciójukat tekintve (szinte kivétel nélkül) a felszólítást szolgálják. Azonban a megfigyelt időszakban inkább a hiányzó írásjelek esetében tapasztalhattuk, hogy a címadásban elhagyták a felkiáltójelet. Ezekben a címekben inkább a pusztá megszólítás, vagy a nyomatékosítás a céljuk/funkciójuk:

Ma nyugdíj! [MSzó 1999. április 24.]

Olvasóink figyelmébe! [MSzó 1999. április 30.] – ugyanez a felszólítás május 4-én is; ugyanis a lap kiadási nehézségekkel küzd, és tájékoztatja az olvasókat.

Minden pártot a kormányba! [MSzó 1999. július 02.]

Mégis lesz palicsi filmfesztivál! [MSzó 1999. július 02.]

Ejnye! [MSzó 1999. szeptember 26.]

A **mondatzáró hármaspont** más funkciót tölt be a címek esetében, mint egy irodalmi szövegben, ahol gyakran (hiszen ott sem mindig) a töredezett beszédstílus (hezitálás, gondolkodás, meditálás stb.) sajátja. Keszler szerint az írásjelhasználati szokásokat bizonyos változás is jellemzi. 2003-as tanulmányában azt írja, hogy „a mai írásjelhasználat egyik jellemzője minden stílusnembben az írásjelek (például a felkiáltó- és kérdőjelek) elszaporodása. De megtalálható az ezzel ellentétes tendencia, az írásjeltelen szövegszerkesztés is. A szépirodalom (de ma már a sajtó) nyelvében is gyakori a gondolatmenet megszakadását, a töredezett előadásmódot jelző hármaspont használata.” (Keszler 2003: 32) A cikkek címeiben a befejezetlenségre, elhallgatásra, kihagyásra, ill. az ironikus hangvételre utal, pl.:

„*Pánik nincs, de nyugalom sem...*” [MSzó1999. március 28.]

A bombázások utáni időszakból:

„*JUGOSZLÁV-HORVÁT FOCI VOLT Mindenki elégedett...*” [MSzó 1999. augusztus 20.]

A sorvégi írásjelek elhagyása, az **írásjel-nélküliség** a meghökkentést szolgálja, lelassítva az értelmező olvasást. Szokástörténeti tény azonban az, hogy a múltban a címek esetében nem volt szokás írásjeleket, felkiáltójeleket használni (ezeket Ady vagy Kosztolányi is gyakran mellőzte). Ez a szokás pedig a mai címbeli írásjelhasználatban is érezteti hatását. Keszler szerint az írásjelek számával és szükséges típusaival kapcsolatban két nézet áll egymással szemben: „Az egyik tábor csökkenteni kívánja a kötelező írásjel-használati szabályokat. Ez a tábor alkotta meg a »könnyű puntuációt«, amely nem minden típusú összetett mondat határán követeli meg az írásjel kitételét, például a franciában, az angolban, a dánban, a svédben, a hollandban stb. Vagy e tábor tagjai tiltakoznak sokszor a hivalkodó felkiáltójelek ellen. (...) Van azonban egy ezzel ellentétes tábor is, amely azt vallja, hogy sokkal több írásjelre lenne szükség. Olyanokra, amelyek kifejezik a haragot, a bizonytalanságot, a szimpátiát, az antipátiát, a csodálkozást, a kétkedést, a gúnyt, a jó kedvet stb.-t is.” (Keszler 2003: 33) A sorvégi írásjelek elhagyása a *Magyar Szóban* természetesen nem magyarázható csupán az említett szokásjoggal, hiszen mindez hatást gyakorolt az olvasókra, vagyis információs értékkel bírt. Ennek megfelelően a sorvégi írásjelek elhagyása sokszor a poliszemantikusságot hangsúlyozza, pl.:

„MILOŠEVIĆ ELNÖK NYILATKOZATA *Mindenki végezze munkáját*” [MSzó 1999. március 25.]

„*Soha gyászosabb húsvétot*” [MSzó 1999. április 06.]

„*Meg kell őrizni az áruk stabilitását*” [MSzó 1999. április 18.]

Az említett példákban a kihagyás különböző helyzeteivel találkozunk: míg az első és harmadik mondat a felszólítással egyértelműen utal a mondat módjára; addig a második mondat többszöri hiányosságával is jelzi az óhaj irányát, sőt megállapíthatjuk, hogy a személyes névmás ragozott alakjának T/1. számú hiányzó alakját is a mondat sajátjának tekinthetjük. Ez a hiányosság elsősorban a bombázások idején hangsúlyos.

5.4.2. A tagmondatok közötti írásjelek (244–247.)

A tagmondatok közötti leggyakoribb tagoló jel a **vessző**. Mint már a mondatok szerkezeti tipológiájánál utaltunk rá, valójában nem összetett mondatok

tagmondatainak elválasztásáról beszélünk, hanem *tagolatlan szerkesztett* mondatokról. A tagolatlan mondatok gyakorisága, a *legitim nyelv* olyan *szimbolikus tőkéjével* bír, ami a töredezettséget/megtörtséget, szimbolikusan a bizonytalanságot, vagy esetenként a nyomatékot, intenzitást fejezi ki, pl.:

Gyenge diplomácia, folytatódó támadások [MSzó 1999. április. 01.]

Heves bombázások, élénkülő diplomácia [MSzó 1999. április. 15.]

Fokozódó diplomácia, intenzívebb támadások [MSzó 1999. május 30.]

Ugyanakkor az összetett mondatok tagmondatait is leggyakrabban vesszővel választjuk el egymástól pl.:

Pánik nincs, de nyugalom sem... [MSzó 1999. márc. 28.]

Négy személy életét veszette, öt súlyosan megsérült [MSzó 1999. május 9.]

Közel a megoldás, távol a vége [MSzó 1999. június 9.]

A **kettőspont** használatáról az *AkH 12.* azt írja, hogy akkor teszünk az összetett mondatok tagmondatai közé kettőspontot, ha az előző tagmondattal egy-egy lényeges gondolatra hívjuk fel a figyelmet, illetve jelzésértékként, ha a következő tagmondat lényegesebb magyarázatot tartalmaz. (AkH 12. 246. pont)

Szikszainé (a költői szövegekre vonatkoztatva) megállapítja, hogy a kettőspont megállásra készítésével *figyelemirányító kiemelés*. „Az alá- vagy mellérendelő kötőszó és vessző helyett állva a kettőspont **tömörítő és hatásos felhívó szerepű**, a tartalmi-logikai viszonyokat elfedő és felfedő, **idézetet jelző** feladatot is elláthat.” (Szikszainé 2006: 119) Ezen felül a kettőspont tekinthető alternatív írásjelnek is, amikor az írásjel használata kötelező érvényű, de a tartalomtól függően megválasztható, vagy a kifejezendő szándék alapján. (Laczkó–Mártonfi 2006: 291–299) Leggyakoribb (kivétel nélküli) az újságcímek esetében az idézetet jelző kettőspont használata pl.:

„Martonyi: Magyarország területéről nem indulhatnak csapatok” [MSzó 1999. május 01.]

„Clinton: Megegyezhetünk Milošević-tyel” [MSzó 1999. május 07.]

„Csernomirgyin: Kitűnő alap egy ENSZ-határozathoz” [MSzó 1999. május 08.]

5.4.3. A mondatrészek közötti írásjelek (248–250.)

Felsoroláskor, azaz egymásnak mellérendelt, azonos mondatrészek közé vesszőt teszünk. A címoldalakon a bombázásokat követő időszakban megduplázódik a felsorolások száma pl.:

„Zűrzavar, csúcsforgalom és lövöldözés” [MSzó 1999. június 15.]

„A tej, a kenyér és a hús - biztosan megdrágul” [MSzó 1999. augusztus 01.]

„AZ SZSZP, a JB és az SZRP elfogadták Marjanović javaslatát” [MSzó 1999. augusztus 05.]

Ezek az extralingvisztikai (Szikszainé 2006) eszközök nem csupán velejárói a nyelvi közlésnek, hanem meghatározói is. Benczik Vilmos (2006) ezeket a nyelvi jeleket *szupraszegmentális nyelvi jelekként* értelmezi. Az első példamondatban mindenképp a nyomatékosítás eszközeként van jelen a felsorolás közötti vessző, míg a másik két mondatban a puszta felsorolás a funkciója.

5.4.4. A szövegbe ékelődést jelző írásjelek (251–260.)

A leggyakrabban használt írásjel (összesen 28 eset) a címekben mindkét korszakban (a mondatzáró kérdőjel mellett) az **idézőjel**, pl.:

RICHARD HOLBROOKE BUDAPESTEN „*Van még esély a diplomáciai rendezésre*” [MSzó1999. március 26.] – itt a kettőspont kitétele nélkül is nyilvánvaló, hogy R. Holbrooke nyilatkozatának szó szerinti idézéséről beszélhetünk. Egyúttal sugallja az újságíró a közösségi-/népakaratot is. Az idézőjel címbeli használata továbbá lehetőséget teremtett arra, hogy az újságíró, illetve a szerkesztő ne nyilvánítsa ki saját véleményét, meglátásait. Az idézet ugyanis távolságtartásként is funkcionálhat. Hasonló típusú idézéssel találkozunk a bombázásokat követő időszak címei között is, pl.:

„II. János Pál pápa Lengyelországban »*Legyetek hűek leendő családotokhoz*«” [MSzó 1999. június 13.]

„*Jugoszlávia sosem mond le szabadságáról*”, ill. „*Vannak eredmények*” [MSzó 1999. március 31.] – szerepel két idézet is beszédből kiragadva, címként. Ezek a típusú idézések a leggyakoribbak a címhasználatban. Ebben a két esetben, de főleg az

elsőben szinte biztos, hogy az újságíró, illetve a szerkesztő „csupán” idézte a közlő személyt, ám nemigen értett vele egyet.

Az idézés egy specifikusabb típusára szolgáltatnak példát az alábbiak:

„Csernomirgyin »megbirkózott feladataival«” [MSzó 1999. május 07.]

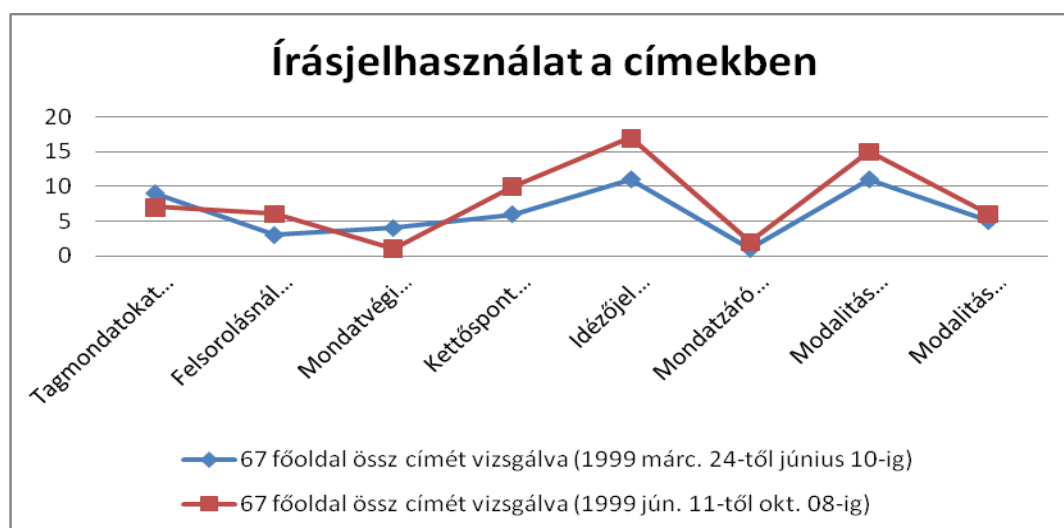
„A hírszerzés »téves elsütése«” [MSzó 1999. május 11.]

„»Fontos« tárgyalások Kosovóról” [MSzó 1999. május 25.]

Illetve hasonló típusú a bombázások utáni időszakból:

„Koffi Annan és »Kosovo barátai«” [MSzó 1999. június 27.]

Az utóbb említett idézések a szarkasztikus-ironikus hangvételt hordozzák, tehát az idézés egy alternatívabb felhasználásával élnek; magukban hordozzák a kétértelműséget. A politikai beszédmódok egyik gyakori jellemzője, sőt, mondhatjuk a legfontosabb jellemzője ez.

7. ábra: A címek írásjelhasználati gyakorisága bombázások előtt és után. (saját szerk.)

Előfeltevésem az volt, hogy a NATO-bombázások idején a kétségek, kételyek magasabb számú írásjelhasználatot jelentenek a címekben. A 134 cím vizsgálati tárgyát képezték: a tagmondatokat elválasztó írásjel, a vessző használata felsorolásnál, a mondatvégi írásjel hiánya, a kettőspont használata, az idézőjel használata, a mondatzáró három pont; modalitás szempontjából pedig a kérdőjel és felkiáltójel használata. Előfeltevésem, miszerint háború idején gyakoribb az írásjelek használata, nem igazolódott be. Az idézőjelek, kérdőjelek és kettőspontok használata

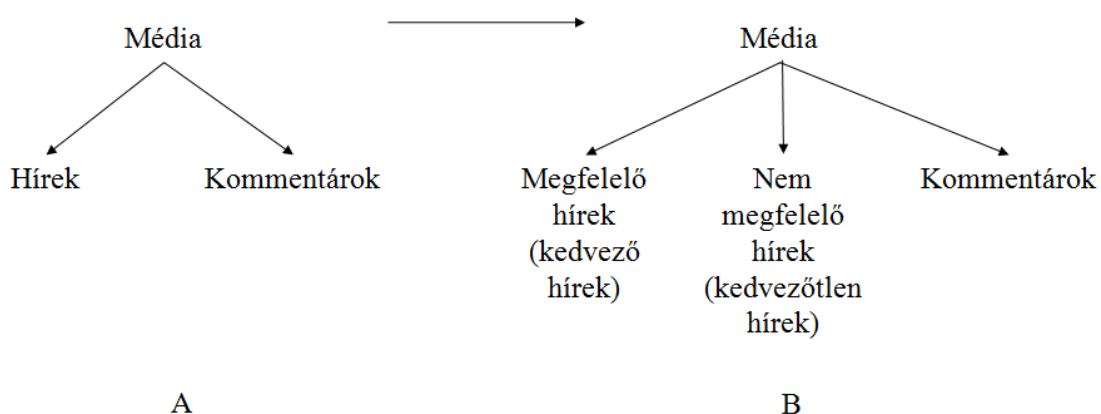
magasabb arányban jelentkeztek az ún. „béke” időszakában, amelyek a lelkiállapotot tükrözhetik. Jelentősebb különbség a többi írásjel használatában sem figyelhető meg.

5.5. A képi kommunikáció

5.5.1. Vizuális eszközök a sajtó szolgálatában

A szerbiai/koszovói NATO-bombázások közvetítése a média feladata volt. *A hogyan közvetíteni?* – kérdése különösen hangsúlyos volt ebben az időszakban, hiszen Slobodan Milošević kiemelt figyelmet fordított a vizuális (elsősorban a televízióra), és a nyomtatott sajtóra, arra, hogy kormányhű szerkesztők legyenek élükön, és csak ellenőrzött tartalmak kerüljenek a nyilvánosság elé. Míg a szerb hatalom: *NATO-agresszoroknak, NATO-szörnyeknek, ellenséges gonosztevőknek* stb. nevezte a beavatkozókat; addig a NATO taktikusan igyekezett elkerülni a háború szó ejtését is bevetésükkel kapcsolatban; *intervenciónak, korlátozott légitámadásnak, kampánynak* nevezték akciójukat. (Takács 2013: 189)

A bombázások idején a gyűlöletbeszéd újabb fordulatáról beszélhetünk, hiszen az eddigi, 1999-ig tartó időszakban a MI (az állam lakosai) szembenállása az ŐK-kel (szerb hatalommal) újabb szereplővel bővült: a bombázásokig minden olyan polgár ellensége volt a hatalomnak, akit az állam (belső) árulónak minősített, ekkor viszont megjelent a NATO személyében a *külső ellenség (strani gospodari= NATO)* is. Bugarski (2002) a média nyelvét nyilvános beszédnek tekintve, következőképpen ábrázolja annak hazai (szerbiai) megnyilvánulását a tárgyalt korszakban:

8. ábra: Bugarski médiaábrázolása. (2002: 143. sf.)

Az első (A) ábra a világsajtó arany szabályát szimbolizálja; míg a második ábra (B) a szerbiai sajtó működését mutatja be. Látható, hogy a kételosztású ábrát a hármas elosztás váltja fel, ami a cenzúra működését igazolja. Bugarski a B változat vizsgálatát tekintve a következő kategóriák elemzési lehetőségét határozza meg: 1. Igazságtalanságok 2. Féligazságok és rejtett információk 3. Tézisváltások 4. Kétlépéses megoldások 5. Körülíró és enyhített szövege 6. Távolságtartás 7. Mindenki egyért – egy mindenkiért 8. Terminológiai ködösítés 9. Pars pro toto 10. Mi vagyunk a LEG-ek! 11. Politikai hiperbolák 12. A gondok szálljanak másokra 13. Kitolt kritériumok 14. Verbális végrehajtás 15. Az utálatos Nyugat támadása 16. A terrorizmus nem múlik el. (s.f. Bugarski üö. 144.) A befogadó percepciójából lényeges elemzési lehetőségeket találunk Bugarski felosztásában. Fontosnak tartom ezt a világsajtót – szerbiai sajtót szembeállító felosztást, amivel Bugarski a szerbiai sajtó további elemzéseire mutat rá, és szempontrendszer is ad.

Mitchell (2008: 48) a következő kérdést teszi fel 2008-ban: „miért érzünk kényszert rá, hogy a szavak és képek viszonyát politikai terminusokban gondoljuk el, mint territóriumért folytatott harcot, mint rivális ideológiák csatáját?” A képek és szavak a szerbiai sajtópropagandában egységesen léptek működésbe, mint ahogyan az ellentétes erők összecsapását is értelmezhetjük ideológiák összecsapásának. Az elidegenítés/elidegenülés, a nemzeti erő, a gyász, a tragédia képi és nyelvi eszközeivel egységesen élve közvetítik a társadalomnak a kormány álláspontját. Időnként viszont a „kép többet mond a szónál” elvét követik.

Természetesen nemcsak a kép és szöveg együttese, vagy a kép elhelyezkedése kontextualizálja a sajtófotót, hanem a médiakontextus is befolyásolja a befogadót. Ennek résztvevői a fotós, a szerkesztő és a médiafogyasztó, akik szerepe nagymértékben befolyásolja a csoportra/befogadóra gyakorolt hatás minőségét. A fotós szelekciója (beállítás, fények, szög stb.), a szerkesztői szelekció (a fotó megjelenésének helye), valamint a közönség szociokulturális millióje alkotják azokat a tényezőket, melyek a médiakontextust létrehozzák.

Ebben a fejezetben két adatbázissal dolgozom: a *Magyar Szó* c. napilap címlapfotóival és tipográfiai kiemeléseivel, valamint a bombázások idején propagandaszerepet betöltő röpcédulák képi és nyelvi eszközeivel. Először azokat a vizuális eszközöket ismertetem, amelyek a *Magyar Szó* című napilap címlapján szerepeltek a vizsgált 78 nap alatt (95 fotó). Kontrollcsoportként a háború időszakát

követő 78 nap (124 fotó) címlapfotóit vettem alapul. Képi eszközök alatt a fotókat és a tipográfiai kiemeléseket értem. A fotók a címlapok meghatározó, kiemelt alkotóelemei, úgy gondolom, nélkülük hiányos lenne az elemzés, hiszen a sajtófotó is kommunikál az olvasóval, a tipográfiai kiemeléseknek pedig figyelemfelkeltő, nyomatékosító funkciója van. Az értelmezéshez elsősorban Bugarski (2002) sajtóértelmezési írását, Schapiro (2004) médiafotókról írt tanulmányát, ill. Mitchell (2008) szavak és képek politikai értelmezéséről szóló szövegét veszem alapul.

A fejezet második részében pedig, a politikai szórólapok röpcéduláinak vizuális és nyelvi valóságával foglalkozom az 1999-es miloševići korszak (elsősorban a NATO-bombázások) idején. A röplapok a NATO és az *Ellenállás* nevű mozgalom (*Otpor/Omnop*) termékei; a szerb hatalom sajtópropagandát folytat, viszont ezek a szórólapok sokat rontanak a hatalmi elit képén. A korpuszt 11 röplap alkotja, amit nem tekinthetünk reprezentatív anyagnak, viszont megismerhetjük általuk a propaganda képi és nyelvi eszközeit. A vizsgálat fókusza azért tér el a *Magyar Szó* és a röplapok esetében, mert a sajtófotó egy egész címlapon jelenik meg, szövegekkel és címekkel körülhatárolva, meghatározó a mérete, elhelyezése a címlap felületén; míg a röplap egy konkrét „cikk”/politikai propagandaanyag tartalmát megerősítő illusztrációként szerepel.

5.5.2. Képi eszközök a *Magyar Szó* című napilapban

A médiafotó nem hazudik, és befolyásol. Mint ahogyan egy sajtófotós kijelentette: „Természetesen egy kép nem mondhat el mindent...”. A tragikumot kifejező sajtófotók a baj, a nyomorúság és a szenvedés konkrét megjelenítésével erősítik a nyelvi anyagot. A társadalmi helyzet, egy ország gazdasági, politikai állapota, a szociális problémák, a háborúk indokot adnak ennek az ábrázolásmódnak. A *Magyar Szó* címlapfotóin a tragikum, a kiszolgáltatottság lesz hangsúlyos. A sajtófotókon kívül hangsúlyossá válik a szalagcím, főcím, élőfej, fotócím stb. betű és sortipografizálás (dőlt betűíró, kiemelés, eltérő írásjelhasználat), vagyis a „látható nyelv”. Szikszainé Nagy Irma a következőket írja a sortipografizálásról: „a szokásostól eltérő írásjelhasználattal, sortipografizálással az olvasó figyelmét jelentéstöbbletre hívják fel. Ezek bár a szemnek szóló jelzések, de meghangosításkor

hangmodulációkkal érzékelhetők.” (Szikszainé 2006: 132) A nyomdatechnikai eljárások közül a legszembetűnőbbek:

- a tipografikus kiemelések,
- az írástípusok,
- a betűfajták,
- és az írásjelhasználat.

Gyakran kép és szöveg együttesével találkozunk a címlapokon. Ezek a szövegek megjelenhetnek:

- a képek alatt (vagy felett) címként vagy headline-ként (10. kép) – gyakran alkalmazott módszer a sajtóban, a fotó címe megegyezik a cikk vezérgondolatával/címével, nyomatékositva azt;

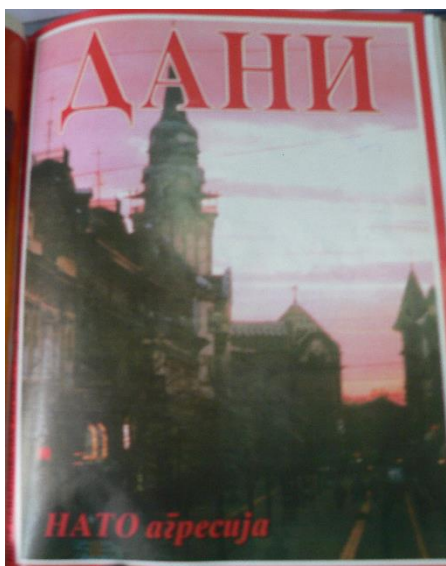
10. kép: Kép és szöveg együttese a *Magyar Szó* címlapján.

- a képek alatti szöveg a képen láthatóakat mutatja be (11. kép), ezzel magyarázva a befogadónak a sugallt célt;

11. kép: A kép alatti szöveg a képen láthatóakat magyarázza (*Magyar Szó* címlapja bombázás idején)

- valamint magán a képeken (12. kép). A fotókon megjelenő szövegek a szövegészlelés és befogadás egyidejűségét akarják elérni. Megértésükhöz multikódoltságra van szükség: befogadásukhoz egyszerre többféle kód dekódolása szükséges. Percepciójukhoz nem elegendő a hagyományos, lineáris olvasás és befogadás.

12. kép: A *Dani* c. hetilap címlapjának multikódoltsága, a hetilap címlapján megjelenő szöveggel:
NATO-agresszió.

Az említett lehetőségeken túl az élőfejekkel is erőteljes hatás érhető el. Pl. a NATO-bombázások kezdetétől megjelenő (fentebb említett) szerb nyelvű *Dani* c.

hetilap minden egyes hasábján a következő szöveg jelenik meg élőfejként nyomtatott betűkkel, középben elhelyezve: *HATO AFPECIJA (NATO-agresszió)*. A NATO-bombázásokat megelőzően és ezt követően a hetilap élőfejként a tartalmi egységeket nevezte meg. Az élőfej a *Magyar Szóban* nem jelenik meg, a fent említett hetilap csak példa.

5.5.2.1. Kép és szöveg elrendezése

A *Magyar Szó* c. napilap címlapján előforduló fotók a tárgyalt időszakban (mint általában) is legtöbb esetben magyarázó jellegűek (tájékoztatnak a fotó szereplőiről vagy az alkalomról, amire készültek). Másodsorban hírközlőek: a fotóhoz cím társul, amelyet bővebben is kifejtene a címlapon, vagy utalnak a lap belső tartalmában való fellelhetőségére. Harmadsorban pedig a cikkek illusztrálására szolgálnak a címlapfotók.

A fotók elrendezésénél gyakoribb a jobb felső sarokban történő feltüntetésük, amikor a népet ért tragédiát szándékoznak az olvasóval közölni:

13. kép. Jobboldali elrendezésű címlapfotók: a NATO névjegye.

Az interperszonális jelentések vizuális szinten a tekintet irányával, a képszög (vertikális és horizontális kameraállás), távolság (fókusz), modalitás (szenzorikus; kevesebb, mint valós; naturalisztikus) beállításával jönnek létre (Kress és van Leeuwen 2006).

Schapiro a vizuális művészetek kapcsán két dolgot hangsúlyoz – ami a médiafotó tekintetében jelentős:

- a bal és a jobb viszonya kapcsán azt írja, hogy „...a mindennapi beszédben a jó és a rossz, a hibátlan és a félresikerült, a szabályos és a szabálytalan a jobb és a bal metaforikus kiterjesztésének vehető.” (Schapiro 2004: 351)
- az ábrázolás mérete Schapiro szerint pedig: „...különböző indítékokra vezethető vissza: vagy külső fizikai követelményre, vagy az ábrázolt tárgy tulajdonságára.” (Schapiro 2004: 353) Érti ezt a kép méretére, ha nagy, akkor már messziről jól látható legyen; amennyiben pedig kicsi, akkor utalhat bensőségességre, vagy törekenységre is.

Azonban nem csupán a jobboldali elrendezésre találhatunk példát, a rombolást ábrázoló fotót (14. kép) a címlap fókuszában, középen is megtalálhatjuk:

14. kép: Fotó a sajtó címlapjának fókuszában.

A fotó központi elrendezése a címlapon, fókuszba helyezi a bal felső sarokban megadott információt: *A hatodik csapás Újvidékre*. [MSzó 1999. ápr. 08.]

A képek hiánya is a közlés erejével hat. A sajtófotó az értekezésben többször is visszatérő tematika a „látható nyelvvel” együtt. A *Magyar Szó* címlapjain a háború idején (1999. márc. 24. – 1999. jún. 10.) 95, a háborút követő időszakban pedig (1999. jún. 11. – 1999. okt. 09.) 124 címlapfotó szerepel. A címlapokon megjelent fotók mennyisége közötti eltérés jelentősnek tűnik; ezen kívül elrendezésük, méretük és tartalmuk az, ami a befogadóra hat. Azért nevezhető a címlapokon megjelent fotók mennyisége közötti különbség jelentősége felszíneseznek, mert lemérve a fotókat számokban kimutatva már ez a látható különbség elenyésző. A fotók a háború idején a címlap felületének 10,46%-át, míg háború után a 12,28%-át foglalták el.

	fotók száma	címlap területét betöltő hely	a fotók száma százalékokban
háború idején	95	10,46%	43,38%
háború után	124	12,28%	56,62%

8. táblázat: A sajtófotók eloszlása a *Magyar Szó* címlapján háború alatti és utáni időszakban.

Mint láthatjuk, az eltérés a címlapokon nem jelentős méretarányban, ami azt jelenti, hogy a háború idején kevesebb fotó jelent meg, de nagyobb méretet kapott a háború idején.

5.5.3. (Röp)manipuláció⁸³

Edelman azt állítja, hogy a „nagyközönség nem tanulmányoz, és nem elemez részletekbe menően mindenféle bojkottot, nem foglalkozik a részvénytulajdonlásának szabályozásával (...). A tömegek mindaddig fittyet hánynak mindezekre a kérdésekre, amíg politikai döntések és beszédek szimbolikus fenyegetés vagy megnyugtató tárgyává nem teszik őket – és ilyenkor sem a tények közvetlen ismeretére reagálnak, hanem a politikai döntések és beszédek kínálta jelszavakra.” (Edelman 2004: 133) Ez azt is bizonyítja, hogy nem az emberek politikai tudása irányítja, alakítja a politikai cselekedeteket, hanem pont fordítva. Ezek a politikai cselekedetek lehetnek verbálisak vagy narratívák, de mindig díszletek; olyanok, amelyek a befolyásolást szolgálják. A díszletek (át)rendezését, alakulását az igények alakítják. A tömegek reakciója a politikai cselekedetekre felveti az emberi normák és érzések kérdését. Normák alatt értjük az egyéni és a közösségi érdekeket képviselő normákat is, amelyek egy-, két- vagy többpólusú értékrend köré csoportosulnak. Edelman azt állítja, hogy „ha az embereket érzelmileg felkavaró kérdésekben az értékek struktúrája kétpólusú, akkor erősödik a fenyegetettség és bizonytalanság érzése.” (Edelman 2004: 135) Úgy véli, hogy ebben az értékstruktúrában manipulálhatóak legkönnyebben a tömegreakciók, hiszen ezek a fenyegetettség érzésére reagálnak, ezekre pedig könnyű újabb fenyegetettségérzetet generálni. A többpólusú értékrend nem mozgat meg tömegeket, struktúrája nem teszi lehetővé.

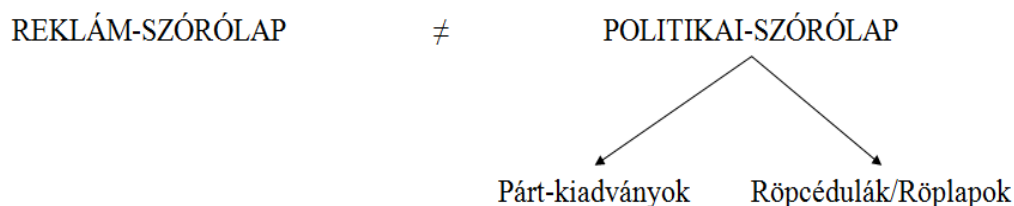
Az általam elemzett történelmi periódus esetén azért válik ez jelentőssé, mivel az állam kontra „NATO-agresszor” harcában mindkét fél a kétpólusú értékekre hatott a megfélemlítés eszközével. Az egypólusú szerkezet a demokratikus folyamatokat sürgeti, hiszen ekkor a politikai pártok, a szervezetek, az egyének (egyéni normatíváik által) is egy irányba haladnak. Ezt az egypólusú politikát

⁸³ A fejezet egyes részei megjelentek Takács Izabella 2014. (Röp)manipuláció. In.: *Tudástérkép.* Konferenciakötet. Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó. Újvidék: Magyar Akadémiai Tanács. 229–233.

propagálta az Ellenállás-mozgalom. A röpcédulák harca ebben a triangulumban játszódott le.

5.5.3.1. A röpcédulák/röplapok tipológiája

A propagandaanyagok vizsgálata esetén kézenfekvőnek tűnt a röplapok vizsgálata, hiszen propagandacélok megvalósítása céljából íródtak. Összetett ezek nyelvészeti kutatása, mivel az irodalmi művek röpcédula megnevezésű alkotásain kívül ezekkel (a röpcédulákkal) csak a kriminálpszichológia foglalkozik⁸⁴. Az értekezésben nem tekintem egyenértékűnek a szórólapot és a röpcédulát. Szórólapnak tekintem a néhány sortól 2–3 oldalig terjedő nagyszámú kiadványt, ami reklámcéllal készült; a propagandacéllal írott politikai kiadványokat pedig pártkiadványokra és röpcédulákra/röplapokra osztom.

9. ábra: A szórólapok tipológiája. (saját szerk.)

Az értekezésben a politikai szórólapok röpcéduláinak nyelvi és képi világával foglalkozik az 1999-es miloševići korszak (elsősorban a NATO-bombázások) idején. A röpcédulák pragmatikai funkciója nyilvánvaló: szándéka az információ közlése, és ezzel valamilyen cselekvésre, állásfoglalásra, véleményalkotásra készítés. Pragmatikai funkcióját tekintve tehát akár a reklámszöveggel is azonosíthatnánk, hiszen az is ugyanezeket a funkciókat szolgálja (Szikszainé Nagy 2006: 427): azonban a röpcédulák esetében a politikai, nem pedig a vásárlói cselekvés befolyásolása a cél.

⁸⁴ Ennek összefoglalása, történeti áttekintése L.: Ránki: A kriminalisztikai szövegnyelvészet hazai kutatástörténete 1960-tól 1990-ig. In.: <http://epa.oszk.hu/02200/02263/00009/a-kriminalisztikai-szovegnyelvessel-hazai-kutatastortenete-1960-tol-1990-ig.html>

5.5.3.2. A röplapok funkciója

A politikai kommunikáció Mazzoleni megfogalmazásában „központi helyet foglal el a demokratikus országok politikai és intézményi színpadán, hatalmi forrássá, a politikai versengés tárgyává, a politikai gazdaság és kulturális erők közötti harc eszközévé és ütközőhelyévé vált.” (Mazzoleni 2006: 9) Lasswell a nyelv egyik alapvető funkciójának a politikai funkciót tartja. Lasswell (1949) értelmezésében a politika nyelve a hatalom nyelve, tehát a felülről jövő (top-down) döntéshozatal nyelve. A politikai propaganda (elsődleges) célja a meggyőzés és a manipuláció.

„Szociálpszichológiai értelmezésben a propaganda a meggyőzés manipulatív válfaja.” (Csepeli, 2001: 289), sommás összefoglalása lehet ez a propaganda működésének. A röplapok kommunikációs funkciója is a manipulálás, a meggyőzés. A manipuláció három szakaszából (tájékoztatás, befolyásolás, hangulatkeltés) azonban egy nem valósul meg teljességében: a tájékoztató funkció, a befolyásolás és hangulatkeltés viszont erőteljes.

A NATO-röplapok mellett az Ellenállás-mozgalom⁸⁵ röplapjai is megjelentek a vizsgált időszakban. Céljuk, szándékuk azonos volt: a hatalmon lévő kormány elleni retorika. Időnként egy-egy kormány által szórt röplap is megjelent. Ezekkel az értekezésben nem foglalkozom, csak az Ellenállás-mozgalom és a NATO röplapjaira.

Az Ellenállás nevű mozgalom edelmani egypólusú harca azonban valamelyest különbözött a NATO politikájától abban, hogy nem a jó és rossz szembeállításával igyekszik befolyásolni, hanem egy érzést igyekszik megragadni, azt, hogy NEM!, ELÉG VOLT! Valójában gátként funkcionál, amelynek „áttörése” (letörése) mindenki számára negatív következményekkel jár(hat).

A hatalom nem szórólappal védekezik, hanem a NATO elleni sajtópropagandával és hírzárlattal, az Ellenállás nevű mozgalmat pedig minden hatalmi erejét bevetve igyekszik tevékenységében ellehetetleníteni. Ez a negatív propaganda valójában az állam, a miloševići-rezsim kialakított arculatán rendkívül sokat rontott.

⁸⁵ Az Ellenállás-mozgalom (OTPOR) a miloševići rezsim ellen irányuló ifjúsági mozgalom, amely kezdetben csak a belgrádi egyetemen létezett (1998), majd a bombázások megkezdésével országos forradalmat indított el Milošević megbuktatásáért. 1999-ben közel 70 000 aktivistát számlált. Cohen, R. Who Really Brought Down Milosevic? *The New York Times Magazine*. 2000. nov. 26.

A röplapok tipológiája nem zár ki más, lehetséges tipológiákat és nézőpontokat, csak felvet egyet a megközelítési, felosztási lehetőségek közül. Megállapítható, hogy a röplapok harca, kommunikációja a politika meghatározó eszköze a befolyásolás, hangulatkeltés céljából. Annak ellenére, hogy 1999-ben a *Magyar Szó* nevű napilap hasábján a következőkre hívják fel a lakosság figyelmét a *NATO-röplapok Szabadkán (is)* című cikkben:

„Az észak-bácskai válságtörzs hétfői ülésén megállapították, hogy az agresszor erőteljes propagandatevékenységet folytat, s igyekeznek megtéveszteni a lakosságot. A válságtörzs felhívta a lakosság figyelmét, hogy ne üljenek fel a téves információknak és a helyi tömegtájékoztatási eszközökből tájékozódjanak.” (*Magyar Szó* 1999.04.07.: 3, K. cikke)

A röplapoknak propaganda-kiegészítő funkciója volt a bombázások idején. Az első röplapok szórására valójában azért került sor, hogy a NATO (először Koszovó, majd Szerbia területén), a hírzárlat alatt élő lakosságot tájékoztassa arról, hogy miért is került sor a légicsapásokra. Ez a „röplapháború” olyan gyakorivá vált, hogy a lakosság már nem tudta, mikor melyik „tábor” propagálja elveit, hiszen a kormány-NATO röplapcsatájához az Ellenállás nevű mozgalom is csatlakozott. Többségében ezzel a manipulatív eszközzel a NATO élt, hiszen a kormány médiapropagandájának eredményeként a média már a kormány programját közvetítette, a külföldi tudósítokat pedig kitiltotta az országból. A NATO így verbális harcát a röplapokon keresztül valósította meg.

A begyűjtött röplapokat vizsgálva két alapkérdést tettem fel:

- a) milyen nyelvi és tipográfiai elemek jellemezték a röplapokat?
- b) milyen képek, fotók kerültek a szórólapokra?

Az értekezésben nem ismertetek minden általam (terepen) begyűjtött röplapot, csak a fenti kérdésekre igyekszem választ találni.⁸⁶ A bemutatott röplapokon látható válik, hogy a NATO elsősorban a tipográfiai kiemeléseket, más betűtípusokat használt, hosszabb tájékoztató leírások mellett.⁸⁷

⁸⁶ A begyűjtött röplapok fordításban megtalálhatóak a Mellékletben.

⁸⁷ További NATO-röplapokat l.: Friedman, Herbert A.: *Kosovo and Serbia. The Falling Leaf*. No. 165. Summer 1999. <http://www.psywarsoc.org/FallingLeaf/oaf.php> 2014.09.30.

a) Nyelvi és tipográfiai elemek

Napjainkban is a marketingszakemberek folyamatosan vizsgálják a befogadói szokásokat, a reklámok hatását, az olvashatósági feltételeket. Pontosabban azt vizsgáltatják, hogy mi kell ahhoz, hogy valami könnyen olvasható, könnyen befogadható, megjegyezhető legyen, és hogy mi befolyásolja azt, hogy a nagy mennyiségű információból mire figyelünk fel, hol állapodik meg a tekintetünk, mit olvasunk végig, és miért. Ilyen kontextusban nagyon fontos a betűválasztás, a betűméret, az íráskép, azaz a szöveg mint tipográfiaileg megformált, alakított kép.

A 2.5 millió szórólapon, amelyet az ortodox húsvét idején, 1999. április 10-én és 11-én szórtak, a következő tipográfiai kiemelések találhatók:

15. kép: 1. NATO-röplap 1. oldala, kódszáma: 04-B-02-L001

A röplap első oldalán félkövér betűtípussal hangsúlyozza a NATO (nevezzük így a szerzőt) szándékát: *A NATO a hatalmunk (szerb nép hatalma) akciójának közvetlen reakciójaként hajtott végre légicsapásokat katonai célpontok ellen. A NATO nem akar szembeszállni a szerb néppel, sem a nemzet függetlenségét csorbítani. A NATO és a nemzetközi közösség még mindig békés megoldást szeretne Koszovónak.*

Az első röplap 2. oldalán (16. kép) tulajdonképpen keretszöveget képeznek a tipográfiai kiemelések: *NATO-támadások – politikai szerződés.*⁸⁸ Aláírásként a NATO szimbóluma jelenik meg a röplapok jobb alsó sarkában.

⁸⁸ Megjegyzés: a röplapok magyar fordításai saját fordítások.

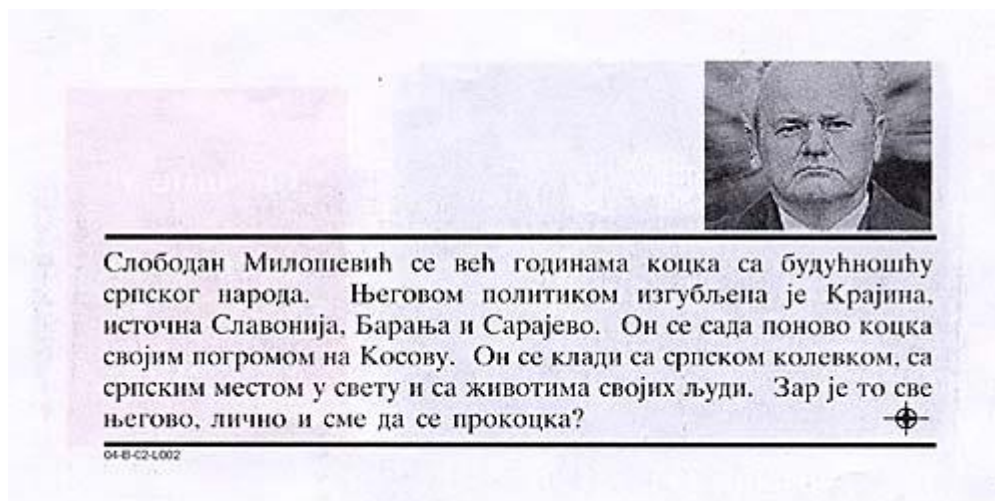
16. kép: 1. NATO-röplap 2. oldala.

A következő (17. kép) röplap piros színnel kiemelt szövege: „*Са чиме он нађе да се коцка*”? (*Mivel talált ő kockázni/játszani?*). Az „*он*” (*ő*), nem névvel megszólított, de allúzióval egyértelműen odaérthető Slobodan Milošević neve/személye. A kérdő mondat válaszát a kép adja meg szöveg nélkül, sokkal hatékonyabban, mintha felsorolást olvasnánk: életekkel, sorsokkal, otthonokkal, munkahellyel stb. A fotó a lap kétharmadát foglalja el bal oldalt, az elrendezés sem véletlenszerű, a jobb oldali képben a piros háttér kiemeli a fehér nyomtatott szöveget. A fekete-fehér kép mellett a színes szöveg ellenpólusként jelenik meg.

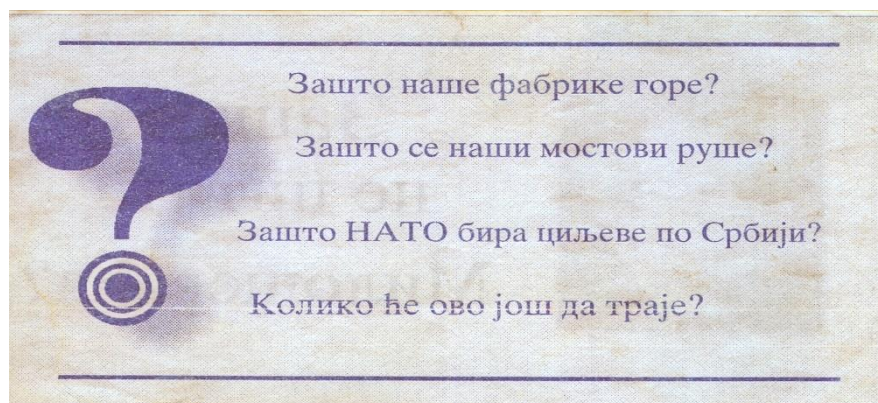
17. kép: 2. NATO-röplap 1. oldala.

A lap hátoldalán (2. röplap) (18. kép) pedig a feltett kérdésre a NATO válaszát is feltünteti, kiemelések nélkül, melynek lényege, hogy Milošević a szerb nép sorsát teszi kockára.

18. kép: 2. Röplap, kódszáma: 04-B-02-L002.

Az alábbi röplapon kérdéseit az ellenzék többes szám első személyben teszi fel:

19. kép: 3. Röplap, kódszáma: 04-B-02-L007. Az ellenzék röplapja.

A kérdőjel mint jel a kétségbeesést szimbolizálja, ami a nép kételyeit fogalmazza meg: *Miért égnek gyáraink? Miért rombolják le hídjainkat? Miért választ a NATO Szerbiában célpontokat? Meddig tart még ez?* - teszi fel a röplap a kérdéseket. A szórólap 1999 tavaszán lepte el Szerbiát. A lap másik oldalán a válaszadó személyét is megadja (20. kép): *Miért nem kérdezik meg Miloševićtől?*

20. kép: 3. Röplap, kódszáma: 04-B-02-L007.

b) Fotók a röplapokon

A 15., 16., 18. képen látható röplapon a tipográfia kiemelés mellett megjelenik a NATO szimbóluma is a röplapok sarkában, mintegy aláírásként. ---ez az utolsó mondatra hajaz-áthelyezed?

Az Ellenállás-mozgalom erőteljes szimbóluma, az ökölbe szorított kéz (21. kép). Ez a mozgalom röplapjain visszatérő motívum. A NATO-röplapokkal ellentétben a mozgalom elsősorban a vizuális szimbolikára épít, nem magyaráz, jól megjegyezhető, egyszerű szlogeneket használ, mint az a 21. képen is olvasható: „*Mi pravimo put*” (Mi készítjük elő az utat).

21. kép: Az Ellenállás-mozgalom jelképe.

Úgy, mint ahogyan a reklámok is, a szórólapok is kiválóan élnek azzal a tipográfiai tulajdonsággal, hogy képesek szöveggel is megerősíteni azt, amiről abban szó van.

A jól működő vizuális hierarchia (mint például a fotók elrendezése) képes arra is, hogy a szemünket más nyomvonalak követésére programozza. „Az olvasó

folyamatosan tanítható, és a régiek mellé kialakíthatók újabb – akár csupán egy-egy kiadványra kiterjedő – konvenciók.” (Ármeán 2014: 35) Ezek érvényesek a röplapokra is.

A bemutatott röplapok nyelvhasználatában elsősorban a kérdő mondatokkal befolyásolják a köznépet, gondolkodásra, kételkedésre buzdítanak; a NATO-röplapokat pedig, a kiemelések, valamint a szíkontrasztok jellemzik inkább tipográfiájukban. A röplapok sarkában pedig a névjegyük, szimbólumuk is megjelenik. További röplapok fordítással a **6. számú Melléklet**ben olvashatóak.

6. ÖSSZEGZÉS

Mint azt az előfelvetésben jeleztem, ahhoz, hogy a kutatással eredményt tudjak felmutatni, sokrétű megközelítésre, az adott időszak dokumentumainak minden nyelvi „nyomot” őrző bemutatására szükség volt (nem teljes körű, de a vizsgált periódusra vonatkozó). Ezeket a háttérinformációkat ismertetem: a **sajtópolitikai-fordulatokat** (Tito-rendszer, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia *Memorandumának* megjelenése, a balkáni háború hírzárlatos korszaka és a médianyelv revitalizációja) bemutató fejezetben. **A vizsgált jogforrások az adott időszakban:** a *Szerb Köztársaság Alkotmánya* (1990), a *Hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvény* (1991–2010), valamint a *Magyar Nemzeti Tanács hivatalos nyelvhasználati stratégiája* (2012–2017) voltak. A médiatörvények ismerete is nélkülözhetetlen jogforrás a disszertáció értelmezhetősége szempontjából: *A külföldi tömegkommunikációs eszközök behozataláról és szórásáról, valamint a külföldi informatív működésről szóló törvény Jugoszláviában* (A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1974. év, 39. szám, 1987. év 74. szám, és a Jugoszláv Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1994. év, 24. szám, 1996. év, 28. szám), valamint a *Tájékoztatási törvény* (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1998 év, 36. szám, 2001. év 1. szám, 2001. év, 11. szám* - a törvény megszűnéséről szóló rendelettel). Bemutattam értekezésemben a vizsgált korszak **képi kommunikációját**; valamint a **röplapokat**, melyek a NATO-bombázások jellemzői voltak a szerbiai térségben.

Az értekezés fókuszában a *Magyar Szó* című napilap címlap címeinek nyelvészeti vizsgálata szerepelt. Az előfeltevések (részben) beigazolódtak:

1. Igazolható a propagandára jellemző hírzárlat.

Az értekezés bemutatja a hazai és a nemzetközi sajtó működésének ellehetetlenedését, ismertetve a *Magyar Szó* c. napilapban megjelent konkrét utalásokat, ugyanakkor a szerbiai sajtó munkájára is kitér. Valamint magyar nyelvű fordításban Renaud de La Brosse jelentését is közli a háborús Szerbiában uralkodó médiamanipulációról.

2. A címek különféle tipológiákra (meglévőkre és ezek módosításaira) adnak lehetőséget.

Mindössze a hiányos szerkezetű mondatok eloszlásában mutatkozott jelentős eltérés; a háborús időszak elmúltával megszorodott a hiányos mondatok száma a sajtócímekben.

3. A stilisztikai hatásszándék szolgálatában állnak a következő stíluseszközök:

az expresszivitás, eufemizálás, degradáció és gyűjtő szimbólumok; gyakoribbá válnak a szinonim megkülönböztetések, metaforák és metonímiák; szintaktikailag több hiányos vagy befejezetlen mondatot olvashatunk.

A szimbólumok esetében a gyűjtő szimbólumok mutatnak élesebb eltérést: a háborús időszak a *diplomácia* fogalomköre mögé burkolózva fogalmazza meg a történések okát és egyben megoldási lehetőségét (9 esetből nyolcszor). Az ezt követő időszakban a *demokrácia* mellett megjelenik a *politika*, *béke*, *válság*, *hadsereg*, *civil*, *békefenntartó*, *hadiállapot* szimbólumköre is. Olyan jelentést sugallva, mintha a diplomáciai csata győzelemmel fejeződött volna, melynek újjáépítésében mindenkinek részt kell vállalni, és mindenkinek megvan a maga felelőssége.

A dolgozat csupán részlegesen érinti a metafora és metonímia pragmatikai funkcióját, elsősorban retorikai funkcióként értelmezve azt. Greetz, Tolcsvai Nagy Gábor és Szabó Márton elméleteit tartja relevánsnak értelmezhetőség során. Mint a felsorolt példák is mutatják: a politikai nyelv értelmezésében ezek a szóképek elvárásainkkal ellentétben nem releváns mutatók a címadásban.

A toponimák gyakori megjelenése a címekben közelebb hozza a történelmi eseményeket az olvasóhoz. Gyakoriak az ismétlések, megfigyelhetjük a fokozást, a számnevek gyakori megjelenését, az ellentéteket ill. a rövidítéseket is a háború időszakában.

4. A címek írásjelhasználatában nincs jelentős különbség a háború alatti és a háború utáni időszakban.

A címek írásjelhasználatának egy lehetséges tipológiáját elemeztem a címlap címeit vizsgálva. A 134 cím vizsgálati tárgyát képezték: a tagmondatokat elválasztó

írásjelek, vessző használata felsorolásnál, mondatvégi írásjel hiánya, a kettőspont használata, idézőjel használata, mondatzáró három pont; modalitás szempontjából pedig a kérdőjel és felkiáltójel használata. Szembeötlő a különbség a béke időszakában történő gyakoribb idézőjel használatában, valamint modalitás szempontjából gyakoribb a kérdőjel használata.

5. A képi kommunikáció meggyőző erejét részben tudom igazolni.

Ez az állítás nem nyert bizonyítást a *Magyar Szó* című napilap esetében. A sajtófotókon kívül hangsúlyossá válik a szalagcím, főcím, élőfej, fotócím stb. betű és sortipografizálás (dőlt betűíró, kiemelések, eltérő írásjelhasználat), vagyis a „látható nyelv”. A sajtófotó a dolgozatban többször is visszatérő tematika a „látható nyelvvel” együttesen. Mint a nominális kimutatáson is láthatjuk: a *Magyar Szó* címlapján nem képpel befolyásol a bombázások idején, hanem elsődleges véleményformáló eszköze a nyelv. Az értekezésben elemzett röplapok viszont a tipográfiai kiemelések mellett a képi befolyás eszközével is élnek. A bemutatott röplapok nyelvhasználatában elsősorban a kérdő mondatokkal befolyásolják a köznépet, gondolkodásra, kétkedésre buzdítanak; a NATO-röplapokat pedig, a kiemelések, valamint a színkontrasztok jellemzik inkább tipográfiájukban.

A korszak nyelvi jellemzőit egy általam felépített logikai sorrend szerint elemeztem. Az értekezés egy a lehetséges kiindulópontok közül az újabb nyelvészeti kutatások felé. További vizsgálatokat szeretnék végezni a röplapok minél teljesebb elemzésével. Nem csupán a címlapok, hanem a *MSzó* című napilapban szereplő címek is tartalmaznak háborús témákat, amiket érdemes lenne akár az értekezésben megadott szempontok alapján tovább vizsgálni.

Nehézségeket okozott elemzésem során az adatbevitel, valamint az, hogy mi elemezhető érték az adatbázisból. Mivel az adott témával nem foglalkoztak a Vajdaságban, a szekunder irodalom hiánya nehezítette az elemzést. Viszont a kutatómunkának számomra ez által volt értelme és jelentősége.

REZIME

Disertacija se bavi jezikom medijske propagande za vreme NATO bombardovanja 1999. godine.

Izbor teme je u prvom redu podstaknut knjigom Viktora Klemperera *Jezik Trećeg rajha (1984)*, jer sam tokom njenog čitanja prepoznala takve manipulativne jezičke strategije, čiji sam svedok bila za vreme režima Slobodana Miloševića u Srbiji devedesetih godina prošlog veka. Ratove koji su se devedesetih godina vodili između zemalja članica bivše Jugoslavije, Milošević je objašnjavao time da se on samo trudio da odbrani teritorijalni integritet države (Srbije). Činio je to propagirajući nacionalističke ideje. Namera NATO bombardovanja na teritoriji Srbije bila je da se primenom sile zaustavi ovaj Miloševićev građanski rat. Građanska organizacija pod imenom Otpor stupila je na političku scenu sa ciljem da se smenom Miloševića okonča besmisleni rat između republika, kao i da se prekine intervencija NATO-a koja je ugrožavala živote građana. U svojoj disertaciji pokušala sam da približim ovu trojnu ideologiju sa manjinske tačke gledišta.

U drugom redu, tokom svog istraživačkog rada, upoznala sam se sa izveštajem Renaud de La Brosse-a iz 2003, koji je napisao na zahtev Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Tekst, koji se na engleskom i srpskom jeziku može naći i na internetu, de La Brosse je sastavio na osnovu Klempererovih tačaka gledišta, od tačke do tačke, primerima dokazujući postojanje medijske propagande u srpskim medijima. Pošto se pomenuti izveštaj bavio samo medijskom propagandom u Srbiji, to me je još više utvrdilo u nameri da ovu disertaciju napišem, da i iz manjinske perspektive prikazem funcionisanje medijske propagande u Srbiji.

Mađarski lingvisti iz Vojvodine nisu se bavili ovom temom, zato sam smatrala (smatram) važnim da pišem o događajima iz bliske prošlosti i ukažem na delovanje jezičke manipulacije u Srbiji za vreme ratova na teritoriji bivše Jugoslavije. Tokom prikupljanja materijala jednoznačno je bilo da se na mađarskom jeziku nije pojavila nijedna analiza iz bliže prošlosti o Miloševićevskoj jezičkoj manipulaciji, ni u Vojvodini ni u matici. U krugovima mađarskih lingvista u Vojvodini, ova tema je bila tabu.

Kako bih objektivno mogla da pišem i razmišljam o jednom preživljenom događaju, trebalo je preispitati istorijsku, političku pozadinu, kao i upoznati se sa

funkcionisanjem pravnog sistema onog vremena. Pošto su se ovi pravni propisi pojavili samo na srpskom jeziku, prevela sam ih na mađarski jezik. Samo delovi pravnih dokumenata koji se odnose na dati period dospeli su u disertaciju.

Među srpskim lingvistima Goati (2001), Bugarski (2002a, 2002b) i Popović (2010) govore otvoreno u svojim spisima o jezičkoj manipulaciji za period koji i ja obrađujem. Sva trojica sa stručnog, lingvističkog stanovišta pišu o govoru mržnje koji se pojavljuje u srpskoj štampi, jezičkoj manipulaciji, što me ponovo utvđuje u mojoj odluci o izboru teme, da otkrijem uticaj manipulativnog govora na govornike mađarskog jezika 90-ih godina.

Kod upoznavanja sa istorijskom pozadinom težila sam ka objektivnosti, zato sam se trudila da saopštim činjenice a ne da formiram mišljenje o ratu. Zato sam opisala činjenice koje su prethodile raspadu Jugoslavije i skicirala Miloševićevu režimsku ideologiju i političke težnje. Prikazala sam hronološkim redosledom ratna dešavanja na jugoslovenskom prostoru, kao i motiv uplitanja NATO-a u jugoslovenski rat. Kako u slučaju jugoslovenskih ratova tako i u slučaju intervencije NATO-a, oslanjala sam se, u prvom redu, na spoljnopolitičke refleksije. Trudila sam se da pred očima sve vreme imam mišljenje Zoltana Mesaroša, historičara iz Subotice, od koga sam tražila preporuku za stručnu literaturu: po njegovom mišljenju, slovenski historičari o događajima iz bliske prošlosti ne mogu da pišu nepristrasno (naime u ratu svaka strana svoju sopstvenu istorijsku i političku tačku gledišta smatra ispravnom), te zato vredi iz dalje perspektive prikazati ovaj istorijski period. Zato sam se trudila da citiram što više autora (Chinkin 1999, Ranta 1999, Gulyás 2007, Popović 2010 itd.) tokom prikaza istorijske i političke pozadine događaja.

Pošto se preda mnom ocrtavala pravna i istorijska pozadina devedesetih, odredila sam i konkretne vremenske intervale u kojima mogu da ispitam jezičku manipulaciju. Naravno, određivanje perioda je zahtevno, naime rat koji se odužio utisnuo je svoj pečat na atmosferu u javnosti devedesetih godina. Mene je, međutim, konkretno interesovala propaganda/manipulacija koja se tiče mađarskog živilja u Vojvodini. Zato je moj izbor pao na period NATO bombardovanja, jer je ono i teritorijalno doticalo živalj u Vojvodini (dok rat teritorijalno nije doticao vojvođanska naselja), s druge strane Miloševićevska propaganda je tada postala ekstremna, neprihvatljiva.

U cilju obavljanja lingvističkog istraživanja, izbor je nedvosmisleno pao na

dnevni list pod naslovom *Magyar Szó*, budući da je jedini vojvođanski dnevni list na mađarskom jeziku, do kraja sam u njemu mogla da pratim dnevne događaje koje sam odredila. NATO je započeo bombardovanje Srbije 24. marta 1999. i ono je trajalo 78 dana. Moja disertacija se odnosi na ovaj period od 78 dana, gde se izoštrilo prisustvo “spoljnjeg neprijatelja”, što je pokrenulo propagandnu mašineriju vlasti. Istovremeno opoziciona grupa koja je nastala kao oblik građanskog okupljanja, prerasta u pokret i nosi ime: Narodni pokret Otpor. Stupanjem ovog pokreta na političku scenu stvara se tropski konflikt: između politike Miloševićeve vlasti, vazdušnih napada i politike NATO-a, kao i zahteva za okončanjem Miloševićeve vlasti i NATO bombardovanja. Po mom mišljenju, ova tema je od posebne važnosti, pošto sam i sama doživela ovaj ratni period, i već tada se trudila da tumačim “između redova” kad skrivene kad otvorene poruke dveju suočenih strana.

Za glavni predmet disertacije odredila sam naslove iz perioda NATO bombardovanja koji su osvanuli u jedinom vojvođanskom dnevnom listu na mađarskom jeziku *Magyar Szó*: od 24. marta 1999. do 10. juna 1999. Moj izbor je pao na *Magyar Szó* jer jezičko istraživanje ne bih mogla adekvatno da sprovedem na osnovu prevoda nekog srpskog dnevnog lista, a drugih dnevnih novina na mađarskom jeziku u Vojvodini nema.

Sa istorijskog aspekta dešavanja devedesetih godina pripadaju bliskoj prošlosti, a njihove društveno-političke posledice osećaju se do dan-danas u republikama, članicama bivše Jugoslavije. Položaj štampe i danas je nesiguran i promenljiv, dok sloboda štampe iz dana o dan udara o zidove dok se nacionalizam na političkoj sceni i verbalno ispoljava. Rasprave oko jedinog dnevnog vojvođanskog lista na mađarskom jeziku proteklih godina dešavale su se pod pritiskom dnevne politike-barem taj politički stav zauzimaju opozicija i javno mnjenje. Do naših dana diskutabilan je i sud o petooktobarskim dešavanjima: da li je to bila revolucija, puč, smena režima ili vlasti, šta se zaista dogodilo? Za vreme NATO bombardovanja (kao što sam prethodno već pisala) Miloševićeva vlast je svojim zakonima i cenzurom uticala na štampu, a na televiziji sprovodila propagandnu kampanju putem unapred obezbeđenog monopolističkog položaja. Umesto snage reči, propagandni efekat se tu najčešće postiže putem simbola. U disertaciji zato dobija na značaju sugestivna, manipulativna snaga suočavanja dobra i zla.

Glavno pitanje disertacije je da li se jezik medija menja, I ukoliko je to tačno,

na koji način u ratnim periodima. Literatura koja se bavi pitanjem medijske propagande pruža bogat materijal za istraživanje i ispitivanje ovog fenomena ((Lasswell 1949, Dieckmann 1969, Barthes 1970, Hymes 1972, Bourdieu 1978, Klemperer 1984, Labrie 1993, Kiss 1995, Parsons 1997, Koselleck 1998, 2003; Szabó 1998,1999, 2004; Halmai 2002, Síklaki 2008 itd.).

Oslanjajući se na ova istraživanja i otkrivajući nova dokumenta ova disertacija ispituje i dokazuje delovanje propagande za vreme NATO bombardovanja u Srbiji na osnovu analize vojvođanske mađarske štampe, kao i jezičkih sredstava kojima se služilo prilikom sastavljanja letaka. Disertacija se u prvom redu fokusira na naslove dnevnog lista *Magyar Szó*.

Kao rezultat teorijskih istraživanja iskristalisala su se sledeća istraživačka pitanja:

1. Da li je postojao medijski mrak na teritoriji Srbije u ispitivanom periodu koji je doticao i govornike mađarskog jezika?

Oslanjajući se na članke iz lista *Magyar Szó* kao izvor istraživanja, potražila sam one vesti pomoću kojih sam mogla tačno da dokažem, kada i koji izvori informacija su dospeli pod udar cenzure, i na osnovu kojih političkih odluka. Koristila sam metodu analize sadržaja. O postojanju informacione blokade svedoči i izveštaj Renaud de La Brosse-a (2003) napisan na zahtev Tužilaštva Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju. Izveštaj se, međutim, ne bavim mađarskim medijima, nego samo nacionalnim (centralizovani javni servis) i međunarodnim (u prvom redu mediji koji izveštavaju na engleskom jeziku) informacionim blokadama.

2. Da li se pod uticajem propagande menjaju naslovi u dnevnom listu *Magyar Szó* u ratnom i posleratnom periodu?

Naslove u *Magyar Szó-u* grupisala sam na osnovu postojeće tipologije, naslova (Pléh–Terestyéni 1980, Simon 1998, Szikszai 2006, Bańcerowski 2009, Nádai 2013), kako bi se uočile njihove karakteristike, kao i najčešći tipovi. Za ovo tumačenje koristila sam metodu kritičke analize diskursa (Critical Discourse Analysis – CDA).

3. Kakva jezička sredstva su bila u službi stilskih efekata i stilskih uticaja?

U poglavlju 5.3. prikazaću diskurse rata (Sapir 1971, Dieckmann 2000b, Edelman 2004); otkrivajući da li u naslovima članaka u *Magyar Szó-u* ima iskrivljanja istine, ekspresivnosti; da li se u njima pojavljuju ratne metafore i metonimije. Za osnovu sam uzela metodu kritičke analize diskursa, naglasivši

važnost intertekstualnosti, dakle ne posmatram tekst sam po sebi nego kao jedinicu koja upućuje na druge sadržaje i tematski se vezuje za njih.

Među jezičkim fenomenima izvodim kvantitativnu analizu toponima; njihovo često pominjanje u naslovima približava čitaocima istorijska dešavanja.

4. Sadrži li specifične karakteristike upotreba interpunkcijskih znakova u naslovima u ratnom periodu?

U poglavlju (poglavlje 5.4.) upoređujem upotrebu interpunkcijskih znakova (prema Keszler 1985, 2004, 2006; Laczkó–Mártonfi 2004, Szikszainé 2006) u naslovima novinskih članaka u *Magyar Szó*-u pre i posle rata. Tražim odgovor na pitanje da li je upotreba interpunkcijskih znakova odlučujuća u novinskim naslovima za vreme rata, da li tipografija ima neke specifične karakteristike u ratnoj propagandi?

5. Da li vizuelna sredstva postaju instrumenti propagande u ratnom periodu?

U delu pod naslovom *Vizuelna komunikacija* (poglavlje 5.5.) prikazala sam vizuelna sredstva koja su bila prisutna tokom ispitanih 78 dana. Za osnovu kontrolne grupe uzela sam 78 naslovnih fotografija koje su pratile ratna dešavanja. Po mojoj pretpostavci u lecima koji su se pojavljivali u ratno vreme ispoljavaju se kriterijumi jezičke propagande. Leci su odraz vremena. U slučaju letaka analiza teksta se pokazala kao dobra smernica. Oni su produkt NATO-a i Narodnog pokreta Otpor; dok srpska vlast nastavlja sa medijskom propagandom, ovi leci znatno narušavajući sliku režimske elite.

Metoda istraživanja disertacije je kvantitativna i kvalitativna analiza teksta, analiza dokumenata, čiji korpus čine vojvođanski dnevni list *Magyar Szó* kao i leci koji su se pojavili u ratnom periodu.

Pošto se istraživački deo disertacije (poglavlje 4.) detaljno bavi predmetom istraživanja, ciljem, istraživačkim pitanjima, tokom i metodom istraživanja, zato ovde ne bih ulazila u detalje.

Disertacija se sastoji od 6 poglavlja [+ Spisak literature i Prilozi]. Prvu trećinu disertacije čine poglavlja koja se bave teorijskim pregledom. Posle *Uvoda* disertacija se grana na dve velike jedinice: na deo *Istorijski kontekst i medijska politika u ispitivanom periodu* (poglavlje 2.) i na deo *Vlast, jezik i politička komunikacija* (poglavlje 3.). U drugom delu prevela sam pravne dokumente, kao metodu koristila sam analizu dokumenta. U pravnom delu disertacije izvori koji su

mi stajali na raspolaganju bili su većinom na srpskom jeziku: aktuelni pravni materijal, kao i de La Brosse-ov izveštaj (2003). Ovi dokumenti nisu bili prevedeni na mađarski jezik. Predstavila sam pravnu i istorijsku(medijsku) pozadinu ispitivanog perioda, dokazujući primerima svrh ishodbost disertacije. U pronalaženju pravnih dokumenata od velike pomoći mi je bila Katinka Beretka, saradnica Nacionalnog saveta mađarske nacionalne manjine, sa kojom sam mogla da se konsultujem oko pravnih dokumenata koji su se odnosili na istraživani period i o njihovom značaju.

U osvetljavanju odnosa između vlasti i jezika, trudila sam se da protumačim pojmove kao što su uticaj, ubeđivanje, manipulacija, propaganda, a taj sistem odnosa sam kasnije istraživala i u novinskim naslovima. Ovde sam prikazala različite smernice i pristupe medijske propagande i tumačenja diskursa, postojanje jezika propagande; teorijsku pozadinu teme, kao i mogućnosti njene analize.

Poglavlja od 4-6. sadrže istraživački deo. Četvrto poglavlje bavi se predmetom, ciljem, konkretnim istraživačkim pitanjima. U petom poglavlju predstavljam rezultate istraživanja. Na kraju disertacije, u poglavlju *Rezime*, predstavljam rezultate istraživanja, koncipirajući zapažanja u vezi sa temom i mogućnosti njenog daljeg istraživanja (poglavlje 6.). Sedmo poglavlje, *Spisak literature* sadrži isključivo korišćenu literaturu, a ne svu stručnu literaturu koja se odnosi na datu temu.

Dok u uvodu analizirani pravni dokumenti to jest istorijski prikazi i prikazi medijskih dešavanja ocrtavaju relevantan politički okvir koji se tiče datog perioda, dotle glavni izvor disertacije čine naslovi koji su se pojavljivali za vreme NATO bombardovanja na naslovnim strana jedinog mađarskog dnevnog lista u Vojvodini *Magyar Szó* od 24. marta do 10. juna 1999. Ukupno 352 naslova 67 naslovnih strana. Budući da se koncepcija dnevnog lista do naših dana izmenila, ispitivala sam naslove koji su se objavljivali neposredno posle kontrolne grupe od 11. juna do 9. oktobra 1999: 495 naslova 80 naslovnih strana. Ovo se kasnije pokazalo ispravnim, jer se rodilo više rezultata koji su opovrgnuli moje hipoteze.

Arhiva dnevnog lista *Magyar Szó* je oko 2000. godine dospela u biblioteku Učiteljskog fakulteta na mađarskom nastavnom jeziku Univerziteta u Novom Sadu, u vreme kada sam na Fakultetu radila kao asistent. Arhivu smo uz pomoć studenata razvrstali, kako bi bila dostupna za istraživače. Tako sam mogla da radim iz

primarnog izvora.

Pored naslova, naslovne fotografije su očigledna neverbalna sredstva manipulacije. U disertaciji sam se kratko osvrnula i na to pošto se tiče datog vremenskog perioda, naime, pored jezičkih sredstava vizualizacija je značajno strateško sredstvo. Tokom rata na naslovne strane *Magyar Szó*-a koje su ispitivane dospelo je 95, a u periodu koji je sledio 124 fotografije.

Leci su kao jezičko i vizuelno sredstvo specifični za analizirani period. Ispitujem jezičke i tipografske karakteristike letaka, kao i osobnosti objavljenih fotografija na njima. Uspela sam da sakupim 14 komada od njih i da ih prevedem. Za vreme bombardovanja, objavljene letke sam uspela da sakupim zahvaljujući terenskom radu (ne potpuno). Potražila sam Janoša Nemeta (sada već penzionisanog) novinara u njegovom domu, novinara koji je aktivno obavestavao o dešavanjima devedesetih godina, o Narodnom pokretu Otpor – između ostalog-na Radio Subotici. Letke koje sam dobila od njega (5 kom) fotokopirala sam, što me je ohrabrilu da se i njima bavim u svojoj disertaciji, budući da su bili instrumenti propagande. U toku razgovora sa njim, saznala sam da je postojala naredba izdata od strane vlade 1999. u kojoj je tačno propisano sa kojim atributima NATO može da se spominje u javnosti. Imala sam čvrstu nameru da ovaj spis pribavim, ali se u međuvremenu Radio Subotica odselio, a arhiva se zagubila. I na novosadskoj televiziji su potvrdili da je dokument postojao, ali da je nestao iz arhive; a od jednog zaposlenog na subotičkoj Yu Eco televiziji dobila sam isti odgovor. Svoje pitanje sam postavila i na fejsbuk stranici vojvođanskih novinara; više njih je javilo da su u rukama imali ovo uputstvo, ali da ga nažalost više niko nema. Tako u nedostatku zvaničnog dokumenta nisam u svom radu iskoristila ovaj materijal, koji se pojavio i na internetu, kontaktirala sam osobu koja ga je publikovala, ali po njegovoj tvrdnji i on je materijal pronašao na internetu bez navedenog izvora. Na kraju uspela sam da sakupim 14 letaka (od Janoša Nemeta 5 i 9 sa interneta), da ih prevedem i analiziram.

Istraživanjem mogu da dokažem da je funkcionisala medijska propaganda u ispitanoj periodu koja nije doticala saamo većinski živalj nego i vojvođanske Mađare, zatim mogu da potvrdim i postojanje informacione blokade. Propagandna sredstva vlasti (ubeđivanje, manipulacija i uticaj) teorijska istraživanja pozadine dešavanja, prevođenje pravnih dokumenata, pomogli su mi da tokom analize dam odgovore na hipoteze koje su u disertaciji postavljene. Istraživački rad se ne završava

ovom disertacijom. Među planovima u budućnosti mi je i dalje sakupljanje letaka, naime njihova analiza pruža nove istraživačke mogućnosti, kao na primer analiza simbola upotrebljenih od strane suočenih strana (NATO i Otpor), tipografskih isticanja , analiza vizuelnih i jezičkih manipulacija, njihovo upoređivanje. Istvoreneno, pristup bazi iz 1999. omogućava praćenje promena informacija od tog perioda pa naovamo i njihovo upoređivanje. A politička propaganda je takav nemerljiv prostor, kojim ću se sigurno i nadalje baviti.

BIBLIOGRÁFIA

- Aczél P. 2007. *A hatékony kommunikáció elmélete és gyakorlata*. Esztergom: Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola.
- Aczél P. 2007. A hírérték fogalma. Andok M. (szerk.): *A médiahír mint rítus*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola. 32–44.
- Aczél P. 2012. *Médiaretorika*. Budapest: Magyar Mercurius.
- Aczél P. 2017. *Neked van igazad? Érvelés és meggyőzés a gyakorlatban*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Ágoston M. 2008. Kézikönyv a magyar médiamondatról. Anyanyelvi kommunikációnk hitele. *Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 82. Budapest: Tinta Kiadó.
- A koszovói háború és a NATO légicsapások 1999*. Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont.
http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=83:17-a-koszovoi-haboru-es-a-nato-legicsapasok-1999&root=12&catid=9:v-a-masodik-jugoszlav-polgarhaboru-1991-1999 (letöltve: 2017. 04. 11.)
- Almási M. 2016. A láthatatlan hatalmak. *Magyar Tudomány*. 177. évf. 6. sz. 681–690.
- Ambrus L. 2009. Gyűlölet és beszéd: büntetni, de mit? *Nyelv és Irodalom*. 2009. nov. 20. <http://www.nyest.hu/hirek/gyulolet-es-beszed-buntetni-de-mit> (letöltve: 2016. 11. 13.)
- Andok M. 2001. A sajtóhírek a tudományos diskurzusban. Békési Imre–Petőfi S. János–Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 109–137.
- Antal L. 1976. *A tartalomelemzés alapjai*. Budapest: Magvető Kiadó.

- Arday L. 2003. Jugoszlávia vagy Nagy-Szerbia? Szerb nemzeti identitás és (kül)politika. *Külügyi Szemle*. 2003 ősz. 1–15.
- Ármeán O. 2014. A tipográfia válasza. *Korunk*. 25. évf. 10. sz. 35–45.
- Armstrong, J. A. 2004. Definitions, periodization, and prospects for the longue duree. *Nations and Nationalism* 10. (1/2). 9–18.
- Aronson, E., Pratkanis, A. R. 1992. *Age of Propaganda*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Árvay A. 2003. A manipuláció és meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20. kötet. 11–35.
- Bahtyin, M. M. 1986. *Beszéd és valóság: Filozófiai és beszédelméleti írások*. Budapest: Gondolat Kiadó. (ford. Könczöl Csaba)
- Bajomi-Lázár P. 2005. A sajtószabadság konszolidációja. *Médiakutató*. https://mediakutato.hu/cikk/2005_03_osz/05_sajtoszabadsag (letöltve: 2019. 02. 12.)
- Bajomi-Lázár P. 2006. Manipulál-e a média? *Médiakutató*. http://www.mediakutato.hu/cikk/2006_02_nyar/04_manipulal-e_a_media/ (letöltve: 2018. 08. 21.)
- Bajomi-Lázár P., Horváth D. 2015. A propaganda mint rítus a mai Magyarországon. *Replika*. 2015/6. 79–96.
- Baker, E. C. 2008. Gyűlöletbeszéd. *Fundamentum*. 12. évf. 2. sz. 5–18.
- Balázs G., Takács Sz. 2009. *Bevezetés az antropológiai nyelvészetbe*. Celldömölk–Budapest: Pauz-Westermann-Inter-PRAE.HU.
- Banac, I. 2009. What Happened in the Balkans (or Rather ex-Yugoslavia)? *East European Politics and Societies*. Vol. 23. No. 4. 461–478.
- Bañcerowski J. 1997. A nyelvi közlés rejtett pragmatikai funkcióiról. *Magyar Nyelvőr*. 121. évf. 1. sz. 190–203.

- Bañcerowski J. 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE. BTK – Szláv és Balti Filológiai Tanszék – Lengyel Filológiai Tanszék.
- Bañcerowski J. 2006. A nyelvi kérdés az Európai Unióban. *Magyar Nyelv*. 102. évf. 1. sz. 1–9.
- Bañcerowski J. 2009. A cím mint a legkisebb metaszöveg. *Magyar Nyelvőr*. 2009. október–december. 133. évf. 4. sz. 468–472.
- Bánréti Z. 1979. A szempont a szövegépítkezésben. In: Szathmári I., Várkonyi I. (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Kaposvár–Budapest: A kaposvári Tanítóképző Főiskola Kiadványai 2. - A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 77–82.
- Barát E. 2008. A gyűlöletbeszéd logikája. *Századvég*. 48. évf. 2. sz. 105–114.
- Bárdi N., Filep G. (szerk.) 2002. *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Bárházi E. 2008. Manipuláció, valamint manipulációra alkalmas nyelvhasználati eszközök a sajtóreklámokban. *Magyar Nyelv*. 104. évf. 4. sz. 443–463.
- Barthes, R. 1981. The Discourse of History. *Comparative Criticism* 3. 7–20.
- Barthes, R. 1996. *A szöveg öröme*. Irodalomelméleti írások. Budapest: Osiris.
- Barthes, R. 2010. A kép retorikája. In: Blaskó Á., Margitházi B. (szerk.): *Vizuális kommunikáció*. Szöveggyűjtemény. Budapest: Typotex. 109–125.
- de Beaugrande, R. 1994. Text Linguistics. In: Asher, R. E. (ed.) *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Vol. 9. Pergamon Press. Oxford, New York, Tokyo. 303–325.
- Bencze M. I. 2009. Mi a metonímia? Elméletek és kísérletek a metonímia-kutatásban. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 64/4. 677–696.

- Benczik V. 2006. *Jel, hang, írás*. Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez. Budapest: Trezor Kiadó.
- Benő A. 2004. *Hatalom és kultúra II*. Jankovics J., Nyerges J. (szerk.): Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6–10. előadásai.) Budapest: Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 147–159.
- Berelson, B. 1952. *Content Analysis*. New York: Free Press.
- Bibó I. 1986. A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok II*. Budapest: Magvető. 185–265.
- Birkás N. 2014. Szerbia Köztársaság hatalmi rendszere, különös tekintettel a parlamentre és a képviselők jogállására. *Jogelméleti Szemle*. 2. sz. 30–54.
- Bohács K. 2003. A gyűlölet nyelve. *Hetek*. VII. évf. 13. sz. <http://epa.oszk.hu/00800/00804/00260/38157.html> (letöltve: 2016. 12. 01.)
- Borókai G. 1999. Változatosan a kormány kommunikációjáról. In: Cseh G., Enyedi N. M., Solténszky T. (szerk.): *Médiakönyv*. Budapest: E.N.A.M.I.K.É. 65–67.
- Bosnyák I. 1993. *Hogyan tovább a háború után?* (A vajdasági magyar szellemi élet kör-, kor- és kórképe '92/93). Újvidék: Magyar Szó.
- Bosnyák I. 1998. *Kis magyar balkáni krónika 1962–1997*. I–II. Újvidék: JMMT.
- Bourdieu, P. 1978. A beszédtevékenység gazdaságtana. In: *Műhely*. 9. évf. 26. szám. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.
- Bourdieu, P. 1985. The Social Space and the Genesis of Groups. *Theory and Society*. 14. évf. 6. sz. 723–744.
- Bourdieu, P. 1987. A politikai mező. *Valóság*. 1. 110–115.
- Bourdieu, P. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bozóki A. 2001. *Emberi és kisebbségi jogaink*. Újvidék: JMMT.

- Brodnjak, V. 1992. *Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika*, NIRO "Školske novine, Hrvatska sveučilišna naklada". Zagreb.
- Breton, P. 2000. *A manipulált beszéd*. Budapest: Helikon Kiadó.
- De La Brosse, R. 2003. Political Propaganda and the Plan to Create a „State for all Serbs”. Consequences of Using the Media for Ultra–Nationalist Ends. (*Politička propaganda i projekt “Svi Srbi u jednoj državi”: posledice instrumentalizacije medija za ultranacionalističke svrhe.*)
http://hague.bard.edu/reports/de_la_brosse_pt1.pdf (letöltve: 2016. 10. 10.)
- Brown, J. A. C. 1963. *Techniques of Persuasion. From Propaganda to Brainwashing*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Brunner, G. 1995. Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában. *A magyarságkutatás könyvtára XVII*. Budapest: Teleki László Alapítvány. (Emőkei István ford.).
- Bryder, T. 2008. Conceptual elements for a theory of visual political propaganda. *Psicologia Politica*. 2008/37. 101–117.
- Bugarški, R. 2002a. *Lica jezika*. Beograd: Biblioteka XX. vek.
- Bugarški, R. 2002b. *Nova lica jezika*. Beograd: Biblioteka XX. vek.
- Bugarški, R. 2011. *Kritički prikaz. Jezik, nacionalizam i rat na prostoru bivše Jugoslavije*.
<http://old.fil.bg.ac.rs/katedre/spanski/files/jezik,%20nacionalizam%20i%20rat%20na%20prostoru%20bivse%20jugoslavije.pdf> (letöltve: 2018. 04. 04.)
- Bugovics Z. 2004. A médiahírek negatív spirálja. *Jel-Kép*. 2004/1. Budapest: MTA–ELTE. 59–83.
- Carey, J. W. 1992 [1989]. *Communication as Culture. Essays on Modernity and Society*. New York – London: Routledge.

- Carver, T. 2004. Diskurzuselemzés és a „nyelvi fordulat”. *Politikatudományi Szemle*. 4. 143–148.
- Chinkin, C. 1999. Kosovo: A "Good" or "Bad" War? *American Journal of International Law*. Vol. 93. Issue 4. 841–845.
- Chomsky, N. 2005. *Hatalom és terror*. Előadások és interjúk 9/11 után. Budapest: Független Média Kiadó.
- Chomsky, N. 2007. *Failed States*. London: Penguin Books Ltd.
- Chomsky, N., Herman, E. S. 2016. *Az Egyetértés-gépezet – A tömegmédiák politikai gazdaságtana*. Budapest: L'Harmattan Kft.
- Cohen, R. 2000. Who Really Brought Down Milosevic? *The New York Times Magazine*. 2000. nov. 26. 43. p.
- Constant, B. 1997. *A régiek és a modernek szabadsága*. Atlantisz: Budapest.
- Csányi V. 1999. Biológiai determináció és agresszió. *Educatio*. 8 (4). 677–694.
- Csányi Zs. 2015. *Kutatásmódszertan*. http://media.ektf.hu/levelezo/orai_anyagok/kutmod.pdf (letöltve: 2018. 02. 12.)
- Császi L. 2008. Médiakutatás a kulturális fordulat után. *Médiakutató*. 3. sz. 93–110.
- Csepeli Gy. 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csepeli Gy. 2001. *A szociálpszichológia vázlatja*. Budapest: Jószöveg Műhely Kiadó.
- Csepeli Gy. 2013. *A hatalom anatómiája*. Budapest: Kossuth Kiadó. 178–197.
- Csepeli Gy. 2016. Szörnyetegek a politikában. *Magyar Tudomány*. 177. évf. 6. sz. 697–705.
- Daalder, I., O'Hanlon, M. 1999. 'Unlearning the Lessons of Kosovo', *Foreign Policy Fall*. No. 116. 128–140.

- Dezső J. 1999. Bombák és szavak. In: Cseh G., Enyedi N. M., Soltészky T. (szerk.): *Médiakönyv*. Budapest: E.N.A.M.I.K.É. 189–193.
- Dieckmann, W. 2000a [1969]. A politikai kommunikáció stílusa. In: Szabó M., Boda Zs., Kiss B. (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas. 79–113.
- Dieckmann, W. 2000b. A politikai szavak tartalma. [Probleme des Wortinhalts. In Walther Dieckmann: *Sprache in der Politik IV*. fejezet, 58–80. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, 1969] In: Szabó M., Kiss B., Boda Zs. (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas. 28–52.
- Djokic, D. 2004. Coming to Terms with the Past: Former Yugoslavia. *History Today*. Vol. 54, No. 6. 17–19.
- Domokos L. 1994. *A nyomtatott és az elektronikus újságírás elmélete*. Domokos Press. Budapest: Teleschola könyvek.
- Domonkosi Á. 2008. A nyelvi agresszió szerepe a személyközi viszonylatokban. In: Zimányi Á. (szerk.): *Az agresszió kutatásról interdiszciplináris keretben*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó. 53–60.
- Edelman, M. 2004. *A politika szimbolikus valósága*. Budapest: L'Harmattan.
- Ellul, J. 1965. *Propaganda The Formation Of Men's Attitudes*. New York: Vintage Book Edition.
- Fábián Gy. 1996. *A rendszerváltás politikájának fő jellemzői Szerbiában, Horvátországban és Szlovéniában*. Szeged: Acta Jur. et Pol.
- Fairclough, N. 2015. *Language and Power*. London: Routledge.
- Fidler, R. 2004. *Mediamorphosis. Razumevanje novih medija*. Beograd: Clio.

- Fishman, J. A. 1975. Az „etnicitás” és a nyelvi tudatosság változatai. In: *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Szerk.: Szépe Gy., Pap M. Budapest: Gondolat. 321–335.
- Fleck Z. 2016. A hatalom korlátozása. *Magyar Tudomány*. 177. évf., 6. sz. 660–668.
- Foucault, M. 1998 [1971]. A diskurzus rendje. In: Foucault, M.: *A fantasztikus könyvtár*. Budapest: Pallas Stúdió – Attraktor Kft. 50–74.
- Fowler, R. 2008. Hatalom. In: Síklaki I. (szerk.): *Szóbeli befolyásolás*. Budapest: Typotex. 231–251.
- Friedman, H. A.: Kosovo and Serbia. *The Falling Leaf*. No. 165. Summer 1999.
<http://www.psywarsoc.org/FallingLeaf/oaf.php> (letöltve: 2014. 09. 30.)
- Gáll J. 1982. A politikai propaganda funkcióiról. *Korunk*. 1983/3. 161–165.
- Geertz, C. 1994. *Az ideológia mint kulturális rendszer*. Budapest: Századvég Kiadó. 22–62.
- Géring Zs. 2017. Kevert szövegelemzési módszertan alkalmazása gazdasági és társadalmi jelenségek vizsgálatához. *Vezetéstudomány*. 48. évf. 4. sz. 55–66.
- Glózer R. (é. n.) *A diskurzuselemzés módja és értelme*. Szabadbölcészlet.
http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index8dbc.html?option=com_tanelem&id_tanelem=841&tip=0 (letöltve: 2019. 02. 11.)
- Glózer R. 2007. Diskurzuselemzés. In: Kovács É. (szerk.) *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: PTE BTK Kommunikációtudományi Intézet – Néprajzi Múzeum. 360–373.
- Goati, V. 2001. Priroda poretka i oktobarski prevrat u Srbiji. In: Subotić–Spasić (szerk.): *Revolucija i poredak*. IFDT. Biblioteka Disput. 43–55.
- Goff, P. (ed.) 1999. *The Kosovo News and Propaganda War*. Vienna: International Press Institute.

- Golubović, Z., Spasić, I., Pavićević, Đ. 2003. *Svakodnevní život. Srbija 1999–2002*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Gowan, P. 1999. 'The NATO Powers and the Balkan Tragedy'. *New Left Review*. 234. 83–105.
- Gredelj, S. 1997. „The media’s role in producing conflict”. In: Slapšak, S. et al (eds.): *The war started at Maksimir: Hate speech in the media*. Belgrade: Media center.
- Gulyás L. 2007. Történeti áttekintés. In: Nagy I. (szerk.): *Vajdaság*. Pécs–Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja – Dialóg Campus Kiadó. 76–148.
- Hahn J. 2011. Promóciós műfajok a virtuális térben. A szponzorált szöveges link, a szalaghirdetés és az üzleti honlap nyelvészeti megközelítése. *Nyelvtudományi Doktori Értekezések 3*. Pécs: PTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Halmai G. 2002. *Kommunikációs jogok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Harré, R. 1997. Meggyőzés és manipulálás. In: Pléh Cs., Síklaki I., Terestyén T. (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest: Osiris. 627–641.
- Headley, J. 2012. National and Transnational Challenges in the Former Soviet Union and Former Yugoslavia. *Global Change, Peace & Security*. Vol. 24. No. 2. 251–269.
- Heller Á. 1971. *Társadalmi szerep és előítélet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Heltai P. 2013. Regina v Mr John Terry – pragmatikai kérdések a bíróságon. In: Gecső T., Sárdi Cs. (szerk.): *Nyelvhasználat a médiában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 56–67.
- Herman, E., Chomsky, N. 2016. *Az egyetértés-gépezet: A tömegmédiá politikai gazdaságtana*. Budapest: L’Harmattan Kiadó.
- Hidasi J. 2004. *Interkulturális kommunikáció*. Budapest: Scolar Kiadó.

- Hódi S. 1999. *Jugoszlávia bombázása. Háborús Napló*. Budapest: Magyar Fórum Kiadó. <http://hodis.vmmi.org/delivegeken/JugBomb/jb-7.htm> (letöltve: 2017. 11. 02.)
- Höijer B., Nohrstedt, S. A., Ottosen, R. 2002. The Kosovo War in the Media – Analysis of a Global Discursive Order. *Conflict & Communication Online*, Vol. 1, No. 2.
- Huszár Á. 2009. A gyűlölet-beszédetől a tettig. *Élet és Irodalom*. 53. évf. 3. szám. http://www.es.hu/huszar_agnes;a_gyulolet-beszedtol_a_tettig;2009-08-18.html . (letöltve: 2012. 12. 20.)
- Hymes, D. 1973. A nyelv a társadalomban. In: Szépe Gy. (szerk.): *A nyelvtudomány ma*. Budapest: Gondolat. 485–505.
- Ínség a háború nyomában (Összefoglaló. n. sz.) 1999. *Hetek*. Országos Közéleti Napilap. 1999. 04. 10. (III/14.) http://www.hetek.hu/fokusz/199904/inseg_a_haboru_nyomaban (letöltve: 2012. 12. 11.)
- Jacobson, R. 1972. *Hang – Jel – Vers*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Jakus J. 2005. *A NATO légierő csapásai Jugoszláviára 1999-ben*. http://archiv.uni-nke.hu/downloads/bsz/bszemle2005/hadmuv0201_2005.html (letöltve: 2017. 03. 12.)
- Jakusné Harnos É. 2015. *A kereskedelmi és a politikai propaganda nyelvi eszközei*. <http://epa.oszk.hu/00100/00188/00040/pdf/129402.pdf> (letöltve: 2017. 03. 18.)
- Jevtović, Z., Aracki, Z. 2011. Medijski uticaji, političke elite i društvena moć u Srbiji. *Kultura polisa*. God. VIII. br.15. 159–176. (Rad je deo saopštenja: Društvena moć političkih elita i masmedijski uticaj, sa skupa na temu: „*Kultura i mediji u (post)globalnoj eri*”, u organizaciji redakcije Nova srpska politička misao, održanoj na Filozofskom fakultetu u Beogradu 4. VII. 2009.)

- Jobbágy A. 2010. Akár az egész világgal szemben – a szerb nacionalizmus mitológiája és gyakorlata 1986–1995. *Új Nautilus*. <http://ujnautilus.info/akar-az-egesz-vilaggal-szemben-a-szerb-nacionalizmus-mitologiaja-es-gyakorlata-19861995> (letöltve: 2014. 12. 07.)
- Jobst Á. 2007. A *mi* mint a hatalom és a szolidaritás névmása. *Magyar Nyelvőr*. 131. évf. 1. sz. 29–47.
- Jović, B. 2001. *Knjiga o Miloševiću*. Beograd: Nikola Pašić.
- Józsa L. 2001. Gondolatok a vajdasági magyar tájékoztatás jövőjéről, a magyar média helyzetének javításáról. In: Enyedi N. M., Farkas Z., Molnár A., Soltészky T. (szerk.): *Médiakönyv*. Budapest: E.N.A.M.I.K.É. 511–515.
- Kálóczy I. 2010. Szerbia alkotmánytörténete a kezdetektől napjainkig, különös tekintettel a bírósági szervezetre és bírói függetlenségre. *DÉLKELET-EURÓPA – SOUTH-EAST EUROPE International Relations Quarterly*. Vol. 1. No. 1. 1–9.
- Kapitány Á., Kapitány G. 2014. *A mindennapi élet jelrendszereiből. Szocioszemiotikai tanulmányok*. Budapest: Loisir Könyvkiadó.
- Kapitány Á., Kapitány G. 2016. Symbols and Communication of Values in the Accession to the EU (Hungary). *Semiotica*. Mouten de Gruyter. 159. 1/4. 111–141.
- Kaszás G. 2014. „Csak az egység menti meg a szerbet” – Nagy-Szerbia víziója I. rész. *Kitekintő*. 2014. nov. 19.
- Kegyessné Szekeres E. 2008. Verbális agresszió és nemi sztereotípiák. In: Zimányi Á. (szerk.): *Az agresszió kutatásról interdiszciplináris keretben*. Eger: Eszterházy Károly Főiskola Líceum Kiadó. 61–90.
- Kelman, H. C. 2002. A szociális befolyásolás három folyamata. In: Lengyel Zs. (szerk.): *Szociálpszichológiai szöveggyűjtemény*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Kérdő A. 2008. *A tartalomelemzés elmélete és gyakorlati alkalmazása.* <https://docplayer.hu/1592628-A-tartalomelemzes-elmelete-es-gyakorlati-alkalmazasa.html> (letöltve: 2019. 02. 02.)
- Keszler B. 1985. *A magyar írásjelhasználat és grammatikai alapjai.* Kandidátusi értekezés, kézirat. Budapest: MTA Kézirattára.
- Keszler B. (szerk.) 2000. *Magyar grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler B. 2003. A magyar írásjelhasználat és Európa. *Magyar Nyelvőr.* 127. évf. 1. sz. 24–36.
- Keszler B. 2004. *Írásjeltan.* Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler B. 2006. *Írásjel-használati gyakorlókönyv.* Az írásjelhasználat szabályai, problémái és története. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss B. 2006. Missziótól marketingig. Fejezetek a propaganda elmélet-történetéből. *Médiakutató.* 2006/1. 7–20.
- Kiss B. 2016. Esemény, hálózat, szemiozsis. A politikai kommunikáció történetének megírhatóságáról. *Politikatudományi Szemle.* 25. évf. 1. sz. 10–28.
- Kiss J. 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiszely I. 2004. *A magyar ember I-II.* Budapest: Püski.
- Klaehn, J., Mullen, A. 2010. The Propaganda Model and Sociology: Understanding the Media and Society. *SCAC.* Vol. 1. No. 1. 10–23.
- Klaehn, J., Mullen, A. 2010. The Herman–Chomsky Propaganda Model: A Critical Approach to Analysing Mass Media Behaviour. *Sociology Compass.* 4/4. 215–229.
- Klemperer, V. 1984. *A Harmadik Birodalom nyelve.* Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

- Kontra J. 2011. *A pedagógiai kutatások módszertana*. Kaposvár: Kaposvári Egyetem.
- Kontra M., Hattyár H. (szerk.) 2002. *Magyarok és nyelvtörvények. A magyarságkutatás könyvtára XXVI*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kontra M. 2010. *Hasznos nyelvészet*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.
- Kontra M. 2016. Hatalom és nyelv. *Magyar Tudomány*. 177. évf. 6. sz. 651–660.
- Korhecz T. 1999. *Gondolatok, amelyek lánggra lobbantották a Balkánt*. <https://www.google.hu/#q=1986-os+memorandum> (letöltve: 2013. 11. 21.)
- Korom M. 2016. A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (Szerbia) NATO bombázása – ahogy a szemtanú látta. *Hadtudományi Szemle*. 2016. 9. évf. 2. sz. 437–445.
- Koselleck, R. 1998. Ellenségfogalmak. [Feindbegriffe. In Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung. Jahrbuch 83–90. Wallstein Verlag, Göttingen 1994] In: Szabó M. (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest: József Műhely Kiadó. 12–23.
- Koselleck, R. 2003. Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája. [Zur historisch-politischen Semantik asymmetrischer Gegenbegriffe. In Reinhart Koselleck: *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. 65–104. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1979.] In: Koselleck, R.: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz Kiadó. 241–298.
- Kövecses Z. 2005. *A metafora – Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kress, G., van Leeuwen, T. 2006. *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London & New York: Routledge.
- Krippendorff, K. 1995. *A tartalomelemzés módszertanának alapjai*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Krippendorff, K. 2004. *Content Analysis. An Introduction to its Methodology*. Thousand Oaks: Sage Publications.

- Krokovay Zs. 2003. *Médiaetika*. Budapest: L'Harmattan.
- Kugler N. 1999. Mondattan. *Magyar Nyelvőr*. 123. évf. 1. sz. 88–108.
- Kugler N. 2000. A mondattan általános kérdései. In: Keszler B. (szerk.): *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 369–393.
- Kurspahić, K. 2003. *Prime time crime: Balkan media in war and peace*. Washington: United States Institute of Peace Press.
- Labov, W. 1979. A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben. In: Pléh Cs., Terestyéni T. (szerk.): *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 365–399.
- Labrie, N. 1999. Nyelvpolitika. n: Szépe Gy., Derényi A. (szerk.): *Nyelv, hatalom, egyenlőség: Nyelvpolitikai írások*. Budapest: Corvina. 15–24.
- Laczkó K., Mártonfi A. 2004. Az írásjelek. In: Laczkó K., Mártonfi A. (szerk.): *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lakoff, G. 1991. *Metaphor and War. The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf*. <https://escholarship.org/uc/item/9sm131vj> (letöltve: 2018. 09. 12.)
- Lakoff, G., Johnson, M. 2003. *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press.
- Landay, V. 2012. *Positioning Through Hate Speech: Immediate Effects and Lasting Consequences of Serbian Wartime Media Discourse*. https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/557552/Landay_georgetown_0076M_11854.pdf?sequence=1&isAllowed=y (letöltve: 2018. 09. 20.)
- Lasswell, H. 1936. *Politics. Who Gets What, When, How?* Whittlesey house: McGraw-Hill book Company.
- Lasswell, H. D. [1928] 1938. *Propaganda Technique in the World War*. New York: Peter Smith.

- Lasswell, H. D. 1949. *Language and Politics*. Cambridge: M.I.T. Press.
- Laswell, H. D. 2000. A hatalom nyelve. In: Szabó M., Kiss B., Boda Zs. (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára – Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas. 11–27.
- Lippmann, W. 2007. A külvilág az elménkben. In: Angelusz R., Tardos R., Terestyéni T. (szerk.): *Média – Nyilvánosság – Közvélemény*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Lock, J. 1999. *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Kolozsvár: Polis.
- Losonc A. 2011. *A mi vétkeink, a ti bocsánatotok*.
<http://www.komment.hu/tartalom/20110621> (letöltve: 2011. 06. 23.)
- Lozny, L. R. 2011. *Comparative Archaeologies: A Sociological View of the Science of the Past*. Springer.
- MacDonald, D. B. 2002. *Balkan holocausts? Serbian and Croatian victim-centred propaganda and the war in Yugoslavia*. Manchester – New York: University Press.
- Major N. 1999. *A békecsinálás mestersége*. Újvidék: Forum.
- Major N. 2008. *Szerbia Milošević után III*. Újvidék: Forum.
- Mártonfi A. 2011. *Nyelv és propaganda a náci Németországban*.
<http://www.nyest.hu/hirek/nyelv-es-propaganda-a-naci-nemetorszagban>
(letöltve: 2011. 12. 02.)
- Mautner, G. 2009. Checks and balances: how corpus linguistics can contribute to CDA. In: Wodak, R., Meyer, M. (szerk.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage. 122–143.
- Mayer P. 2011. Esettanulmány készítés módszertana. In.: Pécsi Tudományegyetem: *Turizmus kutatások módszertana*. TAMOP 4.2.5. pályázat könyvei.
- Mazzoleni, G. 2006. *Politikai kommunikáció*. Budapest: Osiris.

- Megadja G. 2016. *A negyedik hatalmi ágról*.
http://mozgasterblog.hu/blog/a_negyedik_hatalmi_agrol (letöltve: 2018. 09. 26.)
- Mesić, S. 2004. *The demise of Yugoslavia: A political memoir*. Budapest – New York: Central European University Press.
- Mihalovics Á. 1998. *Az akarat (volitio) nyelvi kifejezése az interperszonális kapcsolatokban*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- Mihók R. 2002. Sorsfordító év. A vajdasági Magyar Szó beszámolója. In: Enyedi N. M., Polyák G., Sarkady I. (szerk.): *Magyarország médiakönyve 2002*. Budapest: E.N.A.M.I.K.É. 261–263.
- Milinković, B. (Ed.). 1994. *Govor mržnje* (Hate Speech). Beograd: Publikum.
- Mirnic Zs. 2000. Koldusbotra jutott kisebbségi médiák. Gábrityné-Molnár I., Mirnic Zs. (szerk.): *Fészekhagyó Vajdaságiak*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság. 175–213.
- Mirnic Zs. 2001. Mágusok varázspálcája. In: Enyedi N. M., Farkas Z., Molnár A., Solténszky T. (szerk.): *Médiakönyv*. Budapest: E.N.A.M.I.K.É. 265–277.
- Mirnic Zs. 2010. *Létezik-e független Magyar sajtó? Alapítójog és pénzelés*.
http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/srb/vajdasagi_m_arasztalo/pages/012_koldusbotra_jutott.htm (letöltve: 2015. 03. 06.)
- Mitchell, W. J. T. 2008. *A képi fordulat. = A képek politikája*: W. J. T. Mitchell válogatott írásai: tanulmányok. Szeged: JATE Press. 131–155.
- Modrić, S. 2009. Šta je cenzura i kako je prepoznati. *Mediacentar online*. 11. 05. 2009. <http://www.media.ba/bs/etikaregulativa-novinarstvo-etika/sto-je-cenzura-i-kako-je-prepoznati> (letöltve: 2018. 09. 23.)
- Montesquieu [1748] 2000. *A törvények szelleméről. [De l'esprit des lois]*. Budapest: Osiris – Attraktor Kiadó.

- Móré M. 2010. A tartalomelemzés mint a szakdolgozatírásban alkalmazható kutatási módszer In: Kovácsné Bakosi É. (szerk.): *Társadalomtudományi tanulmányok III.* DEGYFK. 47–64.
- Morton, J. S. 2002. The Legality Of NATO's Intervention In Yugoslavia in 1999: Implications For The Progressive Development Of International Law. *ILSA Journal of International & Comparative Law*. Vol. 9. Issue 1. Article 3. 75–99.
- Mott, F. L. 1938. *A History of American Magazines, Volume II: 1850–1865*. Cambridge: Belknap Press.
- Mučalo, M. 1999. Novinarstvo o ratnim uvjetima. *Politička misao*. Vol. XXXVI (1999.) br. 2. 120–135.
- Myat K. 2010. Médiaelméletek és a késő-modern médiakörnyezet. Miért nem jók a modernista megközelítések a késő-modern médiakörnyezet vizsgálatához? *Médiakutató*. 11. évf. 2. sz. 47–63.
- Nádai J. 2013. Kultúrák dialógusa a nemzetközi gazdasági sajtó szalagcímeiben. In: Gecső Tamás, Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelvhasználat a médiában*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 129–133.
- Naumović, S. 2006. „OTPOR! KAO POSTMODERNI FAUST”: društveni pokret novog tipa, tradicija posvećenog reformizma i „izborna revolucija” u Srbiji. *Filozofija i društvo*. 2006/3. 147–197.
- Nemanjić, M., Spasić, I. (szerk.) 2006. *Nasleđe Pjera Burdijea*. Pouke i nadahnuća. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju. Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.
- Nenadović, A. 2000. Politika in the Storm of Nationalism. In: Popov, N. (szerk.): *The Road to War in Serbia. Trauma and Chatarsis*. Budapest: CEUPress. 537–565.
- Noelle-Neumann, E. 1993. *The Spiral of Silence*. Public Opinion–Our Social Skin. 2nd edition. Chichago: University Press.

- Nohrstedt, S. A., Kaitatzi-Whitlock, S., Ottosen, R., Riegert, K. 2000. From the Persian Gulf to Kosovo – War Journalism and Propagand. *European Journal of Communication*. 15(3). 383–404.
- Nohrstedt, S. A. 2009. New War Journalism Trends and Challenges. *Nordicom Review*. 30/1. 95–112.
- Norris, P. 2001. Angyali kör? A politikai kommunikáció hatása a poszt-indusztriális demokráciákra. *Médiakutató*.
http://www.mediakutato.hu/cikk/2001_03_osz/01_angyali_kor (letöltve: 2018. 10. 2.)
- O’Shaughnessy, N. 2004. *Politics and Propaganda. Weapons of Mass Seduction*. Manchester: Manchester University Press.
- Pál G. 2011. Tereket nyitó kulcskategória (A gyűlöletbeszéd fogalma a magyar politikai diskurzusokban 1994–2004). *Politikatudományi Szemle*. 20. évf. 1. sz. 97–116.
- Pál G. 2012. A gyűlöletbeszéd fogalma a politikai vitákban. *Politikatudományi Tanulmányok*. Vol. 2. No. 2.
https://politologia.tk.mta.hu/uploads/files/2014/2275_2012_2_sps.pdf (letöltve: 2017. 07. 12.)
- Pál G. 2015. A vitathatóság keretei. A gyűlöletbeszéd fogalmának jelentésmezői. *Politikatudományi Tanulmányok*. No. 2. Budapest: MTA TKPTI.
- Pap G. 1992. Vázlat az alkotmányeszmé szellemtörténeti fejlődéséről. *Tomus* 7. Miskolc. 119–166. <http://mek.oszk.hu/01300/01394/01394.htm> (letöltve: 2018. 10. 14.)
- Pap T. 2004. A nyelv a politika és a háború szolgálatában. *Régió*. 15. évf. 2. sz. 121–137.
- Papp K. 2004. A Harmadik Birodalom nyelve – Victor Klemperer nyelvkritikája. *Múlt és Jövő*. 15. évf. 1–2. sz. 157–171.

- Parsons, T. 1997. „A Revised Analytical Approach to the Theory of Social Stratification.” In: Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Válogatott tanulmányok. Budapest: Új Mandátum. 80–135.
- Pasini, D. 2015. Eufemizam i disfemizam lice su i naličje iste medalje. www.Hrv_jezik_kb_1501_01.pdf (letöltve: 2017. 01. 07.)
- Pavlica, D. 2010. Zašto su nas bombardovali. *Peščanik-net*. 2010. 03. 24.
- Pedro, J. 2011. The Propaganda Model in the Early 21st Century. *International Journal of Communication* 5. 1865–1905.
- Pesevszki E. 2011. Megemlékezések országszerte. *Magyar Szó*. 2011. 03. 25. Újvidék: Forum. <http://www.bezdan-online.com/a/index.php/content/view/5053/9/> (letöltve: 2015. 12. 11.)
- Péter M. 2012. *A leleplező nyelv*. Budapest: Tinta Kiadó.
- Petty, R. E., Cacioppo, J. T., Goldman, R. 1981. Personal involvement as a determinant of argument-based persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*. 41(5). 847–855.
- Pilger, J. 2000. Censorship by Omission. In: Hammond, P., Herman, E. S. (szerk.): *Degraded Capability: The Media and the Kosovo Crisis*. London & Sterling: Pluto Press. 132–140.
- Pléh, Cs., Terestyéni, T. 1980. *Az újságcímek hatásának nyelvi és tartalmi tényezői*. Budapest: Tömegkommunikációs Központ.
- Pokol B. 1995. *Modern francia szociológiaelméletek*. Budapest: Jegyzet. <http://mek.oszk.hu/02000/02027/02027.htm> (letöltve: 2016. 12. 14.)
- Polyák G. 2018. A propaganda visszaszorításának intézményi-szabályozási keretei. In: Dombi J., Farkas J., Gúti E. (szerk.): *Aszimmetrikus kommunikáció – Aszimmetrikus viszonyok*. Bicske: SZAK Kiadó. 266–288.

- Popović, S. 2006. Milošević's motiveless malignancy. In: Blitz, B. K. (szerk.): *War and Change in the Balkans: Nationalism, conflict and cooperation*. Cambridge: Cambridge University Press. 44–57.
- Popović, S. 2010. *One gorke suze posle*. Beograd: Pešcanik.
- Puskás T. 2000. Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában. *Társadalomtudományi Szemle*. 2. évf. 1. sz. 69–84.
- Racak killings 'crime against humanity'*. BBC News. 1999. 03. 17. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/298131.stm> (letöltve: 2018. 06. 21.)
- Rada, R. 2003–2005. Euphemismen im Slang [Eufemizmusok a szlengben]. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Linguistica*. Tomus XXVI. 343–360.
- Roginer O. 2016. *A jugoszláviai Magyar irodalom terei. A (poszt)jugoszláv Magyar irodalom és a téralapú közösségi identitás-konstrukciók viszonya (1945–2010)*. Doktori értekezés. Pécs: PTE BTK.
- Rosenberg, M. 2001. *A szavak ablakok vagy falak – erőszakmentes kommunikáció*. Budapest: Agykontroll.
- Sándor K. 2015. Diktatúra a nyelvben. In: Gaál Zs. (szerk.): *Nyelvészet, művészet, hatalom. Írások Tóth Szergej tiszteletére*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 263–275.
- Sári J. 1995. *A hatalommegosztásról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Sapir, E. 1971. *Az ember és a nyelv*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Schapiro, M. 2004. A vizuális művészetek szemiotikájából. In: Horányi Ö., Szépe Gy. (szerk.): *A jel tudománya. Szemiotika*. Budapest: General Press Kiadó. 342–355.
- Sell, L. 2002. *Slobodan Milošević and the destruction of Yugoslavia*. Durham, NC: Duke University Press.

- Sierra, F., Vázquez, M. (szerk.). 2006. *La construcción del consenso. Revisitando el modelo de propaganda de Noam Chomsky y Edward S. Herman* [The construction of consensus. Revisiting the propaganda model of Noam Chomsky and Edward S. Herman.]. Madrid: Siranda.
- Simon Sz. 1998. Újságcímek a mérlegen. In: Lanstyák I., Simon Sz. (szerk.): *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó. 69–103.
- Síklaki I. 1994. *A meggyőzés pszichológiája*. Budapest: Scientia Humana.
- Síklaki I. 1997. A főcímek demagógiája. *Jel–Kép*. 2. sz. 97–112.
- Síklaki I. (szerk.) 2008. *Szóbeli befolyásolás I*. Nyelv, gondolkodás, kultúra. Budapest: Typotex.
- Síklaki I. (szerk.) 2008. *Szóbeli befolyásolás II*. Nyelv és szituáció. Budapest: Typotex.
- Skutnabb-Kangas, T. 1997. Nyelv, oktatás és kisebbségek. In: Bárdi N., Dippold P. (szerk.) *Mik a nyelvi emberi jogok?*. Budapest: Teleki László Alapítvány. 63–67.
- Skutnabb-Kangas, T. 1998. Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad piac”. *Fundamentum*. II./1–2. 7–25.
- Soltis L. 2002. Mit gondolunk a rendszerváltásról? In: Gábrityné Molnár I., Mirnic Zs. (szerk.): *Holnaplátók*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Sparks, C., Reading, A. 1998. *Communism, Capitalism, and the Mass Media*. London: Sage.
- Sparks, C. 2007. Extending and refining the propaganda model. *Westminster Papers in Communication and Culture*. 4/2. 68–84.
http://www.wmin.ac.uk/mad/pdf/WPCC-VolFourNoTwo-Colin_Sparks.pdf
(letöltve: 2018. 02. 16.)
- Sperber, D. 2000. *Metarepresentations*. Oxford: Oxford University Press.

- Surányi Z. 2001. Kényszerpálya (vagy) az Ígéret Földje? In: Gábrityné Molnár I., Mirnics Zs. (szerk.): *Fészekhagyó Vajdaságiak*. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság. 213–245.
- Sükösd M. 1999. Az info-véglény visszanez. Média és propaganda a NATO-jugoszláv háborúban. In: Cseh G., Enyedi N. M., Solténszky (szerk.): *Médiakönyv*. Budapest: E.N.A.M.I.K.É. 195–209.
- Szabó M. (é. n.) *Politikatudomány és diskurzuselemzés*
http://www.iti.mta.hu/Gyula/TANULMANYOK/Szabo_M.pdf (letöltve: 2014. 03. 19.)
- Szabó M. 1994. A metaforikus politika. *Politikatudományi Szemle*. 3. 91–111.
- Szabó M. 1998. *Politikai tudáselméletek*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szabó M. 2004. *A diszkurzív politikatudomány alapjai*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Szabó M. 2009. A válságról. A politológia mondanivalója. *Magyar Tudomány*. 170. évf. 12. sz. 1513–1523.
- Szabó Y. 1999. Ha bombázzák hagyományos útidat, térj át a szupersztrádára! A koszovói háború tömegkommunikációs tanulságai. In: Cseh G., Enyedi N. M., Solténszky (szerk.): *Médiakönyv*. Budapest: E.N.A.M.I.K.É. 211–217.
- Szántó M. 2002. Egyes médiumok továbbra is gyűlöletet szítanak. In: Bozóki Antal (szerk.): *Árgus*. Jugoszláviai Magyar Kisebbségjogi Civil Egyesület Évkönyve. Karlóca: Árgus. 208–209.
- Szépe Gy. 2001. *Nyelvpolitika: Múlt és jövő*. Pécs: Iskolakultúra.
- Szikszainé Nagy I. 2006. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.
- Szikszainé Nagy I. 2007. *Magyar stilisztika*. Budapest: Osiris.
- Takács I. 2012. Sötétbe borult az ország. Suttogópropaganda Szerbiában a NATO-bombázások idején. A Szerb Köztársaság Oktatási, Tudományügyi és

- Technológiai Fejlődés Minisztériumának III47013 számú projektuma. In: Bene A. (szerk.): *A magyar nyelv a többnyelvű Vajdaságban. II. kötet. Állandó és változó a nyelvben.* Szabadka: Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar. 141–151.
- Takács I. 2014. „A beszéd arra való, hogy elrejtjük vele gondolatainkat”. Suttogópropaganda Szerbiában a NATO-bombázások idején. In: Gecső T., Sárdi Cs. (szerk.): *Nyelvhasználat a médiában.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 188–194.
- Takács I. 2014a. A médianyelv hatalma – a hatalom nyelve. In: *Régió és kultúra. Tanulmányok.* Tartományi Tudományügyi és Technológiai Fejlesztési Titkárság Régió és kultúra c. projektuma. Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar. Szabadka.
- Takács I. 2014b. (Röp)manipuláció. In: *Tudástérkép. Konferenciakötet.* Vajdasági Magyar Tudóstalálkozó. Berényi J. szerk. Újvidék: Magyar Akadémiai Tanács. 229–233.
- Terestyéni T. 1999. Együttműködés és konfrontáció a közéleti kommunikációban. In: Buda B., Sárközy E. (szerk.): *Közéleti kommunikáció.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 28–50.
- Ternovác F. 2016. A vajdasági (délvidéki) magyar sajtó 1945 után. https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/34819/Ingenia_Hungarica_II_Ternovacz_Fanni_p_285-294.pdf?sequence=1&isAllowed=y (letöltve 2018. 02. 06.)
- Thussu, D. K. 2000. Legitimizing ‘Humanitarian Intervention’? CNN, NATO and the Kosovo Crisis. *European Journal of Communication.* 15/3. 345–361.
- Tolcsvai Nagy G. 2006. Stiliztika. In: Kiefer F. (szerk.): *Magyar nyelv.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 628–653.
- Tótfalusi I. 2001. *Magyar etimológiai nagyszótár.* Budapest: Arcanum Adatbázis. = Arcanum DVD Könyvtár. In: <https://www.arcanum.hu/hu/online->

[kiadvanyok/Lexikonok-magyar-etimologiai-szotar-F14D3/](#) (letöltve: 2018. 10. 12.)

Tóth Sz. 2011. *Nyelv, kép, hatalom*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

Tóth Sz. 2016. Nyelv, háború és forradalom. Utópia és valóság. In: Reményi A. Á., Sárdi Cs., Tóth Zs. (szerk.): *Távlatok a mai magyar alkalmazott nyelvészetben*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 427–456.

Vajdasági magyar hivatalos helységnevek. In: <http://www.mnt.org.rs/dokumentumok/hasznos-tartalom/vajdasagi-magyar-hivatalos-helysegnevek> (letöltve: 2017. 02. 24.)

Van Dijk, T. A. 1997. The Study of Discourse. In: van Dijk, T. A. (szerk.): *Discourse as structure and process*. Discourse Studies 1. A Multidisciplinary introduction. London: Sage Publications. 1–34.

Van Dijk, T. A. 2000. A kritikai diskurzuselemzés elvei. In: Szabó M., Kiss B., Boda Zs. (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára: Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Universitas – Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. 442–477.

Van Dijk, Teun A. 2006. Discourse and manipulation. *Discourse & Society*. Vol 17. (2). London, Thousand Oaks, CA, New Delhi) 359–383.

Vass Cs. 2005. *Hatalom, szakralitás, kommunikáció. Kommunikáció- és médiaelméleti tanulmányok*. Budapest: Kölcsey Intézet.

Veliki pravoslavni bogoslovski enciklopedijski rečnik. 2000. Novi Sad: Pravoslavna reč.

Veljanovski, R. 2000. Turning the electronic media around. In: Popov, N. (szerk.): *The road to war in Serbia: Trauma and catharsis*. Budapest: Central European University Press. 565–587.

- Vincent, R. C. 2000. A Narrative Analysis of US Press Coverage of Slobodan Milosevic and the Serbs in Kosovo. *European Journal of Communication*. 15(3). 321–344.
- Voigt V. 1991. Szövegszemiotika és/vagy szemiotikai szövegtan. In: Petófi S. J., Békési I. (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 3*. Szeged: JGYTF Kiadó. 7–12.
- Wodak, R., De Cillia, R., Reisigl, M., Liebhart K. 1998. *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: University Press.
- Wodak, R. 2001. What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. In: Wodak, R., Meyer, M. (eds.): *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage Publications. 1–13.
- Wolfgram, M. A. 2016. Democracy and Propaganda NATO's War in Kosovo. *European Journal of Communication*. 23/2. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore. 153–171.
- Zentai I. 2004. *A meggyőzés útjai. A mindennapi élet meggyőzéspszichológiája*. Budapest: Neumann Kht.

Jogi dokumentumok

- A külföldi tömegkommunikációs eszközök behozataláról és szórásáról, valamint a külföldi informatív működésről szóló törvény Jugoszláviában* (A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1974. év 39. szám, 1987. év 74. szám, és a Jugoszláv Szocialista Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1994. év 24. szám, 1996. év 28. szám) [szerb nyelvű eredeti: Zakon o unošenju i rasturanju inostranih sredstava masovnog komuniciranja i o inostranoj informativnoj delatnosti u Jugoslaviji, Službeni list SFRJ", broj 39/74 i 74/87 i "Službeni list SRJ", br. 24/94 i 28/96].
- A Magyar Nemzeti Tanács hivatalos nyelvhasználati stratégiája. 2012–2017.* www.mnt.org.rs/container/container_attachments/download/789 (letöltve: 2014. 08. 11.)
- A Szerb Köztársaság Alkotmánya* (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1990. év 1. szám; 2006. év 98. szám) [szerb nyelvű eredeti: Устав Републике Србије, „Службени гласник Републике Србије“, бр. 1/90; бр. 98/2006].
- A vajdasági magyar helységnevek meghatározásáról szóló határozat.* [Vajdaság Autonóm Tartomány Hivatalos Lapja. LIX. évf. 12. szám. 248–253. Újvidék. 2003. augusztus 27.]
- European Convention on Transfrontier Television.* Strasbourg, 5. V. 1989. Text amended according to the provisions of the Protocol (ETS No. 171) which entered into force, on 1 March 2002.
- Hivatalos nyelv- és íráshasználatról szóló törvény* (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1991. év 45. szám, módosítva: 1993. év 53. szám, 1993. év 67. szám, 1994. év 48. szám, 2005. év 101. szám és 2010. év 30. szám) [szerb nyelvű eredeti: Закон о службеној употреби језика и писма, „Службени гласник Републике Србије“ бр. 45/91, 53/93, 67/93, 48/94, 101/2005 – други закон и 30/2010].

Tájékoztatási törvény (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 1998. év 36. szám, 2001. év 1. szám, 2001. év 11. szám* – a törvény megszűnéséről szóló rendelettel) [szerb nyelvű eredeti: Закон о јавном информисању „Службени гласник Републике Србије“ бр. 36/98, 1/2001, 11/2001 – закон о престанку важења]

Tájékoztatási törvény (A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 2003. év 43. szám, 2005. év 61. szám, 2009. év 71. szám) [szerb nyelvű eredeti: Закон о јавном информисању „Службени гласник Републике Србије“ бр. 43/2003, 61/2005, 71/2009]

Magyar Szó kiadványai (kronológiai sorrendben, főcímeikkel)

Kudarccal végződött Holbrooke küldetése [MSzó márc. 24. LVI.évf., 58.sz. (18 296.) sz.]

NATO-légítámadás Jugoszlávia ellen [MSzó márc. 25. LVI.évf., 59.sz. (18 297.) sz.]

Folytatódik a NATO agressziója [MSzó márc. 26. LVI.évf., 60.sz. (18 298.) sz.]

A NATO-támadás harmadik hulláma [MSzó márc. 27. LVI.évf., 61.sz. (18 299.) sz.]

Pánik nincs, de nyugalom sem... [MSzó márc. 28. LVI.évf., 62.sz. (18 300.) sz.]

Az orosz diplomácia lépései [MSzó márc. 30. LVI.évf., 63.sz. (18 301.) sz.]

EGÉSZ NAP NEM VOLT LÉGIRIADÓ ÚJVIDÉKEN *Primakov kétszer tárgyalta Miloševićtyel* [MSzó márc. 31. LVI.évf., 64.sz. (18 302.) sz.]

Gyenge diplomácia, folytatódó támadások [MSzó április. 01. LVI.évf., 65.sz. (18 303.) sz.]

A NATO-légierő lerombolta az újvidéki régi hidat [MSzó április. 02. LVI.évf., 66.sz. (18 304.) sz.]

A NATO-TÁMADÁS TIZEDIK HULLÁMA *A korábbiaknál csendesebb nap* [MSzó április. 03. LVI.évf., 67.sz. (18 305.) sz.]

Lerombolták az újvidéki Szabadság hidat [MSzó április. 04. LVI.évf., 68.sz. (18 306.) sz.]

A NATO-TÁMADÁS TIZENHARMADIK NAPJA *Soha gyászosabb húsvétot* [MSzó április. 06. LVI.évf., 69.sz. (18 307.) sz.]

Egyoldalú tűzszünetet hirdetett a jugoszláv kormány Kosovóban [MSzó április. 07. LVI.évf., 70.sz. (18 308.) sz.]

A hatodik csapás Újvidékre [MSzó április. 08. LVI.évf., 71.sz. (18 309.) sz.]

Előtérbe kerül a diplomácia? [MSzó április. 09. LVI.évf., 72.sz. (18 310.) sz.]

Válságosra fordulhat a nagyhatalmi ellentét [MSzó április. 10. LVI.évf., 73.sz. (18 311.) sz.]

Többet, jobban dolgozni [MSzó április. 11. LVI.évf., 74.sz. (18 312.) sz.]

SZÖVETSÉGI KÉPVISELŐHÁZ *Jugoszlávia csatlakozni kíván az orosz-fehérosz szövetséghez [MSzó április. 13. LVI.évf., 75.sz. (18 313.) sz.]*

ALBRIGHT-IVANOV-TALÁLKOZÓ OSLÓBAN *Folytatódnak a diplomáciai erőfeszítések [MSzó április. 14. LVI.évf., 76.sz. (18 314.) sz.]*

NEGYEDIK HETÉBE LÉPETT A LÉGITÁMADÁS *Heves bombázások, élénkülő diplomácia [MSzó április. 15. LVI.évf., 77.sz. (18 315.) sz.]*

NEGYEDIK HETÉBE LÉPETT A LÉGIHÁBORÚ *Rakéták a legnagyobb szerbiai városokra [MSzó április. 16. LVI.évf., 78.sz. (18 316.) sz.]*

EGYRE FOKOZÓDÓ LÉGICSAPÁSOK *Rakéták Szabadkára is [MSzó április. 17. LVI.évf., 79.sz. (18 317.) sz.]*

A LÉGICSAPÁSOK 25. NAPJA *Viszonylag nyugodt éjszaka [MSzó április. 18. LVI.évf., 80.sz. (18 318.) sz.]*

A LÉGICSAPÁSOK HUSZONHETEDIK NAPJA *Bombázták a tartományi kormánypalotát [MSzó április. 20. LVI.évf., 81.sz. (18 319.) sz.]*

A NATO-LÉGITÁMADÁS HUSZONNYOLCADIK NAPJA *Súlyos csapás Nišre [MSzó április. 21. LVI.évf., 82.sz. (18 320.) sz.]*

NÉGY HETE KEZDŐDTEK A LÉGITÁMADÁSOK *Alig maradt híd a Dunán [MSzó április. 22. LVI.évf., 83.sz. (18 321.) sz.]*

Lőtték az elnöki rezidenciát [MSzó április. 23. LVI.évf., 84.sz. (18 322.) sz.]

Lerombolták a Szerbiai RTV épületét [MSzó április. 24. LVI.évf., 85.sz. (18 323.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK 31. NAPJÁN *A legsúlyosabb csapás most is Ništ érte [MSzó április. 25. LVI.évf., 86.sz. (18 324.) sz.]*

Lerombolták a harmadik újvidéki Duna-hidat [MSzó április. 26. LVI.évf., 87.sz. (18 325.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HARMINCÖTÖDIK NAPJA *Vajdaság még mindig célpont [MSzó április. 28. LVI.évf., 88.sz. (18 326.) sz.]*

A LÉGICSAPÁSOK HARMINCHATODIK NAPJA *Légiriadó kora délután is* [MSzó április. 29. LVI.évf., 89.sz. (18 327.) sz.]

Csernomirgyin konkrét rendezési javaslattal érkezik [MSzó április. 30. LVI.évf., 90.sz. (18 328.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HARMINCNYOLCADIK NAPJA *Füstfelhő borítja Újvidéket* [MSzó május 1. LVI.évf., 91.sz. (18 329.) sz.]

Sötétbe borult az ország [MSzó május 4. LVI.évf., 93.sz. (18 331.) sz.]

NAPRÓL NAPRA HEVESEBB BOMBÁZÁSOK *Rakéták az Újvidéki Televízióra* [MSzó május 5. LVI.évf., 94.sz. (18 332.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK NEGYVENHARMADIK NAPJA *Vajdaság nem volt célpont* [MSzó május 6. LVI.évf., 95.sz. (18 333.) sz.]

KÉSZÜLŐ KOMPROMISSZUM KOSOVÓRÓL *Nemzetközi összetételű polgári és biztonsági felügyelet* [MSzó május 7. LVI.évf., 96.sz. (18 334.) sz.]

KÓRHÁZ, ÁTJÁTSZÓÁLLOMÁS, HÍD VOLT A CÉLPONT *Vajdaság még egy híddal szegényebb lett* [MSzó május 8. LVI.évf., 97.sz. (18 335.) sz.]

TALÁLAT ÉRTE BELGRÁDBAN A KÍNAI NAGYKÖVETSÉGET *Négy személy életét veszítette, öt súlyosan megsérült* [MSzó május 9. LVI.évf., 98.sz. (18 336.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK NEGYVENHETEDIK NAPJA *Részleges csapatkivonás Kosovóból* [MSzó május 11. LVI.évf., 99.sz. (18 337.) sz.]

A LÉGITÁMADÁS NEGYVENNYOLCADIK NAPJA *Bejelentett csapatkivonás megfelelő válasz nélkül* [MSzó május 12. LVI.évf., 100.sz. (18 338.) sz.]

NYOLCADIK HETÜKBE LÉPTEK A HADMŰVELETEK *Horgos környékét is támadta a NATO légierője* [MSzó május 13. LVI.évf., 101.sz. (18 339.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK ÖTVENEDIK NAPJA *Hajnali támadás Újvidék ellen* [MSzó május 14. LVI.évf., 102.sz. (18 340.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK ÖTVENEGYEDIK NAPJÁN *Menekültek tragédiája Prizren környékén* [MSzó május 15. LVI.évf., 103.sz. (18 341.) sz.]

DUMA-SZAVAZÁS *Jelcin marad* [MSzó május 16. LVI.évf., 104.sz. (18 342.) sz.]

„TŰZSZÜNET” VAJDASÁGBAN *A szerbiai ellenzék támogatja a római javaslatot* [MSzó május 18. LVI.évf., 105.sz. (18 343.) sz.]

NYOLC HÉTTEL EZELŐTT KEZDŐDTEK A LÉGICSAPÁSOK *Nagy erejű robbanások a Fruška gorában* [MSzó május 19. LVI.évf., 106.sz. (18 344.) sz.]

FOLYTATÓDIK A KÖZVETÍTÉS, FOLYTATÓDNAK A LÉGICSAPÁSOK

Támad a diplomácia [MSzó május 20. LVI.évf., 107.sz. (18 345.) sz.]

MEGKEZDŐDÖTT A LÉGICSAPÁSOK KILENCEDIK HETE *Rakétatámadás a*

dedinjei kórház ellen [MSzó május 21. LVI.évf., 108.sz. (18 346.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK ÖTVENNYOLCADIK NAPJA *Zombor ismét célpont volt*

[MSzó május 22. LVI.évf., 109.sz. (18 347.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK ÖTVENKILENCEDIK NAPJA *Megbénult a villanyenergia-*

rendszer [MSzó május 23. LVI.évf., 110.sz. (18 348.) sz.]

KÉT HÓNAPJA TARTANAK A NATO-LÉGITÁMADÁSOK *A civilek*

sanyargatása [MSzó május 25. LVI.évf., 111.sz. (18 349.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HATVANKETTEDIK NAPJA *Légiriadó éjjel-nappal* [MSzó

május 26. LVI.évf., 112.sz. (18 350.) sz.]

A LÉGIHADJÁRAT HATVANHARMADIK NAPJA *Detonációk szerte az*

országban [MSzó május 27. LVI.évf., 113.sz. (18 351.) sz.]

A LÉGIHADJÁRAT HATVANNEGYESEDIK NAPJA *Keserves éjszaka Belgrádban*

és Nišben [MSzó május 28. LVI.évf., 114.sz. (18 352.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HATVANÖTÖDIK NAPJÁN *Lerombolt áramelosztók* [MSzó

május 29. LVI.évf., 115.sz. (18 353.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HATVANHATODIK NAPJA *Fokozódó diplomácia,*

intenzívebb támadások [MSzó május 30. LVI.évf., 116.sz. (18 354.) sz.]

MILOŠEVIĆ MEGBESZÉLÉSE AZ ORSZÁG VEZETŐIVEL *A JSZK elfogadta a*

G8 csoport elveit [MSzó június 1. LVI.évf., 117.sz. (18 355.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HARMADIK HÓNAPJA *A diplomáciai rendezés reménye*

[MSzó június 2. LVI.évf., 118.sz. (18 356.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HETVENKETTEDIK NAPJA *A diplomácia teljes sikere*

[MSzó június 4. LVI.évf., 120.sz. (18 358.) sz.]

Vasárnap leállítják a bombázásokat [MSzó június 5. LVI.évf., 121.sz. (18 359.) sz.]

Megkezdődtek a katonai tárgyalások [MSzó június 6. LVI.évf., 122.sz. (18 360.) sz.]

KIVONULÁS CSAK BT-HATÁROZATTAL *Megakadt a katonai egyeztetés* [MSz

június 8. LVI.évf., 123.sz. (18 361.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HETVENHETEDIK NAPJA *Közel a megoldás, távol a vége*

[MSzó június 9. LVI.évf., 124.sz. (18 362.) sz.]

Megkezdődött a kivonulás Kosovóból [MSzó június 10. LVI.évf., 125.sz. (18 363.) sz.]

HETVENHÉT NAPI BOMBÁZÁSOK UTÁN *Lezárulhat a kosovói válság (?)* [MSzó június 11. LVI.évf., 126.sz. (18 364.) sz.]

FOLYAMATBAN A KIVONULÁS KOSOVÓBÓL *Tumultus az utakon* [MSzó június 12. LVI.évf., 127.sz. (18 365.) sz.]

Bevonultak a békét biztosító KFOR-egységek Kosovóba [MSzó június 13. LVI.évf., 128.sz. (18 366.) sz.1999. június 13. sz.]

FOLYTATÓDIK A KIVONULÁS ÉS A BEVONULÁS KOSOVÓBA *Feszültség és incidensek* [MSzó június 15. LVI.évf., 129.sz. (18 367.) sz.]

TÁVOZIK A HADSEREG, ÉRKEZIK A KFOR ÉS A KFH KOSOVÓBA *Zűrzavar, csúcsforgalom és lövöldözés* [MSzó június 16. LVI.évf., 130.sz. (18 368.) sz.1999. június 15. sz.]

ÚJABB HUMANITÁRIUS KATASZTRÓFA FENYEGET *Mielőbb leszerelni a KFH-t* [MSzó június 17. LVI.évf., 131.sz. (18 369.) sz.]

HAMAROSAN MEGSZŰNIK A HADIÁLLAPOT? *Keretterv az albánok leszerelésére* [MSzó június 18. LVI.évf., 132.sz. (18 370.) sz.]

MEGKEZDŐDÖTT A G8 KÖLNI ÉRTEKEZLETE *Előterben a kosovói válság* [MSzó június 19. LVI.évf., 133.sz. (18 371.) sz.]

Határidő előtt befejeződik a kivonulás [MSzó június 20. LVI.évf., 134.sz. (18 372.) sz.]

Megszületett az egyezmény a KFH lefegyverzéséről [MSzó június 22. LVI.évf., 135.sz. (18 373.) sz.]

Folytatódik a kosovói szerbek visszatérése [MSzó június 23. LVI.évf., 136.sz. (18 374.) sz.]

Zűrzavar és erőszak [MSzó június 24. LVI.évf., 137.sz. (18 375.) sz.]

A SZÖVETSÉGI KÉPVISELŐHÁZ ÜLÉSÉRŐL *Holnap megszűnik a hadiállapot* [MSzó június 25. LVI.évf., 138.sz. (18 376.) sz.]

KOSOVÓBAN *Nem csökken a feszültség* [MSzó június 26. LVI.évf., 139.sz. (18 377.) sz.]

Bosznia példájából indultak ki [MSzó június 27. LVI.évf., 140.sz. (18 378.) sz.]

A KFH megkezdte a fegyverek leadását [MSzó június 29. LVI.évf., 141.sz. (18 379.) sz.]

A KFOR elégedett a fegyverleadás ütemével [MSzó június 30. LVI.évf., 142.sz. (18 380.) sz.]

(főcím helyén egy archív kép az aratásról alatta hírral) [MSzó július 1. LVI.évf., 143.sz. (18 381.) sz.]

Civil igazgatás hosszú időre [MSzó július 2. LVI.évf., 144.sz. (18 382.) sz.]

Jugoszláv katonákat tartóztatott le a KFOR [MSzó július 3. LVI.évf., 145.sz. (18 383.) sz.]

REZSIMELLENES NAGYGYŰLÉS ÚJVIDÉKEN *Változásközelben* [MSzó július 4. LVI.évf., 146.sz. (18 384.) sz.]

Megállapodás az orosz kontingens kosovói telepítéséről [MSzó július 6. LVI.évf., 147.sz. (18 385.) sz.]

Érkeznek az orosz békefenntartók Kosovóba [MSzó július 7. LVI.évf., 148.sz. (18 386.) sz.]

„Egyre javul a helyzet” [MSzó július 8. LVI.évf., 149.sz. (18 387.) sz.]

Kosovói menekültek hazatelepítése [MSzó július 9. LVI.évf., 150.sz. (18 388.) sz.]

Lassan halad a KFH lefegyverzése [MSzó július 10. LVI.évf., 151.sz. (18 389.) sz.]

Tiltakozó nagygyűlés Szabadkán [MSzó július 11. LVI.évf., 152.sz. (18 390.) sz.]

Százezer felett a Kosovóból eltávozottak száma [MSzó július 13. LVI.évf., 153.sz. (18 391.) sz.]

KOSOVÓI ÚJJÁÉPÍTÉS *Bőkezű és hatékony segítség* [MSzó július 14. LVI.évf., 154.sz. (18 392.) sz.]

Változásokat akarunk! [MSzó július 15. LVI.évf., 155.sz. (18 393.) sz.]

Háborús rendeletekből törvények [MSzó július 16. LVI.évf., 156.sz. (18 394.) sz.]

Az ideiglenes tanács alakuló ülése Prištinában [MSzó július 17. LVI.évf., 157.sz. (18 395.) sz.]

Hatalmas ellenzéki tüntetés Kraljevóban [MSzó július 18. LVI.évf., 158.sz. (18 396.) sz.]

Energia a demokráciáért [MSzó július 20. LVI.évf., 159.sz. (18 397.) sz.]

„Legkevesebb 10 évig eltart a jugoszláviai újjáépítés” [MSzó július 21. LVI.évf., 160.sz. (18 398.) sz.]

NYILVÁNOS ÜLÉST TARTOTT A SZÖVETSÉGI KORMÁNY *Minimális háborús veszteség a hadseregben* [MSzó július 22. LVI.évf., 161.sz. (18 399.) sz.]

Hídépítés a dunai hajózás feltétele [MSzó július 23. LVI.évf., 162.sz. (18 400.) sz.]

„Hamarosan egész Szerbia talpon lesz” [MSzó július 24. LVI.évf., 163.sz. (18 401.) sz.]

INCIDENSEK KOSOVÓBAN Rálőttek a KFOR-katonákra [MSzó július 27. LVI.évf., 165.sz. (18 403.) sz.]

Sztyepasin Washingtonban Nincs visszatérés a háborús politikához [MSzó július 28. LVI.évf., 166.sz. (18 404.) sz.]

KOSOVÓI ÚJJAÉPÍTÉS Adományozók konferenciája Brüsszelben [MSzó július 29. LVI.évf., 167.sz. (18 405.) sz.]

Megkezdődött a szarajevói Balkán-konferencia [MSzó július 30. LVI.évf., 168.sz. (18 406.) sz.]

Terv a béke és a felvirágzás megteremtésére [MSzó július 31. LVI.évf., 169.sz. (18 407.) sz.]

Nem szép szavakat, hanem pénzt [MSzó augusztus 01. LVI.évf., 170.sz. (18 408.) sz.]

Crna Gora orosz segítséget kér [MSzó augusztus 03. LVI.évf., 171.sz. (18 409.) sz.]

MÍTING BELGRÁDBAN 19-én Az SZV, az ÚD és az SZMM részt vesz [MSzó augusztus 04. LVI. évf., 172.sz. (18 410.) sz.]

George Robertson az új NATO-főtitkár [MSzó augusztus 05. LVI. évf., 173.sz. (18411.)-(nyomtatásban nincs helyköz)* sz.]

Egyenjogúan és önállóan [MSzó augusztus 06. LVI. évf., 174.sz. (18412.) sz.]

Washington: „Crna Gora maradjon a JSZK-ban” [MSzó augusztus 07. LVI. évf., 175. sz. (18413.) sz.]

KOSOVO A KFOR megvédte a szerbeket [MSzó augusztus 08. LVI. évf., 176. sz. (18 414.) sz.]

Jelcin menesztette a Sztyepasin-kormányt [MSzó augusztus 10. LVI. évf., 177. sz. (18 415.) sz.]

Lehetséges a vádirat kibővítése [MSzó augusztus 11. LVI. évf., 178. sz. (18 416.) sz.]

Lemondást és átmeneti kormányt [MSzó augusztus 12. LVI. évf., 179. sz. (18 417.) sz.]

Személyi változások a szövetségi kormányban [MSzó augusztus 13. LVI. évf., 180. sz. (18 418.) sz.]

ÚJ BEHOZATALI INTÉZKEDÉSEK Használt autó is importálható [MSzó augusztus 14. LVI. évf., 181. sz. (18 419.) sz.]

A VILLANYÁRAM-ELLÁTÁSRÓL *Rendszeres kikapcsolások várhatók* [MSzó augusztus 15. LVI. évf., 182. sz. (18 420.) sz.]

Szerb-albán megállapodás Mitrovicában [MSzó augusztus 17. LVI. évf., 183. sz. (18 421.) sz.]

A SZÖVETSÉGI PARLAMENT ÜLÉSE *Önerőre alapozott gazdaságpolitika* [MSzó augusztus 18. LVI. évf., 184. sz. (18 422.) sz.]

Novemberben előrehozott választások? [MSzó augusztus 19. LVI. évf., 185. sz. (18 423.) sz.]

Szent István ünnepe [MSzó augusztus 20. LVI. évf., 186. sz. (18 424.) sz.]

Megalakult az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács [MSzó augusztus 21. LVI. évf., 187. sz. (18 425.) sz.]

TÖRÖKORSZÁGI FÖLDRENGÉS *Eddig több mint tízezer áldozat* [MSzó augusztus 22. LVI. évf., 188. sz. (18 426.) sz.]

Tisztelt Olvasó [MSzó szeptember 26. LVI. évf., 189. sz. (18 427.) sz.]

SZERBIAI TÜNTETÉSEK *Hatvanötezer ember az utcákon* [MSzó október 06. LVI. évf., 190. sz. (18 428.) sz.]

NEGYSZÁZ ÖTEZER „SÉTÁLÓ” SZERBIÁBAN *Hatalomváltást erőszak nélkül* [MSzó október 07. LVI. évf., 191. sz. (18 429.) sz.]

MELLÉKLETEK

1. számú Melléklet

A háború előtti időszak címlap címeinek szerkezeti eloszlása

a) Egyszerű mondatok (63)

aa) Tagolt, minimális mondat (4)

DUMA-SZAVAZÁS Jelcin marad [MSzó május 16. LVI.évf., 104.sz. (18 342.) sz.]

FOLYTATÓDIK A KÖZVETÍTÉS, FOLYTATÓDNAK A LÉGICSAPÁSOK

Támad a diplomácia [MSzó május 20. LVI.évf., 107.sz. (18 345.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK ÖTVENKILENCEDIK NAPJA Megbénult a villanyenergia-rendszer [MSzó május 23. LVI.évf., 110.sz. (18 348.) sz.]

Előtérbe kerül a diplomácia? [MSzó április. 09. LVI.évf., 72.sz. (18 310.) sz.]

ab) Tagolt bővített mondatok (30)

Kudarccal végződött Holbrooke küldetése [MSzó márc. 24. LVI.évf., 58.sz. (18 296.) sz.]

Folytatódik a NATO agressziója [MSzó márc. 26. LVI.évf., 60.sz. (18 298.) sz.]

EGÉSZ NAP NEM VOLT LÉGIRIADÓ ÚJVIDÉKEN Primakov kétszer tárgyalt Miloševićtyel [MSzó márc. 31. LVI.évf., 64.sz. (18 302.) sz.]

A NATO-légierő lerombolta az újvidéki régi hidat [MSzó április. 02. LVI.évf., 66.sz. (18 304.) sz.]

Lerombolták az újvidéki Szabadság hidat [MSzó április. 04. LVI.évf., 68.sz. (18 306.) sz.]

Egyoldalú tűzszünetet hirdetett a jugoszláv kormány Kosovóban [MSzó április. 07. LVI.évf., 70.sz. (18 308.) sz.]

Válságosra fordulhat a nagyhatalmi ellentét [MSzó április. 10. LVI.évf., 73.sz. (18 311.) sz.]

SZÖVETSÉGI KÉPVISELŐHÁZ Jugoszlávia csatlakozni kíván az orosz-fehérosz szövetséghez [MSzó április. 13. LVI.évf., 75.sz. (18 313.) sz.]

ALBRIGHT-IVANOV-TALÁLKOZÓ OSLÓBAN Folytatódnak a diplomáciai erőfeszítések [MSzó április. 14. LVI.évf., 76.sz. (18 314.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HUSZONHETEDIK NAPJA Bombázták a tartományi kormánypalotát [MSzó április. 20. LVI.évf., 81.sz. (18 319.) sz.]

NÉGY HETE KEZDŐDTEK A LÉGITÁMADÁSOK Alig maradt híd a Dunán [MSzó április. 22. LVI.évf., 83.sz. (18 321.) sz.]

Lőtték az elnöki rezidenciát [MSzó április. 23. LVI.évf., 84.sz. (18 322.) sz.]

Lerombolták a Szerbiai RTV épületét [MSzó április. 24. LVI.évf., 85.sz. (18 323.)]

A LÉGICSAPÁSOK 31. NAPJÁN A legsúlyosabb csapás most is Ništ érte [MSzó április. 25. LVI.évf., 86.sz. (18 324.) sz.]

Lerombolták a harmadik újvidéki Duna-hidat [MSzó április. 26. LVI.évf., 87.sz. (18 325.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HARMINCÖTÖDIK NAPJA Vajdaság még mindig célpont [MSzó április. 28. LVI.évf., 88.sz. (18 326.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HARMINCHATODIK NAPJA Légiriadó kora délután is [MSzó április. 29. LVI.évf., 89.sz. (18 327.) sz.]

Csernomirgyin konkrét rendezési javaslattal érkezik [MSzó április. 30. LVI.évf., 90.sz. (18 328.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HARMINCNYOLCADIK NAPJA Füstfelhő borítja Újvidéket [MSzó május 1. LVI.évf., 91.sz. (18 329.) sz.]

Sötétbe borult az ország [MSzó május 4.. LVI.évf., 93.sz. (18 331.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK NEGYVENHARMADIK NAPJA Vajdaság nem volt célpont [MSzó május 6. LVI.évf., 95.sz. (18 333.) sz.]

KÓRHÁZ, ÁTJÁTSZÓÁLLOMÁS, HÍD VOLT A CÉLPONT Vajdaság még egy híddal szegényebb lett [MSzó május 8. LVI.évf., 97.sz. (18 335.) sz.]

NYOLCADIK HETÜKBE LÉPTEK A HADMŰVELETEK Horgos környékét is támadta a NATO légiereje [MSzó május 13. LVI.évf., 101.sz. (18 339.) sz.]

„TŰZSZÜNET” VAJDASÁGBAN A szerbiai ellenzék támogatja a római javaslatot [MSzó május 18. LVI.évf., 105.sz. (18 343.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK ÖTVENNYOLCADIK NAPJA Zombor ismét célpont volt [MSzó május 22. LVI.évf., 109.sz. (18 347.) sz.]

MILOŠEVIĆ MEGBESZÉLÉSE AZ ORSZÁG VEZETŐIVEL A JSZK elfogadta a G8 csoport elveit [MSzó június 1. LVI.évf., 117.sz. (18 355.) sz.]

Vasárnap leállítják a bombázásokat [MSzó június 5. LVI.évf., 121.sz. (18 359.) sz.]

Megkezdődtek a katonai tárgyalások [MSzó június 6. LVI.évf., 122.sz. (18 360.) sz.]

KIVONULÁS CSAK BT-HATÁROZATTAL Megakadt a katonai egyeztetés [MSzó június 8. LVI.évf., 123.sz. (18 361.) sz.]

Megkezdődött a kivonulás Kosovóból [*MSzó* június 10. LVI.évf., 125.sz. (18 363.) sz.]

ac) Hiányos szerkezetű mondatok (5)

Többet, jobban dolgozni [*MSzó* április. 11. LVI.évf., 74.sz. (18 312.) sz.]

NEGYEDIK HETÉBE LÉPETT A LÉGIHÁBORÚ Rakéták a legnagyobb szerbiai városokra [*MSzó* április 16. LVI.évf., 78.sz. (18 316.) sz.] (Hiányosnak tekinthető, a kiegészítjük az *estek, zuhantak* igékkel.)

NYOLC HÉTTEL EZELŐTT KEZDŐDTEK A LÉGICSAPÁSOK Nagy erejű robbanások a Fruška gorában [*MSzó* május 19. LVI.évf., 106.sz. (18 344.) sz.] (Kiegészíthetjük: *Nagy erejű robbantások történtek.*)

A LÉGICSAPÁSOK HATVANKETTEDIK NAPJA Légiriadó éjjel-nappal [*MSzó* május 26. LVI.évf., 112.sz. (18 350.) sz.] (Abban az esetben, ha a létigét tekintjük hiánynak.)

A LÉGIHADJÁRAT HATVANHARMADIK NAPJA Detonációk szerte az országban [*MSzó* május 27. LVI.évf., 113.sz. (18 351.) sz.] (Abban az esetben, ha a létigét tekintjük hiánynak.)

ad) Tagolatlan, szerkesztett mondatok (24)

NATO-légítámadás Jugoszlávia ellen [*MSzó* márc. 25. LVI.évf., 59.sz. (18 297.) sz.]

A NATO-támadás harmadik hulláma [*MSzó* márc. 27. LVI.évf., 61.sz. (18 299.) sz.] (egyszerű, tagolatlan, szerkesztett mondat. Nincs benne ige, ezért a hiányos mondathoz hasonló.)

Az orosz diplomácia lépései [*MSzó* márc. 30. LVI.évf., 63.sz. (18 301.) sz.]

Gyenge diplomácia, folytatódó támadások [*MSzó* április. 01. LVI.évf., 65.sz. (18 303.) sz.] (Valójában két szintagma egymás mellé rendelt kapcsolata; szerkesztett mondatnak tarthatjuk.)

A NATO-TÁMADÁS TIZEDIK HULLÁMA A korábbiaknál csendesebb nap [*MSzó* április. 03. LVI.évf., 67.sz. (18 305.) sz.]

A NATO-TÁMADÁS TIZENHARMADIK NAPJA Soha gyászosabb húsvétot [*MSzó* április. 06. LVI.évf., 69.sz. (18 307.) sz.]

A hatodik csapás Újvidékre [*MSzó* április. 08. LVI.évf., 71.sz. (18 309.) sz.]

NEGYEDIK HETÉBE LÉPETT A LÉGITÁMADÁS Heves bombázások, élénkülő diplomácia [*MSzó* április. 15. LVI.évf., 77.sz. (18 315.) sz.] (Nem tekinthető mondatnak, valójában két szintagma, két tagolatlan mondat.)

EGYRE FOKOZÓDÓ LÉGICSAPÁSOK Rakéták Szabadkára is [MSzó április. 17. LVI.évf., 79.sz. (18 317.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK 25. NAPJA Viszonylag nyugodt éjszaka [MSzó április. 18. LVI.évf., 80.sz. (18 318.) sz.] (egyszerű, tagolatlan, szerkesztett mondat)

A NATO-LÉGITÁMADÁS HUSZONNYOLCADIK NAPJA Súlyos csapás Nišre [MSzó április. 21. LVI.évf., 82.sz. (18 320.) sz.] (Nincs a mondatban ige: *súlyos csapást mértek... volna*. Itt nem névszói állítmány van, hiszen a létigét múlt időben sem lehet beilleszteni. A fent idézett Magyar grammatika szerint ez egy egyszerű, tagolatlan szerkesztett mondat, hiszen ahhoz, hogy kiegészítsük, nemcsak az igét, hanem a tárgyragot is bele kell tennünk.)

NAPRÓL NAPRA HEVESEBB BOMBÁZÁSOK Rakéták az Újvidéki Televízióra [MSzó május 5. LVI.évf., 94.sz. (18 332.) sz.]

KÉSZÜLŐ KOMPROMISSZUM KOSOVÓRÓL Nemzetközi összetételű polgári és biztonsági felügyelet [MSzó május 7. LVI.évf., 96.sz. (18 334.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK NEGYVENHETEDIK NAPJA Részleges csapatkivonás Kosovóból [MSzó május 11. LVI.évf., 99.sz. (18 337.) sz.]

A LÉGITÁMADÁS NEGYVENNYOLCADIK NAPJA Bejelentett csapatkivonás megfelelő válasz nélkül [MSzó május 12. LVI.évf., 100.sz. (18 338.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK ÖTVENEDIK NAPJA Hajnali támadás Újvidék ellen [MSzó május 14. LVI.évf., 102.sz. (18 340.) sz.] (egyszerű, tagolatlan, szerkesztett mondat)

A LÉGICSAPÁSOK ÖTVENEGYEDIK NAPJÁN Menekültek tragédiája Prizren környékén [MSzó május 15. LVI.évf., 103.sz. (18 341.) sz.] (egyszerű, tagolatlan, szerkesztett mondat)

MEGKEZDŐDÖTT A LÉGICSAPÁSOK KILENCEDIK HETE Rakétatámadás a dedinjei kórház ellen [MSzó május 21. LVI.évf., 108.sz. (18 346.) sz.] (egyszerű, tagolatlan, szerkesztett mondat)

KÉT HÓNAPJA TARTANAK A NATO-LÉGITÁMADÁSOK A civilek sanyargatása [MSzó május 25. LVI.évf., 111.sz. (18 349.) sz.]

A LÉGIHADJÁRAT HATVANEGYEDIK NAPJA Keserves éjszaka Belgrádban és Nišben [MSzó május 28. LVI.évf., 114.sz. (18 352.) sz.] (egyszerű, tagolatlan, szerkesztett mondat)

A LÉGICSAPÁSOK HATVANÖTÖDIK NAPJÁN Lerombolt áramelosztók [MSzó május 29. LVI.évf., 115.sz. (18 353.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HATVANHATODIK NAPJA Fokozódó diplomácia, intenzívebb támadások [MSzó május 30. LVI.évf., 116.sz. (18 354.) sz.] (Nem teljes mondat.)

A LÉGICSAPÁSOK HARMADIK HÓNAPJA A diplomáciai rendezés reménye [MSzó június 2. LVI.évf., 118.sz. (18 356.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HETVENKETTEDIK NAPJA A diplomácia teljes sikere [MSzó június 4. LVI.évf., 120.sz. (18 358.) sz.]

b) Összetett mondatok (3)

Pánik nincs, de nyugalom sem... [MSzó márc. 28. LVI.évf., 62.sz. (18 300.) sz.]

TALÁLAT ÉRTE BELGRÁDBAN A KÍNAI NAGYKÖVETSÉGET Négy személy életét vesztette, öt súlyosan megsérült [MSzó május 9. LVI.évf., 98.sz. (18 336.) sz.]

A LÉGICSAPÁSOK HETVENHETEDIK NAPJA Közel a megoldás, távol a vége [MSzó június 9. LVI.évf., 124.sz. (18 362.) sz.] (Múlt időben jól olvasható a névszói-igei állítmánya: *Közel volt a megoldása, távol volt a vége.*)

A háború utáni időszak címlap címeinek szerkezeti eloszlása

a) Egyszerű mondatok (64)

aa) Tagolt, minimális mondat (2)

Változásokat akarunk! [MSzó július 15. LVI.évf., 155.sz. (18 393.) sz.] (A mondat nem tekinthető hiányosnak, hiszen csak a 3. személyű alany hiánya tekinthető hiánynak, mert ott a referencia csak a szöveggörnyezetéből derül ki. Itt ugyan van lehetőség a névmás kitételére, de csak jelölt helyzetben.)

INCIDENSEK KOSOVÓBAN Rálőttek a KFOR-katonákra [MSzó július 27. LVI.évf., 165.sz. (18 403.) sz.] (Általános alanyúnak és minimális mondatnak is tekinthető.)

ab) Tagolt, bővített mondatok (27)

HETVENHÉT NAPI BOMBÁZÁSOK UTÁN Lezárulhat a kosovói válság (?) [MSzó június 11. LVI.évf., 126.sz. (18 364.) sz.]

Bevonultak a békét biztosító KFOR-egységek Kosovóba [MSzó június 13. LVI.évf., 128.sz. (18 366.) sz. 1999. június 13. sz.]

Határidő előtt befejeződik a kivonulás [MSzó június 20. LVI.évf., 134.sz. (18 372.) sz.]

- Megszületett az egyezmény a KFH lefegyverzéséről [*MSzó* június 22. LVI.évf., 135.sz. (18 373.) sz.]
- Folytatódik a kosovói szerbek visszatérése [*MSzó* június 23. LVI.évf., 136.sz. (18 374.) sz.]
- A SZÖVETSÉGI KÉPVISELŐHÁZ ÜLÉSÉRŐL Holnap megszűnik a hadiállapot [*MSzó* június 25. LVI.évf., 138.sz. (18 376.) sz.]
- KOSOVOBAN Nem csökken a feszültség [*MSzó* június 26. LVI.évf., 139.sz. (18 377.) sz.]
- A KFH megkezdte a fegyverek leadását [*MSzó* június 29. LVI.évf., 141.sz. (18 379.) sz.]
- A KFOR elégedett a fegyverleadás ütemével [*MSzó* június 30. LVI.évf., 142.sz. (18 380.) sz.]
- Jugoszláv katonákat tartóztatott le a KFOR [*MSzó* július 3. LVI.évf., 145.sz. (18 383.) sz.]
- Érkeznek az orosz békefenntartók Kosovóba [*MSzó* július 7. LVI.évf., 148.sz. (18 386.) sz.]
- „Egyre javul a helyzet" [*MSzó* július 8. LVI.évf., 149.sz. (18 387.) sz.]
- Lassan halad a KFH lefegyverzése [*MSzó* július 10. LVI.évf., 151.sz. (18 389.) sz.]
- „Legkevesebb 10 évig eltart a jugoszláviai újjáépítés" [*MSzó* július 21. LVI.évf., 160.sz. (18 398.) sz.]
- Hídépítés a dunai hajózás feltétele [*MSzó* július 23. LVI.évf., 162.sz. (18 400.) sz.]
- „Hamarosan egész Szerbia talpon lesz" [*MSzó* július 24. LVI.évf., 163.sz. (18 401.) sz.]
- Sztyepasin Washingtonban – Nincs visszatérés a háborús politikához [*MSzó* július 28. LVI.évf., 166.sz. (18 404.) sz.]
- Megkezdődött a szarajevói Balkán-konferencia [*MSzó* július 30. LVI.évf., 168.sz. (18 406.) sz.]
- Crna Gora orosz segítséget kér [*MSzó* augusztus 03. LVI.évf., 171.sz. (18 409.) sz.]
- George Robertson az új NATO-főtitkár [*MSzó* augusztus 05. LVI. évf., 173.sz. (18411.)-(nyomtatásban nincs helyköz)* sz.]
- Washington: „Crna Gora maradjon a JSZK-ban" [*MSzó* augusztus 07. LVI. évf., 175. sz. (18413.) sz.]

KOSOVO A KFOR megvédte a szerbeket [MSzó augusztus 08. LVI. évf., 176. sz. (18 414.) sz.]

Jelcin menesztette a Sztjepasin-kormányt [MSzó augusztus 10. LVI. évf., 177. sz. (18 415.) sz.]

Lehetséges a vádirat kibővítése [MSzó augusztus 11. LVI. évf., 178. sz. (18 416.) sz.]

ÚJ BEHOZATALI INTÉZKEDÉSEK Használt autó is importálható [MSzó augusztus 14. LVI. évf., 181. sz. (18 419.) sz.]

A VILLANYÁRAM-ELLÁTÁSRÓL Rendszeres kikapcsolások várhatók [MSzó augusztus 15. LVI. évf., 182. sz. (18 420.) sz.]

Megalakult az Ideiglenes Magyar Nemzeti Tanács [MSzó augusztus 21. LVI. évf., 187. sz. (18 425.) sz.]

ac) Hiányos szerkezetű mondatok (19)

FOLYAMATBAN A KIVONULÁS KOSOVÓBÓL Tumultus az utakon [MSzó június 12. LVI.évf., 127..sz. (18 365.) sz.] (a létige hiánya indokolja)

ÚJABB HUMANITÁRIUS KATASZTRÓFA FENYEGET Mielőbb leszerelni a KFH-t [MSzó június 17. LVI.évf., 131.sz. (18 369.) sz.]

MEGKEZDŐDÖTT A G8 KÖLNI ÉRTEKEZLETE Előtérben a kosovói válság [MSzó június 19. LVI.évf., 133.sz. (18 371.) sz.]

Bosznia példájából indultak ki [MSzó június 27. LVI.évf., 140.sz. (18 378.) sz.]

Változásokozelben [MSzó július 4. LVI.évf., 146.sz. (18 384.) sz.]

Tiltakozó nagygyűlés Szabadkán [MSzó július 11. LVI.évf., 152.sz. (18 390.) sz.]

Százezer felett a Kosovóból eltávozottak száma [MSzó július 13. LVI.évf., 153.sz. (18 391.) sz.]

Háborús rendeletekből törvények [MSzó július 16. LVI.évf., 156.sz. (18 394.) sz.]

Hatalmas ellenzéki tüntetés Kraljevóban [MSzó július 18. LVI.évf., 158.sz. (18 396.) sz.]

NYILVÁNOS ÜLÉST TARTOTT A SZÖVETSÉGI KORMÁNY Minimális háborús veszteség a hadseregben [MSzó július 22. LVI.évf., 161.sz. (18 399.) sz.]

KOSOVÓI ÚJJÁÉPÍTÉS Adományozók konferenciája Brüsszelben [MSzó július 29. LVI.évf., 167.sz. (18 405.) sz.]

Nem szép szavakat, hanem pénzt [MSzó augusztus 01. LVI.évf., 170.sz. (18 408.) sz.] (Ez nem tekinthető összetett mondatnak, hanem hiányos és egyszerű, halmozott tárgyval (Nem szép szavakat, hanem pénzt kérünk).

MÍTING BELGRÁDBAN 19-én Az SZV, az ÚD és az SZMM részt vesz [MSzó augusztus 04. LVI. évf., 172.sz. (18 410.) sz.]

Lemondást és átmeneti kormányt [MSzó augusztus 12. LVI. évf., 179. sz. (18 417.) sz.]

Személyi változások a szövetségi kormányban [MSzó augusztus 13. LVI. évf., 180. sz. (18 418.) sz.]

Szerb-albán megállapodás Mitrovicában [MSzó augusztus 17. LVI. évf., 183. sz. (18 421.) sz.]

Novemberben előrehozott választások? [MSzó augusztus 19. LVI. évf., 185. sz. (18 423.) sz.]

Szent István ünnepe [MSzó augusztus 20. LVI. évf., 186. sz. (18 424.) sz.]

SZERBIAI TŰNTETÉSEK Hatvanötezer ember az utcákon [MSzó október 06. LVI. évf., 190. sz. (18 428.) sz.]

ad) Tagolatlan, szerkesztett mondatok (16)

FOLYTATÓDIK A KIVONULÁS ÉS A BEVONULÁS KOSOVÓBA Feszültség és incidensek [MSzó június 15. LVI.évf., 129.sz. (18 367.) sz.] (két tagolatlan mondatként értelmezhető)

TÁVOZIK A HADSEREG, ÉRKEZIK A KFOR ÉS A KFH KOSOVÓBA Zűrzavar, csúcsforgalom és lövöldözés [MSzó június 16. LVI.évf., 130.sz. (18 368.) sz.1999. június 15. sz.] (két tagolatlan mondatként értelmezhető)

HAMAROSAN MEGSZŪNIK A HADIÁLLAPOT? Keretterv az albánok leszerelésére [MSzó június 18. LVI.évf., 132.sz. (18 370.) sz.]

Zűrzavar és erőszak [MSzó június 24. LVI.évf., 137.sz. (18 375.) sz.] (két tagolatlan mondatként értelmezhető)

Civil igazgatás hosszú időre [MSzó július 2. LVI.évf., 144.sz. (18 382.) sz.]

Megállapodás az orosz kontingens kosovói telepítéséről [MSzó július 6. LVI.évf., 147.sz. (18 385.) sz.]

Kosovói menekültek hazatelepítése [MSzó július 9. LVI.évf., 150.sz. (18 388.) sz.]

Bőkezű és hatékony segítség [MSzó július 14. LVI.évf., 154.sz. (18 392.) sz.]

Az ideiglenes tanács alakuló ülése Prištinában [MSzó július 17. LVI.évf., 157.sz. (18 395.) sz.]

Energia a demokráciáért [MSzó július 20. LVI.évf., 159.sz. (18 397.) sz.]

Terv a béke és a felvirágzás megteremtésére [MSzó július 31. LVI.évf., 169.sz. (18 407.) sz.]

Egyenjogúan és önállóan [MSzó augusztus 06. LVI. évf., 174.sz. (18412.) sz.]

A SZÖVETSÉGI PARLAMENT ÜLÉSE Önerőre alapozott gazdaságpolitika [MSzó augusztus 18. LVI. évf., 184. sz. (18 422.) sz.]

TÖRÖKORSZÁGI FÖLDRENGÉS Eddig több mint tízezer áldozat [MSzó augusztus 22. LVI. évf., 188. sz. (18 426.) sz.]

Tisztelt Olvasó [MSzó szeptember 26. LVI. évf., 189. sz. (18 427.) sz.]

NEGYVENÖTEZER „SÉTÁLÓ” SZERBIÁBAN Hatalomváltást erőszak nélkül [MSzó október 07. LVI. évf., 191. sz. (18 429.) sz.]

b) összetett mondatok (Ø)

2. számú Melléklet: metafora és metonímia

<u>A háborús korszak metonímiái</u>	<u>A háború utáni időszak metonímiái</u>
NATO-légítámadás Jugoszlávia ellen	HAMAROSAN MEGSZÚNIK A HADIÁLLAPOT? Keretterv az albánok leszerelésére
Folytatódik a NATO agressziója	Folytatódik a kosovói szerbek visszatérése
Gyenge diplomácia, folytatódó támadások	A KFH megkezdte a fegyverek leadását
A korábbiaknál csendesebb nap	A KFOR elégedett a fegyverleadás ütemével
Egyoldalú tűzszünetet hirdetett a jugoszláv kormány Kosovóban	<u>KOSOVO</u> A KFOR megvédte a szerbeket
Heves bombázások, élénkülő diplomácia	
Az orosz diplomácia lépései	
Támad a diplomácia	
<u>A háborús korszak metonímiái</u>	<u>A háború utáni időszak metonímiái</u>
NATO-légítámadás Jugoszlávia ellen	HAMAROSAN MEGSZÚNIK A HADIÁLLAPOT? Keretterv az albánok leszerelésére
Folytatódik a NATO agressziója	Folytatódik a kosovói szerbek visszatérése
Gyenge diplomácia, folytatódó támadások	A KFH megkezdte a fegyverek leadását
A korábbiaknál csendesebb nap	A KFOR elégedett a fegyverleadás ütemével
Egyoldalú tűzszünetet hirdetett a jugoszláv kormány Kosovóban	<u>KOSOVO</u> A KFOR megvédte a szerbeket
Heves bombázások, élénkülő diplomácia	
Az orosz diplomácia lépései	
Támad a diplomácia	

A metonímiák eloszlása a *Magyar Szó* vezércikkeinek címében

Példák a háborús korszakból:

NATO-légítámadás Jugoszlávia ellen [MSzó márc. 25. LVI.évf., 59.sz. (18 297.) sz.] (metonímia)

Folytatódik a NATO agressziója [MSzó márc. 26. LVI.évf., 60.sz. (18 298.) sz.] (metonímia)

Az orosz diplomácia lépései [MSzó márc. 30. LVI.évf., 63.sz. (18 301.) sz.] (a lépések metaforikus, hiszen megszemélyesítés, a diplomácia metonimikus)

Gyenge diplomácia, folytatódó támadások [MSzó április. 01. LVI.évf., 65.sz. (18 303.) sz.] (metonímia)

A korábbiaknál csendesebb nap [MSzó április. 03. LVI.évf., 67.sz. (18 305.) sz.] (metonímia, ugyanis a nap egy jellemvonására utal)

Egyoldalú tűzszünetet hirdetett a jugoszláv kormány Kosovóban [MSzó április. 07. LVI.évf., 70.sz. (18 308.) sz.] (metonímia)

Heves bombázások, élénkülő diplomácia [MSzó április. 15. LVI.évf., 77.sz. (18 315.) sz.] (metonímia)

Vajdaság még mindig célpont [MSzó április. 28. LVI.évf., 88.sz. (18 326.) sz.] (a célpont metafora)

Vajdaság nem volt célpont [MSzó május 6. LVI.évf., 95.sz. (18 333.) sz.] (a célpont metafora)

Zombor ismét célpont volt [MSzó május 22. LVI.évf., 109.sz. (18 347.) sz.] (a célpont metafora)

Támad a diplomácia [MSzó május 20. LVI.évf., 107.sz. (18 345.) sz.] (a támadás metaforikus, a diplomácia metonimikus)

Megbénult a villanyenergia-rendszer [MSzó május 23. LVI.évf., 110.sz. (18 348.) sz.] (metafora)

Példák a háborút követő időszakból:

HAMAROSAN MEGSZŰNIK A HADIÁLLAPOT? *Keretterv az albánok leszerelésére* [MSzó június 18. LVI.évf., 132.sz. (18 370.) sz.] (metonímia, hiszen a fegyveres albánok leszereléséről van szó, vagyis az albánok egy részére utal a cím)

Folytatódik a kosovói szerbek visszatérése [MSzó június 23. LVI.évf., 136.sz. (18 374.) sz.] (metonímia, a fentebb említettekhez hasonló okok miatt)

A KFH megkezdte a fegyverek leadását [MSzó június 29. LVI.évf., 141.sz. (18 379.) sz.] (metonímia)

A KFOR elégedett a fegyverleadás ütemével [MSzó június 30. LVI.évf., 142.sz. (18 380.) sz.] (metonímia)

KOSOVÓI ÚJJAÉPÍTÉS *Bőkezű és hatékony segítség* [MSzó július 14. LVI.évf., 154.sz. (18 392.) sz.] (metafora)

„Hamarosan egész Szerbia talpon lesz” [MSzó július 24. LVI.évf., 163.sz. (18 401.) sz.] (metafora)

KOSOVO *A KFOR megvédte a szerbeket* [MSzó augusztus 08. LVI. évf., 176. sz. (18 414.) sz.] (metonímia)

Tiltakozó nagygyűlés Szabadkán [MSzó július 11. LVI.évf., 152.sz. (18 390.) sz.] (metafora)

3. számú Melléklet

A valóság elferdítése, eufemizálása és diszfemizmusok (degradáció)

Példák a háború időszakában

Eufemizmus:

Folytatódnak a diplomáciai erőfeszítések [MSzó április. 14. LVI.évf., 76.sz. (18 314.) sz.]

A vezércikkekben egyedüli eufemizmusra utaló kifejezésnek tekinthetjük az *erőfeszítés* szót, ami ugyan önmagában hordozza a *lehetetlen, megvalósíthatatlan* kifejezések teaurisztikus mezejét is.

Diszfemizmusok:

Kudarccal végződött Holbrooke küldetése [MSzó márc. 24. LVI.évf., 58.sz. (18 296.) sz.]

Soha gyászosabb húsvétot [MSzó április. 06. LVI.évf., 69.sz. (18 307.) sz.]

Súlyos csapás Nišre [MSzó április. 21. LVI.évf., 82.sz. (18 320.) sz.]

A legsúlyosabb csapás most is Ništ érte [MSzó április. 25. LVI.évf., 86.sz. (18 324.) sz.]

Füstfelhő borítja Újvidéket [MSzó május 1. LVI.évf., 91.sz. (18 329.) sz.]

Menekültek tragédiája Prizren környékén [MSzó május 15. LVI.évf., 103.sz. (18 341.) sz.]

Megbénult a villanyenergia-rendszer [MSzó május 23. LVI.évf., 110.sz. (18 348.) sz.]

Keserves éjszaka Belgrádban és Nišben [MSzó május 28. LVI.évf., 114.sz. (18 352.) sz.]

Ide tartozik az *agresszióra/agresszorra* vonatkozó cím is: *Folytatódik a NATO agressziója* [MSzó márc. 26.].

Példák a háború utáni időszakból

Eufemizmusok:

Bőkezű és hatékony segítség [MSzó július 14. LVI.évf., 154.sz. (18 392.) sz.]

Határidő előtt befejeződik a kivonulás [MSzó június 20. LVI.évf., 134.sz. (18 372.) sz.]

„Egyre javul a helyzet” [MSzó július 8. LVI.évf., 149.sz. (18 387.) sz.]

Minimális háborús veszteség a hadseregben [MSzó július 22. LVI.évf., 161.sz. (18 399.) sz.]

„Hamarosan egész Szerbia talpon lesz” [MSzó július 24. LVI.évf., 163.sz. (18 401.) sz.]

A KFOR megvédte a szerbeket [MSzó augusztus 08. LVI. évf., 176. sz. (18 414.) sz.]

Terv a béke és a felvirágzás megteremtésére [MSzó július 31. LVI.évf., 169.sz. (18 407.) sz.]

Egyenjogúan és önállóan [MSzó augusztus 06. LVI. évf., 174.sz. (18412.) sz.]

Önerőre alapozott gazdaságpolitika [MSzó augusztus 18. LVI. évf., 184. sz. (18 422.) sz.]

Diszfemizmusok:

„Legkevesebb 10 évig eltart a jugoszláviai újjáépítés” [MSzó július 21. LVI.évf., 160.sz. (18 398.) sz.] A mondat szerkesztés és főleg a mondat elején szereplő legkevesebb szó arra enged következtetni, hogy ez egy szerb nyelvű nyilatkozat fordítása.

Hatalmas ellenzéki tüntetés Kraljevóban [MSzó július 18. LVI.évf., 158.sz. (18 396.) sz.]

4. számú Melléklet

szinonim megkülönböztetések

Példák a háborús időszakból	Háborús időszak után
agresszió	válság
diplomácia	káosz
csapás	ellenzék

Példák a háborús időszakból

agresszió – terror, erőszakos beavatkozás, erőszak, bántalmazás, atrocitás stb.

Folytatódik a NATO *agressziója* [MSzó márc. 26. LVI.évf., 60.sz. (18 298.) sz.]

NATO-*légitámadás* Jugoszlávia ellen [MSzó márc. 25. LVI.évf., 59.sz. (18 297.) sz.]

A NATO-*támadás* harmadik hulláma [MSzó márc. 27. LVI.évf., 61.sz. (18 299.) sz.]

A NATO-*légierő lerombolta* az újvidéki régi hidat [MSzó április. 02. LVI.évf., 66.sz. (18 304.) sz.] (légierő – repülői; lerombolta – lebombázta, megsemmisítette)

diplomácia – kifejezésére értendő fogalmak: diplomaták, politikusok, tárgyaló felek stb.

Támad a *diplomácia* [MSzó május 20. LVI.évf., 107.sz. (18 345.) sz.] (diplomácia – politikusok) – jelen értelmezésben a *támad* kifejezésnek ambivalens jelentést társíthatunk, hiszen a békés megoldás reményében intéz „támadó” lépéseket.

Gyenge *diplomácia*, folytatódó támadások [MSzó április. 01. LVI.évf., 65.sz. (18 303.) sz.]

Folytatódnak a *diplomáciai erőfeszítések* [MSzó április. 14. LVI.évf., 76.sz. (18 314.) sz.] (diplomáciai erőfeszítések – politikai tárgyalások, megbeszélések)

Heves bombázások, élénkülő *diplomácia* [MSzó április. 15. LVI.évf., 77.sz. (18 315.) sz.]

Fokozódó *diplomácia*, intenzívebb támadások [MSzó május 30. LVI.évf., 116.sz. (18 354.) sz.]

A *diplomáciai* rendezés reménye [MSzó június 2. LVI.évf., 118.sz. (18 356.) sz.]

A *diplomácia* teljes sikere [MSzó június 4. LVI.évf., 120.sz. (18 358.) sz.]

csapás – veszteség, támadás stb.

Súlyos csapás Nišre [MSzó április. 21. LVI.évf., 82.sz. (18 320.) sz.] (súlyos csapás – komoly támadás)

A hatodik *csapás* Újvidékre [MSzó április. 08. LVI.évf., 71.sz. (18 309.) sz.] – ebben a címben nem vonatkoztathatunk el a bibliai jelentés-átfedéstől sem.

Sötétbe borult az ország [MSzó május 4.. LVI.évf., 93.sz. (18 331.) sz.] – többszörös értelmezése lehetséges: nincs áram Szerbiában; füst lepte el az országot; reménytelenségbe öltözött Szerbia; gyászba borult az ország stb.

Keserves éjszaka Belgrádban és Nišben [MSzó május 28. LVI.évf., 114.sz. (18 352.) sz.] (keserves – szomorú, kilátástalan, bánatos, bús, gondterhes, komor stb.)

A civilek sanyargatása [MSzó május 25. LVI.évf., 111.sz. (18 349.) sz.] (civil – polgár, lakos, állampolgár, magánszemély; sanyargatás – gyötetés, bántalmazás, kínzás, nyomorgatás stb.)

Példák a háborús időszak utáni periódusból

válság – krízis, recesszió.

Lezárulhat a kosovói *válság* (?) [MSzó június 11. LVI.évf., 126.sz. (18 364.) sz.]

Előtérben a kosovói *válság* [MSzó június 19. LVI.évf., 133.sz. (18 371.) sz.]

Káoszra utaló szavak a címekben:

Tumultus az utakon [MSzó június 12. LVI.évf., 127.sz. (18 365.) sz.]

Feszültség és incidensek [MSzó június 15. LVI.évf., 129.sz. (18 367.) sz.]

Zúrzavar, csúcsforgalom és lövöldözés [MSzó június 16. LVI.évf., 130.sz. (18 368.) sz.1999. június 15. sz.]

Zúrzavar és erőszak [MSzó június 24. LVI.évf., 137.sz. (18 375.) sz.]

Nem csökken a *feszültség* [MSzó június 26. LVI.évf., 139.sz. (18 377.) sz.]

Az **ellenzék** szó gyakori megjelenése:

Tiltakozó nagygyűlés Szabadkán [MSzó július 11. LVI.évf., 152.sz. (18 390.) sz.]

Hatalmas *ellenzéki tüntetés* Kraljevóban [MSzó július 18. LVI.évf., 158.sz. (18 396.) sz.]

Hatvanötezer *ember az utcákon* [MSzó október 06. LVI. évf., 190. sz. (18 428.) sz.]

Hatalomváltást erőszak nélkül [MSzó október 07. LVI. évf., 191. sz. (18 429.) sz.]

5. számú Melléklet

Gyűjtő szimbólumok

Példák a háborús időszakból

*Gyenge **diplomácia**, folytatódó támadások* [MSzó április. 01. LVI.évf., 65.sz. (18 303.) sz.]

*Előtérbe kerül a **diplomácia**?* [MSzó április. 09. LVI.évf., 72.sz. (18 310.) sz.]

*Folytatódnak a **diplomáciai** erőfeszítések* [MSzó április. 14. LVI.évf., 76.sz. (18 314.) sz.]

*Heves bombázások, élénkülő **diplomácia*** [MSzó április. 15. LVI.évf., 77.sz. (18 315.) sz.]

*Támad a **diplomácia*** [MSzó május 20. LVI.évf., 107.sz. (18 345.) sz.]

*A **civilek** sanyargatása* [MSzó május 25. LVI.évf., 111.sz. (18 349.) sz.]

*Fokozódó **diplomácia**, intenzívebb támadások* [MSzó május 30. LVI.évf., 116.sz. (18 354.) sz.] Az előbbi cím az volt, hogy *Gyenge **diplomácia**, folytatódó támadások*. Ez a mostani cím szinte ennek az átfogalmazása, megváltoztatása.

*A **diplomáciai** rendezés reménye* [MSzó június 2. LVI.évf., 118.sz. (18 356.) sz.]

*A **diplomácia** teljes sikere* [MSzó június 4. LVI.évf., 120.sz. (18 358.) sz.]

Példák a háború utáni időszakból

*Bevonultak a **békét** biztosító KFOR-egységek Kosovóba* [MSzó június 13. LVI.évf., 128.sz. (18 366.) sz.1999. június 13. sz.]

*Előtérben a kosovói **válság*** [MSzó június 19. LVI.évf., 133.sz. (18 371.) sz.]

*Holnap megszűnik a **hadiállapot*** [MSzó június 25. LVI.évf., 138.sz. (18 376.) sz.]

***Civil** igazgatás hosszú időre* [MSzó július 2. LVI.évf., 144.sz. (18 382.) sz.]

*Érkeznek az orosz **békefenntartók** Kosovóba* [MSzó július 7. LVI.évf., 148.sz. (18 386.) sz.]

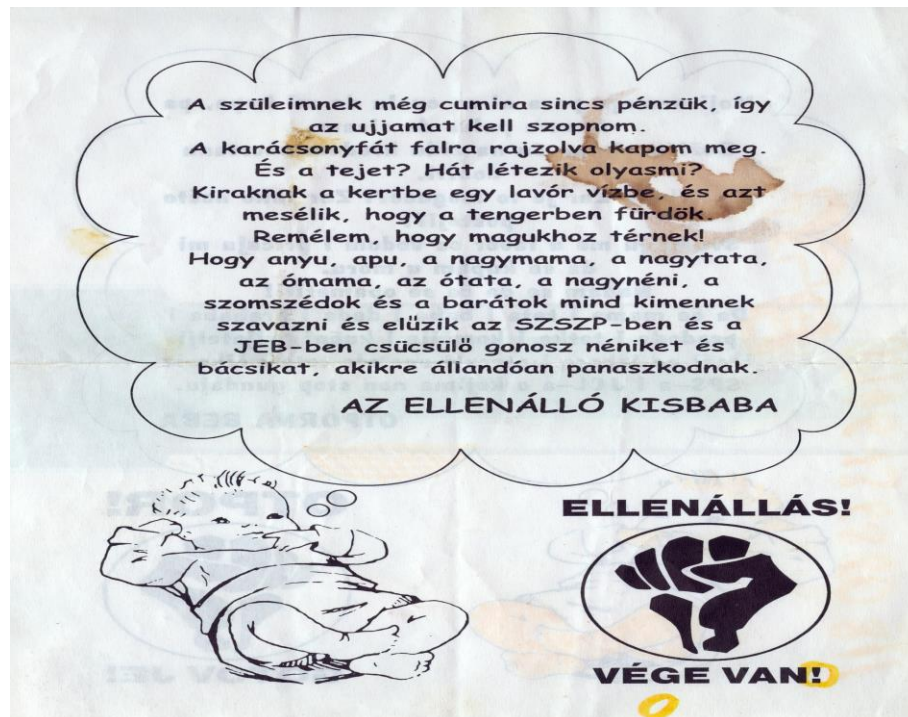
*Energia a **demokráciáért*** [MSzó július 20. LVI.évf., 159.sz. (18 397.) sz.]

*Minimális **háborús** veszteség a **hadseregben*** [MSzó július 22. LVI.évf., 161.sz. (18 399.) sz.]

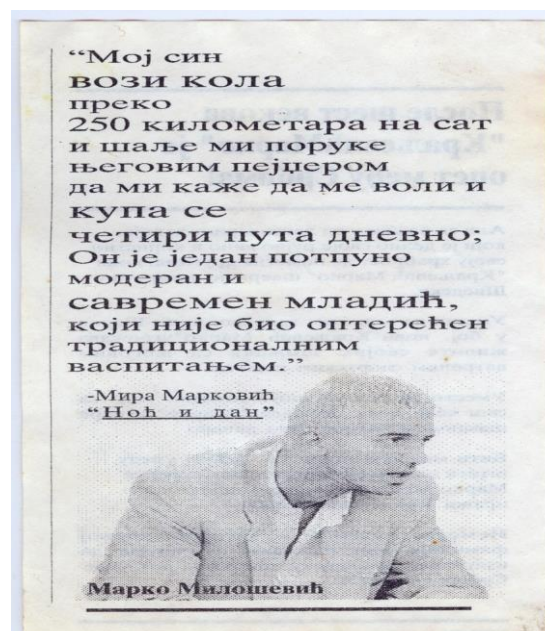
*Sztyepasin Washingtonban – Nincs visszatérés a háborús **politikához*** [MSzó július 28. LVI.évf., 166.sz. (18 404.) sz.]

*Terv a **béke** és a **felvirágzás** megteremtésére* [MSzó július 31. LVI.évf., 169.sz. (18 407.) sz.]

6. számú Melléklet
Röplapok⁸⁹

1. Röplap. Az Ellenálló kisbaba. Az Ellenállás-mozgalom röplapja.

2. Röplap. Az Ellenállás-mozgalom röplapja.

⁸⁹ A röplapok helyenként sérültek. Újságíróktól, Ellenállás-mozgalom volt tagjai által megőrzött példányokról lévén szó.

(Milošević fiáról nyilatkozta édesanyja az *Éjjel-nappal* műsorában: „Az én fiam 250 feletti sebességgel hajtja autóját, és adóvevővel jelez nekem, hogy szeret, és négyszer fürdik naponta. Ő egy teljesen modern, korszerű fiatalember, akit nem terheltek hagyományos nevelési elvekkkel.”)

3. Röplap. Henry Shelton, az amerikai hadsereg első embere aláírásával. 1999. április 30-án.

(s.f.: „»Mi teljesen mozgósítva vagyunk...

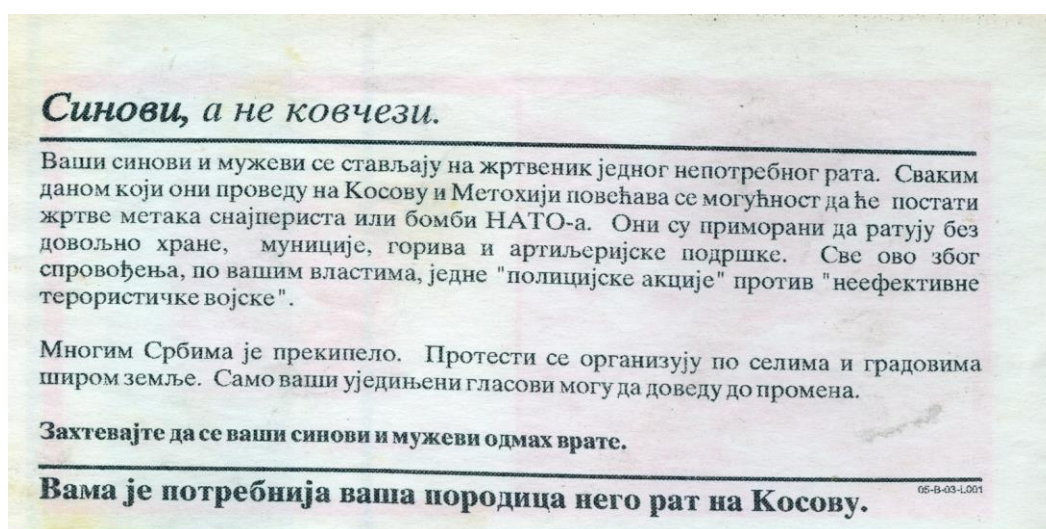
A demokrácia fegyverraktárai mélyek. Mi harcolni tudunk ebben a kampányban hónapokig és hónapokig, hacsak nem évekig.«)

4. Röplap. Csupán képek a borzalmakról.

5. Röplap. 1. oldala

5. Röplap hátlapja. Röpirat száma: 05-B-03-L001.

(s.f.: „*Fiaink, és nem koporsók.*

Az Önök fiai és férjei egy felesleges háború áldozatainak vannak kitéve. Minden nap, amit Kosovó és Metóhiában töltenek megő a veszélye, hogy orvlövész vagy NATO-bomba áldozataivá váljanak. Arra kényszerítettek, hogy elegendő élelem, muníció, üzemanyag és légi védelem nélkül harcoljanak. Mindezt egy az Önök kormánya által »rendőrségi akciónak« nevezett beavatkozás miatt, amit a »nem effektív terrorista hadsereg« ellen vívnak.

Sok szerbnek betetőzött. Tüntetések szerveznek falvakban és városokban országszerte. Csak az Önök egyesült hangja hozhat változást.

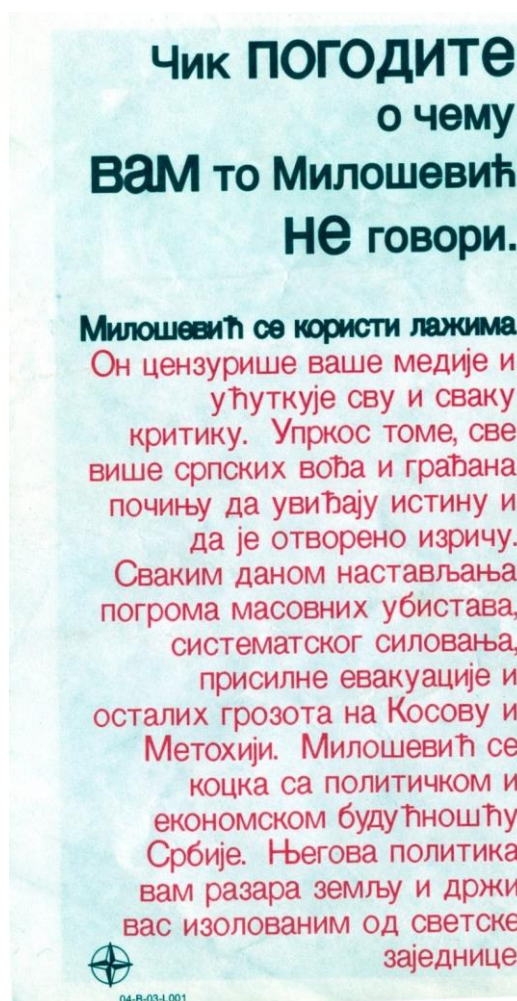
Kérjük, hogy az Önök fiait és férjeit azonnal hozzák vissza.

"Nagyobb szükségük van a családjukra, mint a kosovói háborúra.")

6. Röplap. Száma: 04-E-L001

(Rádióállomások hullámhosszai (s.f.): „Beszélni szeretnénk Önökkel.”)

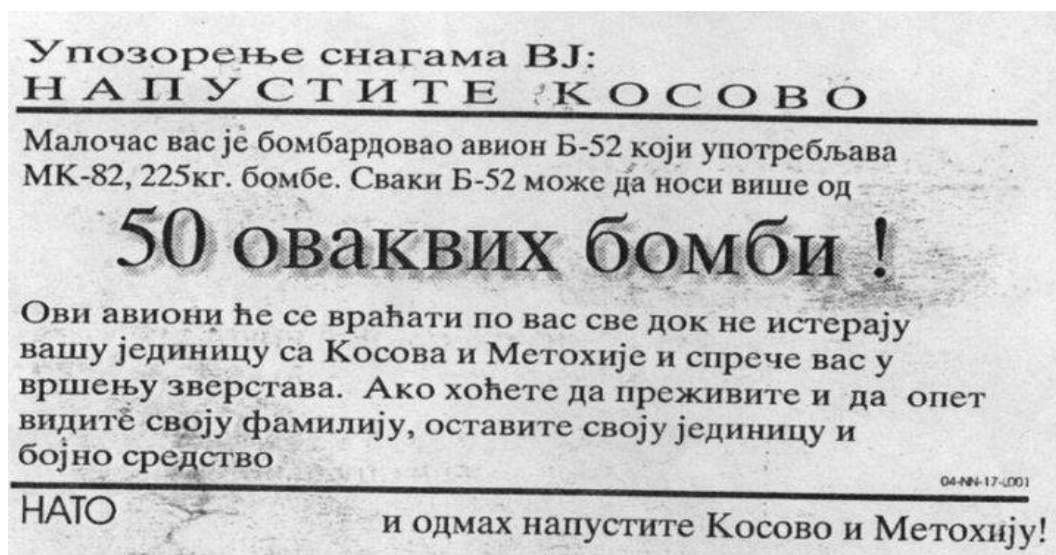

7. Röplap. Száma: 04-B-03-L001

(s.f.: „*Találják ki, miről nem beszél Milošević Önöknek.*

Milošević hazugságokkal él.

Ő cenzurálja az Önök médiáját, és hallgattat el minden és mindegyik kritikát. Ennek ellenére, mindig több és több szerb vezető és lakos kezdi felismerni az igazságot, és nyíltan ki is mondja. A tömegmészárlások programjának napi folytatásával, módszeres erőszakolásokkal, erőszakos kitelepítésekkel és egyéb szörnyűségekkel, amelyeket Koszovó és Metóhiában végrehajt. Milošević Szerbia politikai és gazdasági jövőjével kockázik. A politikája szétrombolja az országot és elszigetelve tartja Önöket a világtól.”)

8. Röplap. Száma: 04-NN-17-001.

(s.f.: „*Figyelmeztetés a Jugoszláv Hadsereg erőinek:*

HAGYJÁK EL KOSZOVÓT

Az imént bombázta önöket a B-52-es repülő, amely MK-82, 225 kg-os bombákat szállít. Minden B-52-es több mint

50 ilyen bombát

tud szállítani.

Ezek a repülők mindaddig visszatérnek önökért, míg egységeiket ki nem űzik Koszovó és Metóhia területéről, és meg nem akadályozzák önöket a szörnyűségek

elkövetésében. Ha túl akarják élni, és újra akarják látni családjaikat, hagyják el egységüket és katonai eszközeiket

és azonnal hagyják el Koszovó és Metóhiát!

NATO”)

A DISSZERTÁCIÓBAN ELŐFORDULÓ MOZAIKSZÓK/RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

BT – Biztonsági Tanács

CNN - Cable News Network

ENSZ – Egyesült Nemzetek Szervezete

JK – Jugoszláv Katonáság

JSZK – Jugoszláv Szövetségi Köztársaság

JUL – Jugoszláv Baloldal (Jugoslovenska Levica)

KFH – Katonai Felderítő Hivatal

KFOR – Kosovo Force

MNT – Magyar Nemzeti Tanács

MSz – Magyar Szó

NATO – Észak-atlanti Szerződés Szervezete (*North Atlantic Treaty Organisation*)

NUNS – Újságírói és Média Szövetségek Társulása (Koalicija novinarskih i medijskih udruženja)

OTPOR – (nem rövidítés, de ide soroljuk a mozgalom elnevezése) Jelentése:

ELLENÁLLÁS

RS – Szerb Köztársaság (Republika Srbija)

RTS – Szerb Rádió- és Tévéállomás

RTV – Rádió és Televízió

SCG – Szerbia és Montenegró Államszövetsége

s.f. – saját fordítás

SFRJ/JSZSZK – Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija)

SPS – Szerb Szocialista Párt (Socijalistička Partija Srbije)

SRJ – Jugoszláv Szocialista Köztársaság

SRS – Szerb Radikális Párt (Srpska Radikalna Stranka)

SZTA – Szerb Tudományos Akadémia

UER – Európai Rádióadók Egyesülése (Union Européenne de Radiodiffusion)

VMSZ – Vajdasági Magyar Szövetség

VMTT – Vajdasági Magyar Tudományos Társaság

A DISSZERTÁCIÓBAN ELŐFORDULÓ KÉPEK JEGYZÉKE

1. kép:	<i>A Dnevni telegraf</i> nyomtatványa beszüntetésekor (Cím: <i>KÖSZÖNJÜK!...hogyan betiltottak</i>).....	29
2. kép:	<i>Az Evropljanin</i> c. napilap címlapja (Cím: <i>Szerbia letartóztatása. Mi a következő, Milošević?</i>).....	30
3. kép:	Falfirka Belgrád egyik utcáján (Fordításban: <i>Újságok nincsennek, falak vannak.</i>).....	30
4. kép:	A <i>Magyar Szó</i> logója.....	34
5. kép:	<i>A Szabad Vajdaság</i> 1945. január 14-i számának címlapja.....	35
6. kép:	A <i>Magyar Szó</i> első lapszáma a névváltással. (1945. szeptember 27.)	35
7. kép:	NATO-szimbólum/horogkereszt. (A televízióban).....	56
8. kép:	Noelle–Neumann hallgatáspirál-elmélete.....	85
9. kép:	[<i>MSzó</i> 1999. ápr. 17.].....	95
10. kép:	Kép és szöveg együttese a <i>Magyar Szó</i> címlapján.....	142
11. kép:	A kép alatti szöveg a képen láthatóakat magyarázza. (<i>Magyar Szó</i> címlapja bombázás idején).....	143
12. kép:	A <i>Dani</i> c. hetilap címlapjának multikódoltsága, a hetilap címlapján megjelenő szöveggel: NATO-agresszió.....	143
13. kép:	Jobboldali elrendezésű címlapfotók.....	145
14. kép:	Fotó a sajtó címlapjának fókuszában.....	146
15. kép:	1. NATO-röplap 1. oldala, kódszáma: 04-B-02-L001.....	151
16. kép:	1. NATO-röplap 2. oldala.....	152
17. kép:	2. NATO-röplap 1. oldala.....	152
18. kép:	2. Röplap, kódszáma: 04-B-02-L002.....	153
19. kép:	3. Röplap, kódszáma: 04-B-02-L007. Az ellenzék röplapja.....	153
20. kép:	3. Röplap, kódszáma: 04-B-02-L007.....	154
21. kép:	<i>Az Ellenállás-mozgalom jelképe</i>	154

A DISSZERTÁCIÓBAN ELŐFORDULÓ ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra:	Jugoszlávia etnikai szerkezetének kimutatása az ország széthullása előtt.....	67
2. ábra:	Az egyszerű mondatok típusainak megjelenése a címekben a bombázások időszakában (saját szerk.).....	100
3. ábra:	Az egyszerű mondatok típusainak megjelenése a címekben a bombázások utáni időszakban (saját szerk.).....	100
4. ábra:	Az egyszerű mondatok típusainak átfedései a címekben a vizsgált időszakokban (saját szerk.).....	101
5. ábra:	A <i>Magyar Szó</i> c. napilap címlapján szereplő címeinek tartalma (saját szerk.).....	109
6. ábra:	Helységnevek eloszlása a sajtócímekben. (saját szerk.).....	128
7. ábra:	A címek írásjelhasználati gyakorisága bombázások előtt és után. (saját szerk.).....	138
8. ábra:	<i>Bugarski médiaábrázolása. (2002: 143. sf.)</i>	139
9. ábra:	<i>A szórólapok tipológiája. (saját szerk.)</i>	148

A DISSZERTÁCIÓBAN ELŐFORDULÓ TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. táblázat:	A <i>Magyar Szó</i> eladási statisztikai adatai.....	36
2. táblázat:	<i>Magyar Szó</i> című napilap címeinek tartalmi csoportosítása számbeli és százalékos arányban.....	108
3. táblázat:	A metaforák eloszlása a <i>Magyar Szó</i> vezércikkeinek címében....	115
4. táblázat:	Az eufemizmusok és diszfemizmusok gyakorisága a <i>Magyar Szó</i> címlapján a háború idején.....	120
5. táblázat:	Az eufemizmusok és diszfemizmusok gyakorisága a <i>Magyar Szó</i> címlapján a háború utáni periódusban.....	120
6. táblázat:	A helységnevek megjelenése a <i>Magyar Szó</i> címlapcímeiben háború előtt és után.....	129
7. táblázat:	Írásjelhasználat a <i>Magyar Szó</i> c. napilap címlapcímeiben.....	133
8. táblázat:	A sajtófotók eloszlása a <i>Magyar Szó</i> címlapján háború alatti és utáni időszakban.....	146